

Series I

Volume XIX

1993

ՀԱՅ	ARMENIAN
ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ	NUMISMATIC
ՀԱՆԴԷՍ	JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XIX

1993

TABLE OF CONTENTS

Editorial—Congress of Armenian Numismatists.....	01
Letters.....	02
Announcement—Obituary.....	02
In Memoriam.....	02
NERCESSIAN, Y. T. Tram Hoards of Levon I.....	03
Կենսագրական, Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց.....	25
Biography—Dr. Mesrop T. Abgarlans (in Armenian)	
Դամբանական, Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց՝ Հայ Դրամագետը.....	26
Eulogy—Dr. Mesrop Abgarlans: The Armenian Numismatist (in Armenian)	
Announcement: Overstruck and Countermarked Coins of the Artaxiad Dynasty.....	27
Letters.....	28
TIRATSIAN, Gevork A. Armenian Portrait Art in the Coins of Tigranes II and Artavasdes II.....	29
NERCESSIAN, Y. T. The Armenian Coin Auction of Nadia Kapamadjian.....	43
Progress Report on Armeniac Coins and Their Values.....	47
Obituaries.....	48
Letters.....	48
BEDOUKIAN, Paul Z. Minting Technique in Cilician Armenia.....	49
Armenian Numismatic Literature.....	58
Դամբանական, Փրոֆ. Ասպետ Յ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ Մշակը.....	59
Eulogy—Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Instructor (in Armenian)	
Դամբանական, Փրոֆ. Ասպետ Յ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ Դրամագետը.....	60
Eulogy—Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Numismatist (in Armenian)	
Eulogy—Nicholas V. Jamgochian.....	61
Eulogy—Nicholas V. Jamgochian.....	62
SARYAN, Levon A. Philip Grierson and Armenian Numismatics.....	63

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, California 90660-1920, U. S. A. Associate Editor, W. Gewenian, Corresponding Editors, Levon A. Saryan (Greenfield, WI) and Henry Sarkissian (Yerevan). Non-member subscriptions (individuals and institutions) \$10.00 per year. Back issues available.

Armenian Numismatic Memorial Award.....	[65]
Հայ դրամագիտական լոշատակային պարգև.....	[66]
Letters.....	67
Obituary.....	68
In Memorium.....	68
Donations.....	68
NERCESSIAN, Y. T. Odd and Curious Armenian Money.....	69
ՄԵՐՇԵՍԵԱՆ, Հ. Սահակ Վրդ. Կոստանդին Ա թագաւորին ոսկի դրամը.....	73
DJEMDJEMIAN, Fr. Sahak. The Gold Coin of King Gosdantin I.....	74
Armenian Numismatic Literature.....	76
ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ, Անահիտ. Դրամագետ Խ. Ա. Մուշեղեան և նրա ստեղծած գործերի մասին.....	77
MOUSHEGHIAN, Anahit. Numismatist Kh. A. Mousheghian and the Works He Created [in Armenian].....	77
Eulogy—Kh. A. Mousheghian.....	86
SHORE, Fred B. Parthian Coins and History: Ten Dragons Against Rome, Reviewed by, Levon S. Saryan.....	87
Armenian Numismatic Literature.....	88

Y. T. NERCESSIAN

Specialist in Armenian Coins and Books
8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, U.S.A.
ANA ANS ArmNS IBNS RNS SAN

1993

Bulletin No. 16 Supplement B

Tigranes II The Great (95-55 B.C.)

198. Silver, drachm. Obv.: Bust of Tigranes draped r., clean shaven and wearing ornate five-pointed tiara. Rev.: Tyche of Antaxata, draped and wearing a turreted crown, seated r. on rock, holding a palm branch in her r. hand; at her feet the upper portion of a youthful male nude figure of the river-god Orontes swimming r. Whole within laurel wreath. To r. downward ΒΑΣΙΛΕΩΣ; I. downward ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ. Field marks. Silver drachm, type Bed 83, AR19, 4.00 grams, --VF..... 995.00

Levon I (1198-1219), silver double tram

199. Silver, half double tram. Obv.: king seated on throne ornamented with lions, wearing crown and royal mantle on his shoulders. He holds a cross with his right hand and fleur-de-lis in his left hand. His feet rest on a foot stool. Unabbreviated circular legend, ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ. Rev.: lion crowned, turned left, holding a cross with two bars. Unabbreviated circular legend, ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՄԱՐՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ. Bed 13, AR 28, 5.25 gm, EF/EF+..... 800.00

Antiquity

200. Silver humidor made by the silversmiths of Van. "Mayr Hayastan" design on the top cover. Floral design at the bottom. Work of 19th century. Inside the top cover, an oval stamp reads "ԿԱՐՆ". Next to it a circular seal displays the head of a boy to right. Inside the box, an oval seal displays "o", the head of a boy to right, 84." Metrology: 10cm x 7cm x 1.8cm, 126.1 grams. Extremely attractive..... 1250.00

Postage stamps of Republic of Armenia (1992)

201. Souvenir sheet, commemoration of the 175th anniversary of the birth of the famous Armenian artist Hovhannes Aivazovsky, 7.00 units (post paid)..... 5.75

Postage stamps of Republic of Mountainous Karabagh (1993)

202. Small size booklet: 1 set of stamps; 1 perforated souvenir sheet..... 30.00
203. Medium size booklet: 1 set of stamps; FDC, 1 perforated and 1 imperf souvenir sheet..... 60.00
204. Full size booklet: 1 set of stamps; FDC, 1 perf and 1 imperf souvenir sht, 1 set sheetlet of 8 stamps 150.00
205. 1 sheet set of stamps 325.00
206. 1 perforated souvenir sheet (postpaid)..... 10.00
207. 1 imperforated souvenir sheet (postpaid)..... 16.00
208. 1 set of sheetlet of 8 stamps..... 70.00
209. FDC envelopes with cancelled stamps (postpaid)..... 8.00

Armenian Genocide Cachet-Cover (1990)

210. Issued by Greater Detroit 75th Commemoration Committee (Proceeds to ArmNS), postpaid..... 2.30

BOOKS

- M45. DOCUMENTS OF ARMENIAN ARCHITECTURE, *Aght'amar*, 120 pp., 80 pls., 1974, cloth bound edition 90.00
N40. LANGLOIS, VICTOR. *Numismatique de l'Arménie au moyen âge*, (Paris, 1855)1978 reprint, cloth.. 23.00

H40.	ADONTZ, N. <i>Armenia in the Period of Justinian</i> , (Lisbon, 1970), 530+410 pp, card cover, uncut...	75.00
H41.	CHARANIS, P. <i>The Armenians in the Byzantine Empire</i> (Lisbon, 1963), 62 pp., card covers, used.	40.00
H42.	BAUER, E. <i>Armenia Past and Present</i> : (New York, 1981), 180 pp., illus. b/w and color, cloth,	35.00
H43.	LYNCH, H. F. B. <i>Armenia: Travels and studies</i> (Beirut, 1965), Vol. I 470 pp., Vol. II 512 pp., map, cl.	70.00
H44.	ԳԱՆՁԱԿԵԾԻ Կիրակոս. <i>Հայոց պատմություն</i> (Երևան, 1982), 352 էջ, կզվծ.....	18.00
H45.	ԳԵՂԱՄՅԱՆ, Գ. Մ. <i>Սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները Հայաստանում ՆԺՊԻ տարիներին</i> (Երևան, 1978), 308 էջ, կզվծ.....	17.50
H46.	ԶՈՒՆԱՅԱՆ, Մ. Կ. <i>Արեվմտյան Հայաստանը XVI-XVIII դդ.</i> (Երևան, 1980), 426 էջ, կզվծ.....	20.00
H47.	ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Ա. Հ. <i>Թուրքական ինտերվենցիան Անդրկովկաս 1918 թ. եվ ինքնապաշտպանական կոիվները</i> (Երևան, 1984), 356 էջ, կզվծ.....	20.00

ANTIQUARIAN BOOKS (on consignment)

B14.	ԱԶԱՏԵԱՆ, Թ. <i>Այն ու Այնցիր</i> (Կ. Պոլիս, 1943), 132 էջ, թղթկզվ ու շատ լաւ վիճակ	12.00
B15.	ԱԶԱՏԵԱՆ, Թ. <i>Կոմիտաս Վարդապետ, իր կենանք ու գործունեությունը</i> (Կ. Պոլիս, 1931), Ա հատոր 168 էջ, թղթկզվ ու շատ լաւ վիճակ	20.00
B16.	ԱԶԱՏԵԱՆ, Թ. <i>Յորեկանական Յիշատակարան Բերայի Աղքատախնամին (1861-1927), և Կարմանատան (1897-1927)</i> , (Կ. Պոլիս, 1927), 128 էջ, թղթկզվ ու լաւ վիճակ	10.00
B17.	Աշխարհագրություն չորի մասանց աշխարհի. Ասիոյ, Եւրոպոյ, Աֆրիկոյ, և Ամերիկոյ. (Վեներտիկ, 1802), Մամա Բ, Գ հատոր 590 էջ, կզվծ ու շատ լաւ վիճակ	100.00
B18.	ԱՐՓԻՆԻՆԵԱՆ, Գ. Կիփար. <i>Կարմիր ծամոց</i> (1920), 92 էջ, թղթկզվ ու վատ վիճակ	03.00
B19.	ԳԱՐԱՄԱՏԵԱՆ, Սիմոն. <i>Գամեր. Փաքրիկ ճամբորդը արեւելքի մէջ</i> (Կ. Պոլիս, 1909), 285 էջ, ետեւէն մի քանի փոքր ծակեր, կզվծ ու շատ լաւ վիճակ	10.00
B20.	ԹՈՒՆԵԱՆ, Թադէոս. <i>Հատընտիր ընթերցուածք ի մատենագրութեանց ճախնեաց հանդերձ ծանօթութեամբ</i> (Վիեննա, 1866), 551 էջ, կզվծ ու շատ լաւ վիճակ	75.00
B21.	ԹՕՐԱՄԱՆԵԱՆ, Թ. <i>Պատմական հայ ճարտարապետութիւն (Ուսումնասիրութիւն) Ա, Տեկորի տաճարը (Տօփիս, 1911)</i> , 106 էջ 35 նկարով, կզվծ ու լաւ վիճակ	35.00
B22.	ԼԻՆԶ, Հ. Ֆ. Պ. <i>Հայաստան. Ուղեւորութիւններ և ուսումնասիրութիւններ</i> (Կ. Պոլիս, 1913) Ա հատոր, 376 էջ, կզվծ ու շատ լաւ վիճակ	45.00
B23.	ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ. <i>Յորեկան Վարդապա ժառանգաւորաց վարժարանին, 1857-1907</i> (Կ. Պոլիս, 1909), 24 էջ, թղթկզվ ու լաւ վիճակ	15.00
B24.	ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Պետրոս. <i>19րդ դարու հայ մեն դէմքեր. Ռեթուն Յ. Պերպէրեան</i> (Կ. Պոլիս, 1933), ձօնաւած, կզվծ ու լաւ վիճակ	40.00
B25.	Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն, <i>հիմնուած 1908-ին, տարեկան տեղեկագիր</i> (Ալեքսանդրիա, 1910), 199 էջ, թղթկզվ ու շատ լաւ վիճակ	20.00
B26.	Հանդէս Ամսօրեայ 1900-1901, 384 և 384 էջ, կզվծ ու շատ լաւ վիճակ	75.00
B27.	ՀԱՆՆԵԱՆ, Մարտիրոս. <i>Հայրիւրեանհիճք ամեն Յորեկան Բերայի Ա. Երրորդութիւն Եկեղեցոյ</i> (Կ. Պոլիս, 1932), 339 էջ, թղթկզվ ու վատ վիճակ	15.00
B28.	ՀԻՍԱՂԵԱՆ, Արիստակէս. <i>Պատմութիւն հայ ձայնագրութեան, 1768-1909</i> (Կ. Պոլիս 1914), 180 էջ, թղթկզվ ու շատ լաւ վիճակ	20.00
B29.	Հ. Ս. Կ. -- Կ. Մ. <i>Ուրուպիճ Կաթողիկճ հայոց պատմութեան</i> (Պէյլուք, 1951), 59 էջ, թղթկզվ ու շատ լաւ վիճակ	10.00
B30.	ՂԱԶԻԿԵԱՆ, Արսէն Ղազարոս. <i>Հայկական նոր մատենագրութիւն և հանրագիտարան հայ կենանքի</i> (Վեներտիկ, 1909-1912), Ա և Բ պրակ 1104 սիւնակ, Գ պրակ 1105-2080 սիւնակ, կզվծ ու լաւ վիճակ	75.00
B31.	ՄԵՍՐՈՂ ՎԱՐԴ., <i>Էջմիածին և հայոց հնագոյն եկեղեցիներ</i> (Էջմիածին, 1905), 140 էջ, 25 տպատակ, կզվծ ու ընտիր վիճակ	40.00
B32.	ՄԷՆԷՎԻԾԵԱՆ, Գարրիէլ. <i>Արդի լեզուագիտութիւնը</i> (Վիեննա, 1903), 204 էջ, կզվծ ու ընտիր վիճակ	30.00
B33.	ԶԻԹՈՒՆԻ. <i>Յուշիկը Հայաստանի, պատկերագրող ու բարտիսատր, Ա տարի</i> (Կ. Պոլիս, 1919), 88 էջ, թղթկզվ ու վատ վիճակ	05.00
B34.	Պատմութիւն հայկական տպագրութեան սկզբնաւորութեան մինչ առ մեզ, 1513-1895 (Վեներտիկ, 1895), 244 էջ, կզվծ ու ընտիր վիճակ	45.00
B35.	Պատմութիւն վեշտասաներորդ դարու բարեկարգութեան ի Գերմանիա (Զմիւռնիա, 1848), հատոր Բ, 594 էջ, կզվծ ու ընտիր վիճակ	45.00
B36.	ՏԱՇԵԱՆ, Յակովբոս. <i>Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ</i> (Վիեննա, 1898), 203 էջ, կզվծ, լաւ վճ	25.00
B37.	ՕՏԵԱՆ, Երուանդ. <i>Պողոս Փաշա Նուպար</i> (Կ. Պոլիս, 1913), 100 էջ, թղթկզվ ու լաւ վիճակ	15.00

Shipping extra

California residents please add appropriate sales tax

September 1993

Series I

Volume XIX, No. 1

March 1993

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԷՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Editorial—Congress of Armenian Numismatists.....	01
Letters.....	02
Announcement—Obituary.....	02
In Memoriam.....	02
NERCESSIAN, Y. T. Tram Hoards of Levon I.....	03
Կենսագրական, Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց.....	25
Biography—Dr. Mesrop T. Abgarians (in Armenian)	
Դամբանական, Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց՝ Հայ Դրամագետը.....	26
Eulogy—Dr. Mesrop Abgarians: The Armenian Numismatist (in Armenian)	

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XIX, No. 1

March 1993

EDITORIAL

CONGRESS OF ARMENIAN NUMISMATISTS

Most if not all coin collectors have attended a coin show. Generally speaking, coin shows are commercial ventures. However, together with these trade shows collectors may participate in various numismatic meetings, view exhibits of coins and other collectibles, and perhaps attend one or more sessions of a numismatic congress.

It is an envious feeling to see such organizations holding an annual congress, yet the Armenian Numismatic Society which has been in existence more than twenty years, has never done this.

To organize a congress of Armenian numismatists would be a worthy project, assuming the membership is interested, more than half is willing to participate, and the numismatic community is interested in supporting such an affair. A congress of Armenian numismatists could be held in Los Angeles or New York in conjunction with a major coin show, or in Yerevan, if the numismatic department of the State Museum of Armenian History would host the meeting.

During such a gathering the members can organize and perform the following:

- Exhibits of Armenian coins, medals, bank notes, etc.
- General and public meeting to discuss problems of Armenian numismatics
- Symposium on Armenian numismatics in general where papers can be read on different disciplines of Armenian numismatics
- Closing meeting of congress where the future can be planned and discussed
- Celebration of Armenian numismatic congress

Perhaps our members have other or additional thoughts on this subject. Certainly, we would like to hear and read the opinions or comments that any member has to offer.

Y. T. Nercessian

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, California 90660-1920, U. S. A. Associate Editor, W. Gewenian, Corresponding Editors, Levon A. Saryan (Greenfield, WI) and Henry Sarkissian (Yerevan). Non-member subscriptions (individuals and institutions) \$10.00 per year. Back issues available.

LETTERS

The recent issue of *Armenian Numismatic Journal* discussing coin cleaning was very interesting, but I remain unconvinced.

When I have shown cleaned silver trams to the non-numismatic public, the typical reaction is that, since the coins are shiny, they must be recent copies. I personally do not believe in cleaning my coins, and prefer to leave them as they were obtained except in unusual cases.

Modern US coins which have been cleaned, dipped, or artificially toned are regarded as having lower market value than comparable original pieces. When dealing with ancient and medieval coins, there may be good reasons for skilled hands to attempt a cleaning. At the very least, however, the fact of cleaning should be noted and figured into the asking price when such coins are offered for sale. Too often, I have seen coins offered at full retail prices which have been scratched, gouged, scraped, tooled, abraded, or otherwise damaged in the process of cleaning.

Just as in the area of coin grading, collectors need to know how to recognize a cleaned coin and evaluate its value. Careful examination of coins prior to purchase can prevent disappointment later on. Dealers should disclose what they know or can surmise of a coin's history. Such disclosure will protect both parties and prevent misunderstandings arising from the transaction.

Levon A. Saryan
Greenfield, WI

Editor's Comments: Collectors are temporary keepers of coins in their possession. All collectors have the moral responsibility of preserving their coins. You are absolutely right in saying that a clean silver coin should not be polished. In our opinion at least in the following situations collectors must take steps to preserve their coins:

1. Coins which have copper disease (progressive corrosion). Eventually this can destroy a coin.
2. Coins which have a heavy deposit of dirt. Unless you remove the dirt, there is no way of knowing what inscription or monogram exists on the coin. Sometimes just removing the dirt will enhance the quality of the coin. A collector who is skilled and knows how to clean can accomplish this and still preserve the beautiful patina formed during the past centuries or millennia.

Thank you very much for the offprint of your fine article on the Levon II hoard — a thorough critical and scientific approach, very clear illustration, — and die-links/ Nice.

Michael Metcalf
Oxford

OBITUARY

It is with deep sorrow that we report the death of Dr. Mesrop T. Abgarians who passed away on November 13, 1992. Dr. Abgarians was a good friend and member of the Armenian Numismatic Society. His departure will be felt by us all. See pp. 25-26 for his biography and eulogy.

In Memoriam

Since 1941 when my beloved and demised son, Frederick, and I both started to collect coins in Tehran, Iran we came to know the late Dr. Mesrop Abgarians as forerunner in the field of numismatics.

Soon we became close friends and from that time until his regretful demise, I have benefited from his vast knowledge and mastery experience on Armenian and Persian coins.

I have lost in Dr. Abgarians not only a true friend but a revered teacher and mentor, who was always ready and glad to teach and direct friends, whenever his help was needed.

My deep condolences to his beloved spouse and his dear family and to all the distinguished members of the Armenian Numismatic Society.

Rest in peace.

Edward Joseph

TRAM HOARDS OF LEVON I

By Y. T. Nercessian

Historical Background

After the downfall of the Bagratid kingdom of Armenia and the fall of Ani first to Byzantium and later to the Turks (A.D. 1064), the Armenians began migrating out of Armenia proper. In the late eleventh century, the Armenian nobility was able to regroup itself under the leadership of Roupen I (1080-1095) and once again unfurl the banner of independence this time in Cilicia.¹ Levon II (1187-1198), the last prince of the Roupenian dynasty, conducted a lengthy negotiation with the Pope and the emperor of Holy Roman Empire, and was crowned and anointed as King Levon I (1198-1219).² The coronation took place in the cathedral of Tarsus on January 6, 1198. Levon received two crowns for his coronation, one from Henry VI, the emperor of Holy Roman Empire, and the second from Alexius III, the emperor of Byzantine Empire.³ The kingdom of Cilician Armenia was established.

Levon was a very capable, talented, and energetic administrator. As P. Bedoukian quotes from T. Rohde, "had the Pope's legate Cardinal Conrad met Levon first, he would have appreciated the energy and ability of this man and would have made him king of Jerusalem rather than Aimery of Cyprus, a man of much lesser ability."⁴ He widened his royal authority, brought under his rule all unruly Armenian nobles, and unified the country. He created a stable kingdom stretching throughout ancient Cilicia, protected by the Taurus and Amanus mountain chains, and controlling the strategic mountain passes. Levon not only organized his kingdom and expanded his territory, but promoted economic growth and development. His kingdom was geographically situated between the Byzantine Empire, Crusader kingdoms, and Muslim principalities. His location was perfect to serve for trade between the Western Europe and the Orient. The Armenian merchants convinced caravans to travel through Armenian ports. Cilician Armenia became a center of international trade transit. Armenians earned huge profits and the royal treasury collected millions through customs revenues.

King Levon has been recognized by his people as "the Great" or "the Magnificent." He achieved great political, military, and economic successes. He prohibited the sale of Christian slaves to non-Christians. He established asylums for lepers and many measures for the welfare and prosperity of his subjects. Before his death, Levon designated for the throne his three year old daughter, Princess Zabel. Constable Gosdantin was nominated as guardian. Zabel's marriage to Philip of Antioch ended in failure when Philip betrayed Armenian interests by stealing the royal treasures. The Armenian princes imprisoned Philip who died in prison. Eventually, with the consent of Armenian clergy and nobility, Queen Zabel was married to Prince Hetoum, the son of Constable Gosdantin. Hetoum proved to be very capable monarch who ruled almost a half

¹V. M. Kurkjian, *A History of Armenia* (New York, 1974), pp. 213-242; J. de Morgan, *The History of the Armenian People* (Boston, 1965), pp. 187-231; S. Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," *A History of the Crusades*, Vol. II (Philadelphia, 1962), pp. 630-651; P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [hereafter CCA] (New York, 1962; revised edition, Danbury, Connecticut, 1979), pp. 9-10. Note that the material from all references has been used freely throughout the paper.

² Constable Smpad, *Chronicle* (Venice, 1956), p. 208 (in Armenian).

³ P. Z. Bedoukian, "A Large Hoard of Coronation Trams," *Handes Amsorya*, Vol. XC (1976), col. 409-440; also in *Selected Numismatic Studies* (Los Angeles, 1981), pp. 302-317.

⁴ *ibid.*, col. 411; p. 303.

century. To the credit of King Hetoum I, it must be mentioned that even after the death of Queen Zabel (1252), for eighteen years, Hetoum continued striking silver coins bearing his and her full profiles on Armenian silver trams.⁵

Levon's coinage⁶ was so ambitious that his successors could not continue issuing certain types. He struck gold coins with one lion⁷ and two lions,⁸ coronation trams with one lion⁹ and two lions,¹⁰ double trams,¹¹ half double trams,¹² quarter double trams,¹³ regular trams,¹⁴ half trams,¹⁵ billons with Latin¹⁶ and Armenian¹⁷ inscriptions, and large copper coins known as tanks.¹⁸

Levon's regular silver coins, known as tram, were accepted in international markets on equal footing with the Islamic dirham since the average 22 mm size, about 3 grams weight, and the 90%+ silver content was similar to it. They traveled to most Mediterranean countries where the trade could carry them. Hoards discovered in Eastern Mediterranean countries include Armenian silver coins side-by-side with the Islamic dirham.¹⁹

Regular tram (silver coin) description.

Obv.: The king is seated on a throne ornamented with lions, wearing a crown and royal mantle on his shoulders. He holds a cross in his right hand and fleur-de-lys in his left. His feet rest on footstool. The circular clockwise Armenian inscription reads,
 ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅԹՈՑ (Levon king of the Armenians).
 Sometimes the Armenian letters ռ and ր are combined into a ligatured letter ռ.

Rev.: A long cross with between two lions rampant regardant. The circular clockwise Armenian inscription reads,
 ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ (by the will of God).

Of all the coins issued by the kings of Cilician Armenia, the most abundant coins are the regular trams of King Levon I.²⁰ Normally, the hoards of his trams include several hundreds of pieces. Therefore, one would expect to see numerous studies and reports on the tram hoards of Levon I. In reviewing *Armenian Numismatic Bibliography and Literature*²¹ and *Armenian Coin Hoards*,²² the discovery of Levon I trams are reported in at least twelve publications. Individuals who have taken the effort of publishing Levon I tram hoards include Fr. C. Sibilian, B. Garabetian, Dr. P. Z. Bedoukian, and Dr. D. M. Metcalf. Among all these twelve reports and studies there are

⁵ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 235-276, Nos. 842-1293.

⁶ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 76-82; C. Sibilian, *Classification of Roupenian Coins* (Vienna, 1892), pp. 7-23 (in Armenian).

⁷ P. Z. Bedoukian, *CCA*, p. 130, No. 5.

⁸ P. Z. Bedoukian, *CCA*, p. 130, No. 6.

⁹ P. Z. Bedoukian, *CCA*, p. 139, Nos. 76a-81.

¹⁰ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 139-144, Nos. 82-122a.

¹¹ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 131-134, Nos. 13-36.

¹² P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 134-137, Nos. 38-67.

¹³ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 137, No. 68.

¹⁴ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 144-217, Nos. 123-694b.

¹⁵ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 137-138, Nos. 69-76.

¹⁶ P. Z. Bedoukian, *CCA*, p. 131, Nos. 9-11.

¹⁷ P. Z. Bedoukian, *CCA*, p. 131, No. 12.

¹⁸ P. Z. Bedoukian, *CCA*, pp. 217-226, Nos. 695-770.

¹⁹ B. M. Garabetian, "The Coin Hoard of Daphne," *Bazmavep*, Vol. LVI (November-December 1848), Nos. 11-12, pp. 260-263; *Hask Hayagitakan Taregirk*, Vol. II (1949-1950), pp. 16-21 (in Armenian).

²⁰ See above, note 13.

²¹ Y. T. Nercessian, *Armenian Numismatic Bibliography and Literature* (Los Angeles, 1984), citations 287, 324, 892, 913, 914, 918.

²² P. Z. Bedoukian, *Armenian Coin Hoards* (Los Angeles, 1987), citations 25 through 29.

two which are noteworthy for classification and are useful for hoard study and coin comparison: one by Dr. P. Z. Bedoukian²³ and another by Dr. D. M. Metcalf.²⁴

Comments on the Hoard

A parcel of silver coins was offered for sale in early 1990. The lot included 525 trams of Levon I, 32 trams²⁵ of Levon II, and 109 takvorins²⁶ of Levon III. By the time the writer decided to request the shipment of the parcel for examination, 125 trams of Levon I were sold to another dealer. The writer requested information about the new buyer of 125 trams so that the coins could be examined and catalogued. The original seller indicated that those 125 trams were dispersed without leaving any record. Information pertaining to hoard provenance, circumstances of unearthing, etc., was unavailable.

An examination of the parcel revealed that it is more than one hoard, possibly four hoards or more. The 666 coin parcel (525+32+109=666) should have had some coins grading EF (extremely fine) or better. The grade of the coins ranged from F (fine) to VF (very fine), and those of better grade did not constitute the extremely attractive specimens that the collectors would desire to purchase. Obviously, the coins have been picked over.

Cataloguing the Hoard

The writer's first objective was to determine a method of classification. Dr. P. Z. Bedoukian, in his monumental treatise, *Coinage of Cilician Armenia*, offered one approach. Dr. D. M. Metcalf's proposed stylistic classification is another approach. Both systems have their merits and disadvantages. This writer has tried to combine both systems, hoping that the present paper will prove to be serviceable in the future for the description of hoards.

Levon I trams available for this study were 401 coins. According to the seller, the 125 coins randomly taken from the hoard and sold to another dealer, were not the most attractive pieces. If anything their grade was less than the average.²⁷

Examination of the coins of Levon I in detail proved to be three separate groupings: cleaned shining specimens, coins with white powder residues, cleaned but black material or discoloration on some small segment of the coin. There were two bluish-black coins which most likely were intruders. Since both shining and white coins had specimens with black edges or spots, it would be logical to conclude that the Levon I portion of the parcel came from at least two separate hoards. At this stage it would be only speculation to say that two hoards were mixed and perhaps some poor grade coins from previous finds were added to it.

Studying shining coins and coins with white residues separately was discarded since the specimens with white residue constituted 13.72 percentage (47+6+2=55 coins). Statistical data is given below in the catalogue, Table I.

²³ P. Z. Bedoukian, *CCA*. Mersin Hoard, discovered in 1959, included in *CCA* corpus and identified as IS-H.

²⁴ D. M. Metcalf, "Classification of the Trams of Levon I of Cilician Armenia," *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXVIII (1972), pp. 109-126, pls. XI-XIII; *NI Bulletin*, Vol. X (April 1976), No. 4, pp. 115-131.

²⁵ Y. T. Nercessian, "A Small Hoard of Levon II Trams," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVIII (December 1992), No. 4, pp. 63-69, pl. VI.

²⁶ Y. T. Nercessian, "A Hoard of Levon III Takvorins," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVIII (March 1992), No. 1, pp. 3-12, pl. I.

²⁷ The author thanks to Mr. J. Guevrekian, the wholesaler, for his comments concerning this parcel of coins.

Prior to cataloguing, a serious effort was made to utilize Dr. Metcalf's obverse style and reverse cross patterns.²⁸ It became evident that these drawings were good but not sufficient to handle all varieties in the subject hoard. Drawings were prepared for obverse and reverse designs. Dr. Bedoukian's classification, according to completeness of legend, was used to catalogue the obverse-reverse inscriptions.²⁹

The first column in the catalogue gives the assigned specimen number. The second column references the corpus number of Dr. Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia*. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the third column. The fourth and fifth columns indicate the obverse style and reverse cross patterns (see Figures 1 and 2.). Column six gives the weight of the coin in grams. Column seven includes comments on the coin discoloration (Disc); no comment is indicative of a cleaned and shining coin, D=dark-black material or discoloration on the edge or on a spot, W=white powder residue left on a coin, IWF=irregular wide flan, Bl-blk=bluish-black discoloration in total. Columns eight and nine give the obverse/reverse die varieties. Note that odd numbers have been assigned to the obverse dies and even numbers to the reverse dies. An asterisk in the last column indicates the specimens illustrated in the plate.

Table II cross references the obverse style and reverse cross patterns to the plates where the photographs of coins display those patterns which are illustrated in Figures 1 and 2.

Table I. Catalogue of Levon I trams

No	Bed No	Reverse Legend	†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳՐ ԱՄԵՆ ՀԱՅՈՑ							
001	125	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C16 2.81		001 002	*
002	129	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C8 2.87	D	003 004	*
003	129	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C10 2.68	D	005 006	*
004	133	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C1 2.95		007 008	*
005	133	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C2 2.89	W	009 010	*
006	136	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4 2.97		011 012	*
007	136	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C3 2.92		013 014	
Three dots under fleur-de-lys							
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԿՈՐ ՀԱՅՈՑ Է (Non-artistic—with footstool)							
008	147	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	F1 2.99	D	015 016	*
009	149bV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	F5 2.85		017 018	*
010	149c	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	D12 2.91		017 020	
011	149cV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	F11 2.78		019 022	*
Three dots under cross							
012	153	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	F10 2.81	D	021 024	*
013	155	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	F2 3.03		023 026	
014	158	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	F4 2.82		025 028	
015	160b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	C12 2.97	D	019 030	*
Three dots under cross							
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԿՈՐ ՀԱՅՈՑ Է (Non-artistic—no footstool)							
016	165a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2c	F3 2.86		027 032	*

²⁸ See above, note 24, Figures 1 and 2.

²⁹ See above, note 14.

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	Pl
017	169	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under cross	2b	D6	2.93		029 034	
018	171b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2f	F7	2.48	D	031 036	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ Է (Ornate obverse)								
019	176a	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	6c	C19	2.57		033 038	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ Է (Star instead of cross in inscription circle)								
020	181	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2b	E1	2.88		035 040	*
021	182	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	E11	2.78		037 042	
022	182V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՏՏՈՒԾՈՑ	2k	E4	2.79		039 044	*
023	187	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2a	E15	2.81	D	041 046	
024	170	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under cross	2b	E12	2.84	D	043 048	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՐՃԻ (Artistic style)								
025	187d	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D1	2.57		045 050	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ Է (Non-artistic—with footstool)								
026	189	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D1	3.27	W/F	047 052	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԱՍՏ (Distinctive design—no footstool)								
027	192	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7b	K5	2.91	D	049 054	*
028	192V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	7b	K3	2.99		049 056	*
029	192V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	7b	K4	2.98	W	049 058	
030	193	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7b	K4	3.05	W	049 058	
031	194	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՏՏՈՒԾ	7b	K1	2.85	D	049 060	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԱՍՏ (Distinctive design—with footstool)								
032	198	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7a	J1	2.94		051 062	*
033	200	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7a	K5	3.06	D	051 064	
034	200	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7a	J2	2.92		051 066	
035	200V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Torch in king's right hand	7a	J2	2.84		053 066	
036	201bV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՏՏՈՒԾԻ	7a	K4	3.01	D	051 068	
037	201bV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՏՏՈՒԾԻ	7a	K4	2.97	D	051 068	
038	201bV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՏՏՈՒԾԻ	7a	K4	2.90	D	051 068	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԱՍՏ (Two dots on obverse)								
039	204	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7c	D10	3.02	D	053 070	*
040	204V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	7c	A4	2.96		055 072	
041	205b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Reverse double strike	7a	K5	2.73	D	057 074	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑՈՒ								
042	212bV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D7	2.77	D	059 076	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑՈՒ								
043	214	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C5	3.03	D, W/F	061 078	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԱՌՈՑ								
044	215	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	K5	2.80	D	063 080	

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
045	216	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	K5	3.05	W/F	065 082	
ԷԼԵՒՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic style)								
046	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.94	D	067 084	
047	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.92	D	069 084	
048	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.92		069 086	
049	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.85	D	069 088	
050	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.94	D	069 084	
051	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.79	D	071 090	
052	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.96	D	067 086	
053	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.89	D	073 084	*
054	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.88	D	073 092	
055	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.91		075 094	
056	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D2	2.82	D	077 096	*
057	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C17	2.79	D	073 098	*
058	222	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	G2	2.76	D	069 100	*
059	222V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.95	D	079 102	
060	225	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D2	2.80	W	081 104	
061	225V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D2	2.85	D	069 106	
062	226V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	G1	2.89	D	073 108	*
063	231	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	6c	D6	2.78	D	083 110	
064	231V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D6	2.96		085 112	
065	231V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	C18	2.93		087 114	
066	232b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7e	F4	3.01	W	089 116	*
067	232b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	D12	2.89	D, IWF	091 118	
068	232b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	F3	2.71	D, IWF	093 120	
069	233	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.74	D, IWF	069 122	
070	234	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C22	2.81		095 124	*
071	234V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1c	C9	2.92		097 126	*
072	233	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.84	W	099 128	
073	235a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.88	W	101 130	
074	236	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	3.00	D	069 132	
075	236	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.95	W	103 134	
076	236	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.90	D	105 136	
077	237	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D2	2.95		069 138	
078	237	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2c	D21	2.81	D	107 140	*
079	239	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.91	D	109 142	
080	239	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C5	2.82	D	111 144	
081	240	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C1	2.95	D	113 146	
082	240	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C1	2.95	D	113 146	
083	240a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	G3	2.84	D	115 148	*
084	240bV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.81		117 150	
085	241	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C5	2.95	W	119 152	*
086	241	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.78	D	119 154	
Dot under cross								
087	242V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C5	2.91		121 156	
088	244	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C4	2.84	D	069 158	
089	246	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	D3	3.08		123 160	
090	246	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2f	D6	2.92		125 162	

Diagonal lines across reverse inscription cross

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
091	246	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C24	2.80	IWF	127 164	
092	247	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՏՈՒԾ	1a	D2	2.86		129 166	
093	251	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1a	C4	2.81		131 168	
094	252	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D2	2.99		133 170	
095	252	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1a	B1	2.70	IWF	135 172	
096	254	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C4	2.83	D	137 174	
097	255a	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D2	3.08	D, IWF	139 176	
098	255a	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D2	2.98	D, IWF	139 176	
099	256	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D3	2.81	D	139 178	*

ԿԵԽՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ (Cross entirely within circle)

100	265	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	K5	2.52		141 180	
-----	-----	--------------------	----	----	------	--	---------	--

ԿԵԽՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ (King's left foot turned outward)

101	267	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7d	D17	3.00	D	143 182	
102	268V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7d	D20	2.70	D	143 184	*
103	275	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՏՈՒԾՈՒ	7d	C11	2.79	Bl-blk	145 186	
104	278V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7d	J2	2.90	D	145 188	
105	278V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7d	J2	2.89	D	145 188	
106	279	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7d	H4	2.89	D	143 190	*
107	281	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	7d	H3	3.07	D	143 192	*
108	283aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒ	7d	H2	2.91	W	143 194	

ԿԵԽՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ (Ornate design—with footstool)

109	284V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7e	A5	2.98		147 196	
No dots on obverse								
110	284	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2h	D5	2.91	D, IWF	149 198	
111	286	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	3.03	W	151 200	
112	288	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.96	D	153 202	
113	288	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C5	2.69		155 204	
114	289	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	6a	D14	2.89	D	157 206	*
115	289	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2d	F8	2.70		159 208	*
116	289V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2j	A5	2.90	D, IWF	161 210	*
117	290V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	4a	D6	3.02	D	163 212	
118	291V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D6	3.00		165 214	
119	293	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1a	C5	2.85		167 216	

ԿԵԽՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ (Ornate design—no footstool)

120	296	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	6b	D22	2.95	IWF	169 218	*
121	297V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2e	A4	2.75		171 220	
122	298	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C4	2.95	D	173 222	
123	298	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1c	C6	2.92	W	175 224	
124	299	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1c	C5	2.96	D	177 226	
125	299	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1c	C4	2.95		179 228	
126	300	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	5b	D6	2.89	W	181 230	*
127	302V	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	5b	D6	3.00	IWF	183 232	
128	393	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	5b	C18	2.88		185 234	*
129	300	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	6b	D6	2.85		187 236	
130	300	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2g	C7	2.98		189 238	
131	300a	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2e	A4	2.91	W	171 240	
132	300a	ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2e	A3	2.88		171 242	*

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	Pl
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Star instead of cross in inscription circle)								
133	301	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2e	E8	2.91		191 244	*
134	301	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2p	E7	2.90	D	193 246	
135	301V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E5	2.66	D	195 248	*
136	303	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	E2	2.86	W	197 250	
137	303	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Star to left of cross	6c	E12	2.89	W	199 252	
138	306	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2b	E7	2.94		201 254	
139	306	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	E2	2.71	D	203 256	*
140	306V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	E10	3.01		205 258	
141	308	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	E15	2.82		207 260	*
142	309	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	E11	2.93	W/F	209 262	*
143	310V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2e	E12	3.04	W/F	211 264	
144	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Star to left of cross	6c	E12	2.96		199 048	
145	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2e	E9	2.94		213 266	*
146	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E3	2.94	D	215 268	*
147	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	E6	2.94		217 270	*
148	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Star to left of cross	6c	E13	2.89	D	199 272	
149	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Star to left of cross	6c	E12	2.88		199 048	
150	310	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2g	E13	2.78	D, W/F	219 274	*
151	310V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2g	E12	2.79	D	221 276	*
152	312	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E9	2.80	W	223 278	
153	313	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E10	2.84	W	225 280	*
154	314aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Star to left of cross. Ornate star in inscription circle	6c	E16	2.97	D	199 282	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Star in inscription circle—no footstool)								
155	318a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2e	E13	2.98	W	227 284	
156	318a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2b	E7	2.77		229 286	
157	321a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Rev. inscription upside-down	2g	E17	2.93	W	231 288	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (With footstool—non-artistic)								
158	323	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7a	C7	2.88		233 290	
159	323	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	6a	D6	2.86	W	235 292	
160	324	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2h	A4	2.92		237 294	
161	324	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	F4	2.91		239 296	
162	326V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	6a	D16	2.80		241 298	*
163	327	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	C7	2.98		243 300	
164	327	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	C7	2.92	W, W/F	243 300	
165	329	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D5	2.87	D	245 302	*
166	331	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	D5	3.03	W/F	247 304	
167	331	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C4	2.91		249 306	
168	331	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	D1	2.97		251 308	
169	332	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Three dots under fleur-de-lys	2h	F3	2.62	W/F	253 310	
170	335V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Three dots left of king's head. Four dots under fleur-de-lys	1a	F1	2.83		255 312	

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	Pl
171	340V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2a	F14	2.91	IWF	239 314	*
172	340V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2d	F10	2.77	D	257 316	
173	341	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under fleur-de-lys	2g	C4	2.88	W	259 318	
174	342	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1a	D1	2.74	D	261 320	
175	342S	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2g	C24	2.71		263 322	*
176	343	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D24	2.86		265 324	
177	345	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2d	D6	2.89	D	267 326	
178	345	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1a	D2	2.80	D	269 328	
179	358V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots on both sides of head	2h	F12	2.81		271 330	*
180	361	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2a	F1	2.79	W	273 332	
181	361	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2a	D5	2.74	D	275 334	
182	361a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2a	C21	2.96		277 336	*
183	361V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D3	2.89	W	279 338	
184	363V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Dots under cross and fleur-de-lys	2h	D10	2.74	IWF	237 340	
185	365	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Dot to left of fleur de lys	2a	F1	2.76	D	281 342	
186	365	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Dots under cross and left of fleur-de-lys	2a	C7	2.70		281 344	
187	365a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	3.06		265 346	
188	365a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2a	D1	2.94	W	283 348	
189	365bV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2d	F13	2.90		285 350	*
190	365bV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2a	F10	3.05		287 352	
191	366	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2d	F2	2.30	D	289 354	
ԿԵՐՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (No footstool—semi or non-artistic)								
192	373V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2i	F3	2.86		291 356	
193	374	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2i	A4	2.82	W	293 358	
194	376	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	7d	A4	2.83	D	295 360	
195	378V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2k	C24	3.00	W	297 362	
196	379	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2b	F6	2.98		299 364	*
197	380	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Three dots under fleur-de-lys	2b	F3	2.94		301 366	
198	380	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2b	D13	3.09		303 268	*
199	381	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under fleur-de-lys	1c	C5	3.03		305 370	
200	386	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots on both side of king's head	2b	A4	3.00	W	307 372	
201	387	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under fleur-de-lys	2b	C4	2.86	IWF	309 374	
202	387	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2b	D8	3.03	IWF	311 376	
203	387	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under fleur-de-lys	2b	D17	2.87		313 378	*
204	389	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ Three dots under fleur-de-lys	2b	D17	2.96	D, IWF	311 380	
205	393b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2e	A4	2.90	IWF	315 382	
206	394	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2k	D6	3.00	W, IWF	317 384	

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	Pl
207	394	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2k	D6	2.73	W	319 386	*
208	394V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	1c	D2	2.83	W	321 388	
209	394V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2b	D6	2.93	D	313 390	
210	394V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	1c	D23	2.88		323 392	
211	396aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2b	C25	2.43	D, IWF	299 394	*
212	399	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2b	A4	2.94	W	325 396	
213	399	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2b	F9	2.91	W, IWF	327 398	*
214	399	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2f	A1	2.85	W, IWF	329 400	*
215	399b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D15	2.80	IWF	331 402	*
216	402	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2b	D2	2.92		333 404	
217	401V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D2	2.91		335 406	
218	401V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D2	3.03	IWF	335 406	
219	401V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	C4	2.96		335 408	
ԿԵԽՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic—with footstool)								
220	402a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	K2	2.91		337 410	*
221	403V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ Three dots to right of cross and left of fleur de lys	2g	F3	2.90	W	339 412	
222	404V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ	1a	D2	2.78	D	341 412	
223	405	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	2.88		343 414	
224	405V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C4	2.97		345 416	
225	405e	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	A1	3.11	IWF	347 418	
226	405eV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C13	2.99		343 420	
227	406	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	D3	2.91	IWF	349 422	
228	406b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D4	2.91	D	351 424	
229	406b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D4	2.68		351 424	*
ԿԵԽՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic—no footstool)								
230	408a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D1	2.78	IWF	353 426	
ԿԵԽՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (With footstool and non-artistic)								
231	417V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ Three dots under fleur-de-lys	2b	D1	2.89	W	355 428	
232	418	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2g	A4	2.94	IWF	357 430	
233	418	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2g	C11	2.62	IWF	359 432	
234	420b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2n	D8	2.95		361 434	
235	423	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ	1a	D2	2.67		363 436	
236	423a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ	2j	A4	2.84		365 438	
ԿԵԽՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (No footstool and non-artistic)								
237	429	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	A4	2.90		367 440	
238	434V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ Three dots under fleur-de-lys	2b	D8	2.69		369 442	
239	434c	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ	2b	D9	3.03		371 444	*
240	434d	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՐ	2c	C26	2.81		373 446	*
241	437	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D2	2.95	D, IWF	375 448	
242	438	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D10	3.07	IWF	375 450	
243	440	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	3a	C3	2.99	D	377 452	*

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	Pl
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Distinctive design—no dot on L)								
244	442	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	K5	2.92	W, IWF	379	454
245	444V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	K1	2.83		381	456
246	444a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	K4	2.92	W	383	458
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Dot on L)								
247	446V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	8b	D8	2.94	IWF	385	460
248	447	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	K4	2.68		387	462
249	447V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	K4	2.83	D	387	464
250	448V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	J2	2.80	D, W	387	466
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ: (Dot next to L)								
251	448V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C5	2.75		389	468
ՀԴՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Inverted Ե—dot on L—no footstool)								
252	454	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	8b	D8	2.83	W	391	460
253	454	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	8b	D10	3.03		391	470
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Star in the reverse inscription circle)								
254	456	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2d	E7	2.93	D	393	472
255	456	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2d	E10	2.83		395	474
256	456V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E7	2.93		397	476
257	456V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2d	E14	2.80		399	478
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Obverse and reverse artistic)								
258	460	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D1	2.96	D, IWF	401	480
259	460	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D2	3.12		401	482
260	460	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D2	2.91	D	403	482
261	460	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D1	2.81		401	484
262	460	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	C24	3.11		401	486
263	465	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	2.64	IWF	405	488
264	465	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D1	2.92		407	490
265	465	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	2.97		407	492
266	465	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D3	2.77	IWF	409	494
267	468a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	3.00	IWF	401	496
268	468a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	2.81	IWF	401	496
269	470a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D12	3.03	D	411	498
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (No footstool—artistic style)								
270	470b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1c	K2	3.04		413	500
271	471	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	2.90		413	502
272	472	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	K2	2.96		413	504
273	474V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D12	2.83	D, IWF	415	506
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱՅՈՑ (Non-artistic—no footstool)								
274	476V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2i	A2	2.72	IWF	417	508
275	477a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2k	D6	2.89	W	419	510
276	478V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2k	D6	2.90	W	421	512
277	479V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2k	D1	2.95		419	514
278	480	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	3.00	W, IWF	423	516

No	Bed No	Reverse Legend	♂	†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
279	480V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2p	D1	2.94	D	425 518	
280	480	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D2	2.89	WV	423 520	
281	480	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	2.92		423 522	
282	480	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	2.72		423 522	
283	481	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	3.03		423 524	*
284	481V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	2.81	WV	423 526	
285	481aV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D23	3.03	W	427 528	
286	481aV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2p	C7	2.86		425 530	*
287	481aV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ Three dots under fleur-de-lys	2p	C7	2.86	D, W	425 530	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽԻ ԼԱՈՑ (Obverse semi-artistic—reverse artistic)								
288	484	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	C14	2.94		429 532	
289	484	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	8b	A4	2.75		431 534	*
290	484V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	D8	2.79		429 536	
291	484V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	D8	3.05	D	429 536	*
292	484V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	D8	2.87	W	429 536	
293	484V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2a	D8	2.73		429 536	
294	485	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D2	3.16	WV	431 538	
295	485	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D1	3.00	WV	433 540	
296	486b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	7e	K1	3.00		435 542	
297	486b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D23	2.91		437 544	
298	486b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D1	3.24	WV	433 546	
299	486V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D1	3.07	WV	433 546	
300	487	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2d	C14	2.91		439 548	*
301	487	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D11	2.80	WV	441 550	
302	487	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D11	2.79	WV	441 550	*
303	489	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	K2	2.94	W	443 552	
304	495V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D2	3.04	W, WV	445 554	
305	498	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C25	2.87	D, W, WV	441 556	
306	498	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	C12	2.33		447 558	
307	499	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D7	3.04		441 560	*
308	501	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	C11	2.54	W	449 558	*
309	503	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D1	2.95	WV	431 562	
310	505	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C17	3.06		431 564	
311	505V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	C17	2.93		433 564	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽԻ ԼԱՈՑ (No footstool—reverse artistic)								
312	510V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2e	D8	2.90	WV	435 566	
313	516	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D12	2.93	WV	437 568	
314	516	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D12	2.88	WV	437 568	
315	521a	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D4	2.79	WV	437 570	
316	521	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D1	2.90	WV	437 572	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽԻ ԼԱՈՑ (Obverse and reverse artistic)								
317	522	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	D10	3.02	WV	439 574	
318	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D10	3.02		441 576	
319	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D12	2.93		443 578	
320	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	C15	2.88		445 580	*

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
321	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D7	2.84	IWF	443 582	
322	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	C14	2.82		445 582	
323	529	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	C14	2.80		445 584	
324	531	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D12	2.98	IWF	443 586	
325	531	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2m	D8	2.93		445 588	
326	531V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D7	2.89	D	447 588	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ (No footstool—non-artistic)								
327	535a	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2k	F7	2.82	D	449 590	
328	535b	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1c	D10	2.83	IWF	451 592	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic style)								
329	544	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	K1	2.95	D	453 594	*
330	546	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	K1	2.90		455 596	
331	550V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1a	C20	2.82		453 598	*
ՀԵՐՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ								
332	564V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1b	B1	3.04		457 600	
333	565	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D2	3.02		457 602	
ՀԵՐՆ ԹԱԳԱՒԻՐ .†. ՀԱՅ:՝ՄՈՑ+								
334	571c	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	F2	2.75		459 604	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic)								
335	574bV	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D12	2.86	IWF	461 606	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ (Non-artistic)								
336	578V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	4a	D18	2.93		463 608	*
337	579V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2n	D6	3.00		465 610	
Three dots under cross								
338	579V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	2n	C25	2.94		465 612	
Three dots under cross								
339	583V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2n	C27	2.80	IWF	465 614	*
Three dots under cross								
340	583V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	2n	C5	2.85		465 616	
Three dots under cross								
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ								
341	584a	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	8a	K6	2.75		467 618	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ								
342	588	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1a	C24	2.86		469 620	
343	590	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C17	2.82	W	471 622	
344	591	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏ I	1b	D1	2.67	IWF	473 624	
345	592	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏ	1b	D3	2.88		473 626	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԻՐ ՀԱՅՈՑ (Artistic—no footstool)								
346	593V	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	D12	2.85	IWF	475 628	*
347	596	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1c	C6	3.06		475 630	*
348	597	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D3	3.02	IWF	475 632	
349	597	ՀԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D3	3.01	D	475 632	

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
350	599	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D4	2.87	WF	475 634	
351	599V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D4	3.19	WF	475 636	
352	600	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D10	2.83		475 638	
353	600	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D12	2.29		475 640	
354	600V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D12	2.94	WF	475 642	
355	600V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	D12	2.99	WF	475 642	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ: (Dot on L—left foot turned outward)								
356	606V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	7b	H2	2.75	BI-blk	477 644	
357	610aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	7b	C23	2.94		479 646	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ: (Dot on L—left foot turned outward)								
358	610aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ Ligatured թ, ա, and ն, լ	7b	C23	2.84	W	479 646	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ (Non-artistic)								
359	615a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	1b	C24	3.04	WF	481 648	
360	615aV	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ	2m	C25	2.39		483 650	
361	616V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՒ	1b	C6	2.79		485 652	
362	620V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C5	2.93	D, IWF	483 654	
363	623V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏ	1b	D1	2.80	D, IWF	487 656	
364	623	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏ	1b	B1	3.08		483 658	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ (No footstool and artistic cross in circle)								
365	624V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1c	K5	2.91		489 660	
366	627	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	K6	2.95	W	489 662	*
367	628	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1c	K5	2.89	W	489 664	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՈՑ								
368	631	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1a	D7	2.87		491 666	
369	631	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	D11	2.93	D	493 668	
370	633	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C5	3.02	D	495 670	
371	633a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D2	2.79	D, IWF	495 672	
372	634	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D12	2.81	D, W, IWF	493 674	
373	634	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	D12	2.81	WF	493 674	
374	634	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C13	2.82	WF	493 676	*
375	634	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C13	2.81	D	493 676	
376	636	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C17	2.82	WF	495 678	
377	636	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒ	1b	C17	3.01		495 678	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՍՈՒ								
378	637V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ԱՍՏՈՒԾ	1b	C4	3.01		497 680	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՍ (With footstool and artistic)								
379	646V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ՀԱՍ	1b	D19	2.91	W	499 682	*
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՍ (No footstool—artistic cross)								
380	647V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ՀԱՍՈՒ	1c	D1	2.82	WF	501 684	
ՀԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՍ (With footstool—non-artistic cross)								
381	648V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԱՆ ՀԱՍ	1b	D1	2.76	WF	503 686	

No	Bed No	Reverse Legend		†	Wt	Disc	Obv/Rev Die	PI
382	648V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍ	1c	D2	2.93	IWF	505 688	
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՐ ՀԱ (No footstool—non-artistic cross)								
383	652V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏ	1c	D4	2.80	IWF	507 690	
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ								
384	657a	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈՑ	1b	D24	2.96		509 692	*
385	657c	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈ	1b	D2	2.91	W	509 694	
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ								
386	660	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈ	2m	C5	2.90	IWF	511 596	
Three dots under fleur de lys. Two dots under cross								
387	661	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	2m	C5	3.01	IWF	511 698	
Three dots under fleur de lys. Two dots under cross								

Lily in Right Hand

ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ								
388	664	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈ	8c	J2	2.88	D	513 700	*
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ								
389	666b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	1b	D2	2.95		515 702	
390	666b	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	1b	D2	3.05		515 704	
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ. ՀԱՅՆՔՆԵՐ								
391	668	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	1b	J2	2.73		517 706	
392	669	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅՈՒԱՅ	4b	H2	2.89	IWF	519 708	*
ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ. ՀԱՅՆՔՆԵՐ								
393	672	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	4c	K4	3.04		521 710	
394	672	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	4c	K4	2.84	IWF	521 710	
395	672V	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ	4c	K5	2.96	IWF	523 712	*

Errors and Oddities

396	673V	ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ	8a	H1	2.90	D, IWF	525	714	*
397	677	ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ. ԱՅՈՒՏ							
		ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ							
		ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈՑ	2f	F2	2.98		527	716	
		Rev. inscription upside down							
398	681	ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ	7d	J1	2.88	IWF	529	718	
		ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽՈՑ							
399	681V	ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ	2m	F4	2.84	IWF	531	720	
		ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅՈՒՏ							
400	683V	ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀՈՑ	1c	D1	2.90		533	722	
		ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԽ							
		Three dots under fleur-de-lys							
401	685V	ԿԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՐՈՑ	5a	A5	2.93	IWF	535	724	*
		ԿԵՒՈՆ ԿԵՐՆ ԱՍՏՈՒԽ							
		Rev. double strike. Dots under fleur-de-lys							

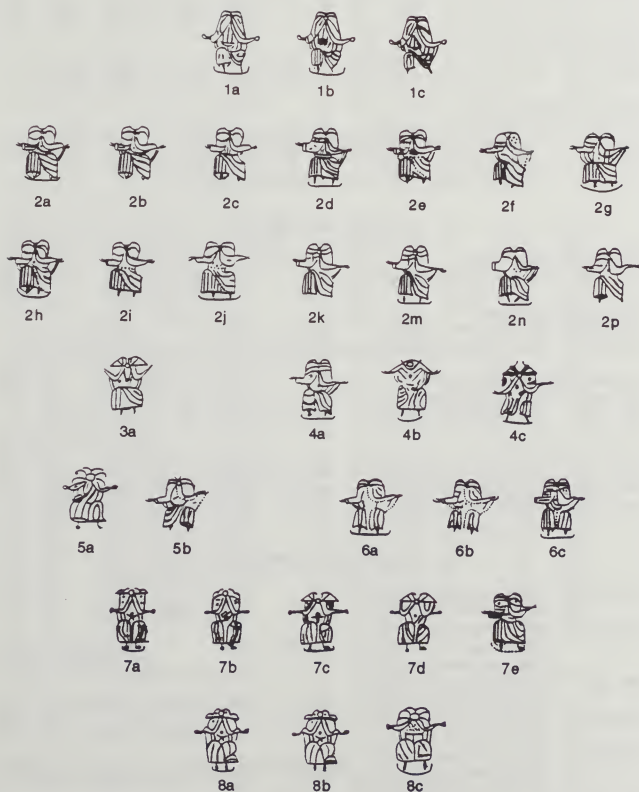

Fig. 1. Levon I tram obverse style patterns

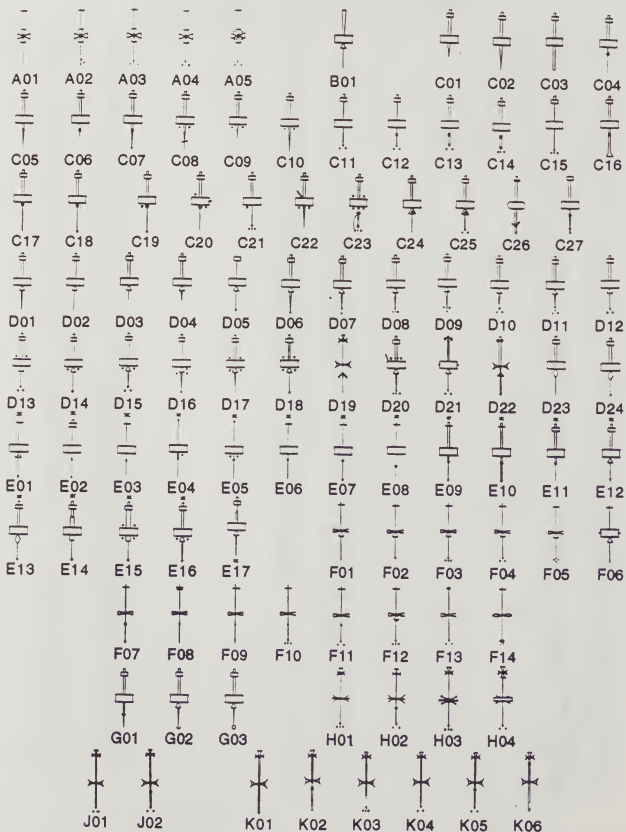

Fig. 2. Levon I tram reverse cross patterns

Table II. Levon I tram design-plate cross reference

1a	1, 6, 331	C7	286	E2	139
1b	53, 99, 384	C8	2	E3	146
1c	71, 347	C9	71	E4	22
2a	9, 139, 182	C10	3	E5	135
2b	20, 203, 211	C11	308	E6	147
2c	78, 240	C12	15	E7	254
2d	115, 146, 254, 257	C13	374	E8	133
2e	132	C14	300	E9	145
2f	18, 214	C15	320	E10	153
2g	150	C16	1	E11	142
2h	179	C17	57	E12	151
2i	274	C18	128	E13	150
2j	116	C19	19	E14	257
2k	207, 277	C20	331	E15	141
2m	11, 141, 320	C21	182	E16	154
2n	339	C22	70	E17	157
2p	286	C23	358	F1	8
3a	243	C24	175	F2	334
4a	336	C25	211	F3	16
4b	392	C26	240	F4	66
4c	395	C27	339	F5	9
5a	401	D1	277	F6	196
5b	126, 128	D2	56	F7	18
6a	114, 162	D3	99	F8	115
6b	120	D4	229	F9	213
6c	19, 154	D5	165	F10	12
7a	32, 38	D6	126, 207	F11	11
7b	27, 28, 358	D7	307	F12	179
7c	39	D8	291	F13	189
7d	102, 106, 107	D9	239	F14	171
7e	66	D10	39	G1	62
8a	396	D11	302	G2	58
8b	289	D12	346	G3	83
8c	388	D13	198	H1	396
A1	214	D14	114	H2	392
A2	274	D15	215	H3	107
A3	132	D16	162	H4	106
A4	289	D17	203	J1	32
A5	116	D18	336	J2	388
B1	364	D19	379	K1	329
C1	4	D20	102	K2	220
C2	5	D21	78	K3	28
C3	243	D22	120	K4	38
C4	6, 53	D23	283	K5	27, 395
C5	85	D24	384	K6	366
C6	347	E1	20		

Stylistic grouping of Levon I trams

The obverse design of Levon's trams has more varieties and detail work than any other coin issued by the kings of the Roupinian dynasty. Also they display an extensive variation in style and in obverse/reverse legends. King's vestments, ornaments, footstool, left foot turned outward constitute the criteria for obverse stylistic classification which basically fall into eight varieties (see Fig. 1).

Variety 1 is an elongated, high shoulder, and elegant design where the pleats of royal vestment run from left foot to right knee. Variety 2 has similarities with variety 1 but differ in style. In variety 3 the shoulders take a different shape. In variety 4 the pleats are in an intermediate form: horizontal, vertical, or combination of both, etc. In variety 5 the directions of garment pleats change into right foot toward left knee or higher. In variety 6 pleats around the knee are vertical and chains ornament the figure. In variety 7 all coins have the left foot turned outward and the shoulders are distinctive looking. In variety 8 the styles have distinctive looking shoulders but left foot is not turned outward.

The reverse cross patterns (see Fig. 2) are classified into 10 varieties where C and D include the predominant varieties; A, E, F, K are less frequently used varieties; and B, G, H, J are the scarce varieties. The classification is based on the type of cross, serifs on cross, horizontal bars, star, dot or triangle appearing below horizontal bar, rayed cross, etc. These in turn are subdivided based on 1, 2, or 3 dots below or on left and right side, etc.

All of the trams of Levon I catalogued in this paper are represented by 269 obverse and 362 reverse die varieties. There are numerous coins which have very similar design to each other but because of iconographic minor variations they are not identical to each other and not from the same dies. Coins identical to each other are so indicated by the die number.

Table III. Obverse style versus reverse cross

Obv.	1	2	3	4	5	6	7	8	Total
A	1	14			1		4	1	21
B	3								3
C	71	29	1		1	1	4		107
D	106	34		2	2	6	2	3	155
E		29			5				34
F	2	28					1		31
G	3								3
H				1			4	1	6
J	1						6	2	9
K	13			3			11	5	32
Total	200	134	1	6	4	12	32	12	401

Table III summarizes the obverse style and reverse cross pattern distribution. Chart I gives the obverse style variety percentage distribution (A, 4.99%; B, 0.75%; C, 26.68%; D, 38.90%; E, 8.48%; F, 7.73%; G, 0.75%; H, 1.50%; J, 2.24%; K, 7.98%). Chart II gives the reverse cross

design variety percentage distribution (1, 49.87%; 2, 33.41%; 3, 0.25%; 4, 1.50%; 5, 1.00%; 6, 3.00%; 7, 7.98%; 8, 2.99%).

The average weight of Levon I tram, based on Table I weight data, is 2.89 grams. In Dr. Bedoukian's corpus the average weight for Levon I trams is 2.88 grams.³⁰ The metrological weight distribution of Levon I trams based on obverse/reverse design are tabulated in Tables IV and V.

Lastly, the discoloration of coins catalogued in Table I are given in Chart III: dark-black discoloration (D), 90 coins, 22.44%; White residue (W), 47 coins, 11.72%; irregular wide flans (IWF), 74 coins, 18.45%; dark-black, irregular wide flans (D, IWF), 19 coins, 4.74%; bluish-black in total (Bl-blk), 2 coins, 0.5%; white deposit, irregular wide flans (W, IWF), 6 coins, 1.50%; dark-black discoloration, irregular wide flans (D, IWF), 2 coins, 0.50%; total, 240 coins, 59.85%. Out of 401 coins, 161 coins or 40.15% are shining coins without white deposit or dark-black discoloration.³¹

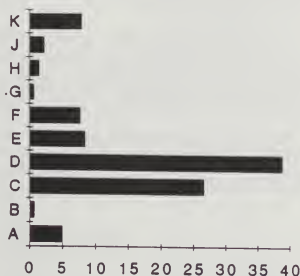
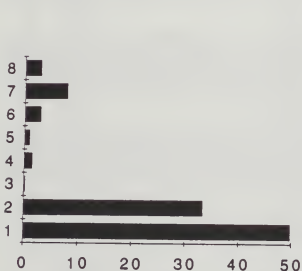

Chart I. Obverse design percentage distribution

Chart II. Reverse design percentage distribution

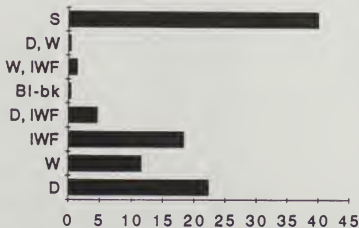

Chart III. Discolored coin percentage distribution

³⁰ P. Z. Bedoukian, *GCA*, p. 112, Graph II.

³¹ The author would like to express his thanks to Dr. Paul Z. Bedoukian, for reviewing the rough draft on the total parcel of the silver coins and his pertinent comments.

Table IV. Weight distribution based on obverse design

	Under	2.50	2.60	2.70	2.80	2.90	3.00	3.10	3.20	
Obv.	2.49	2.59	2.69	2.79	2.89	2.99	3.09	3.19	Over	Total
1	1	2	6	20	63	67	34	5	2	200
2	5	1	4	21	40	50	13			134
3						1				1
4					2	2	2			6
5					2	1	1			4
6		1		1	7	3				12
7				4	8	12	8			32
8			1	2	4	4	1			12
Total	6	4	11	48	126	140	59	5	2	401

Table V. Weight distribution based on reverse cross

	Under	2.50	2.60	2.70	2.80	2.90	3.00	3.10	3.20	
Rev.	2.49	2.59	2.69	2.79	2.89	2.99	3.09	3.19	Over	Total
A				3	5	10	2	1		21
B				1			2			3
C	3	2	3	9	36	41	12	1		107
D	1	1	5	17	47	47	32	3	2	155
E		3	6	10	13	2				34
F	2	2	7	8	9	3				31
G			1	2						3
H			1	2	2	1				6
J			1	5	3					9
K	1	2	2	5	15	7				32
Total	7	5	15	51	130	132	54	5	2	401

ԴՐԱՍԱԳԻՏՏԵՐ ԼԵՒՈՆ ԱՒ
[Ամփոփում]

Մար մը ռուբինեան արծաթեայ դրամներ ծախու գրուած էին: Ուումը բաղկացած էր 525 Լևոն Ա-ի, 32 Լևոն Բ-ի և 109 Լևոն Գ-ի արծաթեայ դրամներէն: Մինչև որ Հնդկիսկը ծրագրեց գնել, արդէն Լևոն Ա-ի դրամներէն 125 կտոր ծախուած էին այս անձի մը: Հնդկիսկին ջանքերը ի զուր մնացին և չկրցաւ ծանօթութիւն ստանալ ծախուած 125 կտոր դրամներու մասին: Լևոն Ա-ի ետին մնացած բաժինը կը պարունակէր 401 արծաթեայ հասարակ դրամներ, որ այս բանասիրութեան նիւթն է:

Առ ի տեղեկութիւն հոս պէտք է յիշելի, թէ այս դրամներու գանձին լաւորակ կտորները նախապէս ընտրուած և ծախուած են, որովհետեւ դրամներուն որակը համապատասխան չէ նման մեծ գիւտի մը պարունակութեան: Գանձին քննութիւնը յայտնաբերեց, թէ կը բաղկանայ նուազագոյն չորս տարբեր դրամագիւտներէ: Իսկ Լևոն Ա-ի դրամներու բաժինը ունի առնուազն երկու դրամագիւտներ: Ըստ մանրամասն քննութեան, դրամները կարելի եղաւ բաժնել երեք խումբերու՝ մաքրուած և փայլուն նմուշներ, ճերմակ հողով չորցած նմուշներ, մաքրուած սակայն մի փոքր մասը սև ծածկուած նմուշներ: Երկու կտոր դրամներ գտնուեցան, որոնք մութ-կապոյտ գոյն ստացած էին, անկասկած նոր ներմուծումներ: Հոս տեղին է յիշել, թէ երբ դրամագիւտ մը յայտնաբերուի, տնտեսական շահերէ մղուած, փաճառականներ կը ջոկեն զեղատիպ դրամները և փափորակ նորեր կը ներմուծեն: Արդարութեան համար պէտք է արձանագրուի, թէ մի միայն ենթադրութիւն է, որ երկու դրամագիւտներ իրարու հետ խառնուած են և թերևս ապագային վատորակ նմուշներ անցնուած: Հակառակ այս բոլոր թերութեանց, դրամագիւտ մը մեծ իմաստ ունի դրամագիւտական ռուսմար:

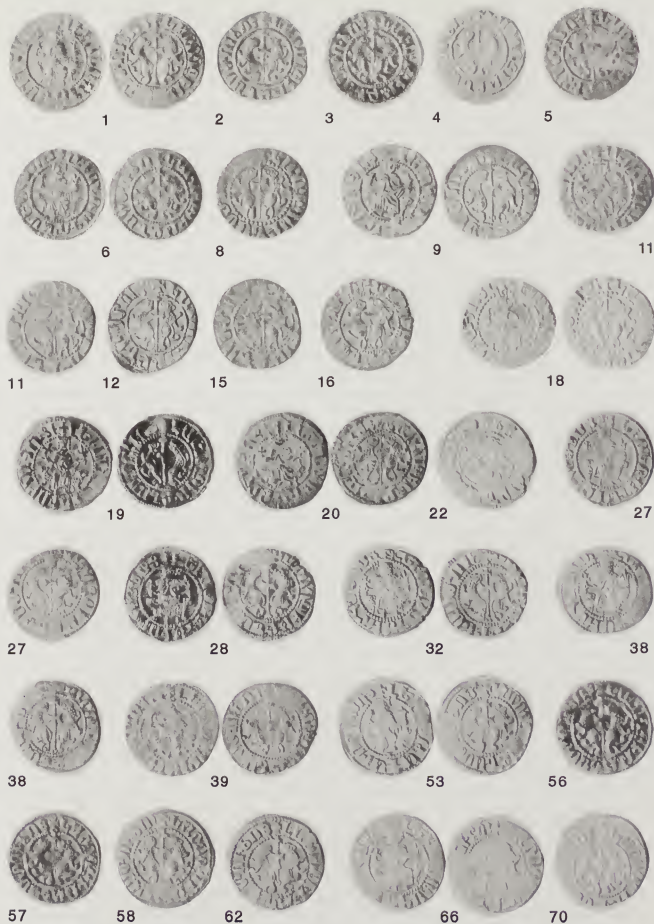
Լևոն Ա-ի դրամագիւտներ անցեալին մէջ ռուսմարսիրուած են Հ. Կ. Սիպիլեանի, Պ. Կարապետեանի, Զ. Պտուկեանի և Դ. Մ. Մէթթալֆի կողմէ: Ասոնց բոլորին մէջ կան միայն երկու ուշագրաւ դասաւորումներ, Զ. Պտուկեան և Դ. Մ. Մէթթալֆ, որոնք օգտակար կրնան հանդիսանալ դրամագիւտներ ռուսմարսիրելու և դրամները իրարու հետ բաղդատելու:

Վերոյիշեալ երկու աշխատանքները ունին իրարմէ տարբեր մօտեցումներ դրամներու դասաւորութեան համար: Պտուկեանի դասաւորումը հիմնուած է խորագրութեանց կատարելութեան վրայ: Մինչդեռ Մէթթալֆ կ'առաջադրէ դասաւորում մը, որ միակ կը հիմնուի պատկերագրութեանց վրայ: Ասոնք ունին իրենց առաւելութիւններն ու թերութիւնները: Ստորագրեալը ջանաց այս երկու սխտեմները միացնել: յուսալով, որ ներկայ աշխատանքը պիտի ըլլայ պիտանի, դիմանայ ժամանակին մանրագնին քննութեան և հանդիսանայ օգտակար նոյն իսկ ապագայի դրամագիւտներու ռուսմարսիրութեան և դրամներու բաղդատութեան:

Դրամագիւտի 401 արծաթները ցուցակագրուեցան օգտագործելով ստորագրեալին առաջադրած սխտեմը, տե՛ս աղիւսակ թիւ 1 (Table I), Հոս առաջին սիւնակը կու տայ դրամներու յատկացուած թիւը: Երկրորդ սիւնակը Պտուկեանի Կիլիկիանց Հայաստանի դրամները զբօր-բօրփոխին վկայակոչուած թիւերն են: Դրամի երեսին խորագրութիւնը տպուած է իմբաւորութեանը վերեւ, իսկ ետեւի խորագրութիւնը՝ երրորդ սիւնակին մէջ: Զրորող և հինգերորդ սիւնակները կը ներկայացնեն դրամներու երեսին ոճը և ետեւի խաչին ձևերը (զծագրութեանց համար տե՛ս նկար թիւ 1 և 2): Դրամներու ծանրութիւնները տրուած են գրամով վեցերորդ սիւնակին մէջ: Ենթերորդ սիւնակը կը բացատրէ դրամներու պահպանման վիճակը՝ D=մաքրուած սակայն դրամին մի փոքր մասը սև, W=ճերմակ հողով չորցած, IW=անկանոնաբար մեծ դրամ, BI-bik=մութ-կապոյտ գունոտած: Իսկ եթէ որե՛ն բան չէ արձանագրուած, այդ յատկանշան է, թէ դրամը մաքրուած և փայլուն է: Սիւնակ ութը և ինը կու տան դրամի երեսին ու կռնակին կնիքներուն յատկացուած թիւները: Վերջին սիւնակը կը ցուցաբերէ տախտակներուն վրայ պատկերուած դրամները:

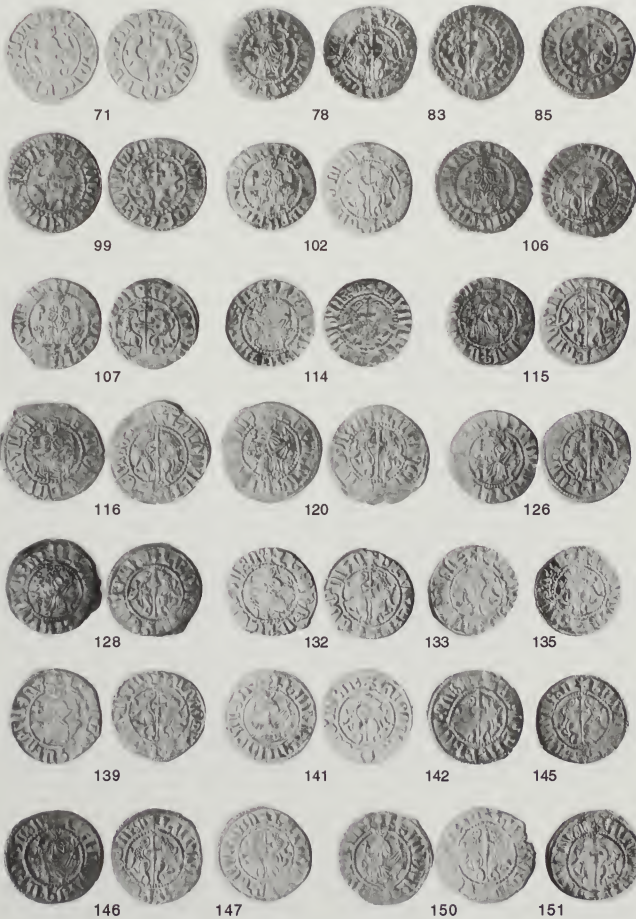
Աղիւսակ թիւ 2 (Table II) կ'ընծայէ դրամներու զծագրութեանց և տախտակներուն վրայի նկարներուն յարաբերութիւնները: Աղիւսակ թիւ 3 (Table III) կը ներկայացնէ դրամներուն երեսի ոճին ու կռնակի խաչին յարաբերութիւնները: Իսկ աղիւսակ 4 (Table IV) և աղիւսակ 5 (Table V) կու տան 401 դրամներուն ծանրութեանց դասաւորումը հիմնուած իրենց ոճին ու խաչին զանազան ձևերուն վրայ:

Ե. Թ. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ
Փիքո Ռիվերա, Քալիֆորնիա

Y. T. Nercessian, Tram Hoards of Levon I

PLATE II

Y. T. Nercessian, Tram Hoards of Levon I

153

154

157

162

165

171

175

179

182

182

189

196

198

203

203

207

211

213

214

215

220

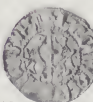
229

239

240

243

254

257

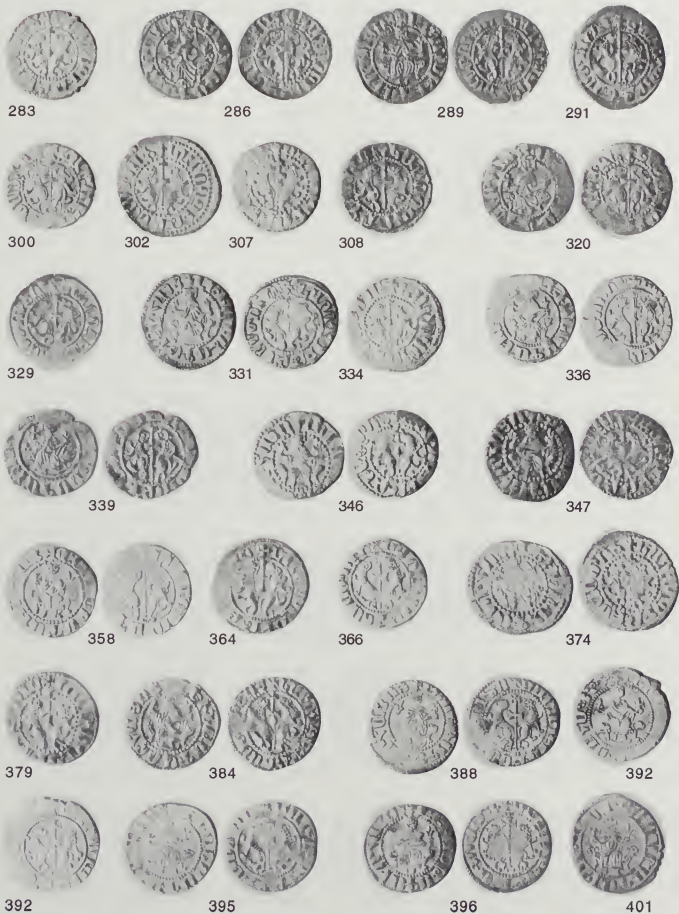
274

277

Y. T. Nercessian, Tram Hoards of Levon I

PLATE IV

Y. T. Nercessian, Tram Hoards of Levon I

Այն անաղբիւնն

ԴՌՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՐԳԱՐԵԱՆՑ

(12.X.1908—†13.XI.1992)

Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանց ծնունդ է 12 Նոյեմբեր 1908-ին Նոր Զուղայում, զաւակը՝ բնիկ Զուղայի յայտնի Արգարեան գերդաստանի Տիգրան Արգարեանցի և Մարիկի:

Հայրը նշանաւոր դրականագէտ, գրող, մանկավարժ և աւելի քան 50 տարուայ ուսուցիչ և տեսուչ հայոց դպրոցի, ճանաչուած էր բոլոր ֆուլայեցիների կողմից որպէս «Տիգրան Վարժապետ» նա մեծ դեր էր ունեցել հարաւային իրանի հայութեան դաստիարակութեան կեանքում:

Իսկ մայրը՝ Մարիկը, համարեա իր բոլոր կեանքը նուիրել էր Նոր Զուղայի որբերին օգնելու և խնամելու: Տասնամեակ տարիներ նա եղել է Զուղայի ազգային որբանոցի նախա-զահուհին:

Մեսրոպը ունեցել է երկու եղբայրներ՝ Լևոն, մահացած 1907-ին. Վահան, մահացած 1981-ին:

Մեսրոպը իր նախնական կրթութիւնը ստացել է ծննդավայրի ազգային վարժարանում, այնուհետև շարունակել է իր ուսումը Իսթաֆանի անգլիական Stewart Memorial College-ում: 1928-ին նա մեկնում է Փարիզ, ուր յաճախում է համալսարան և սովորում ատամնաբուժութիւն: 1933-ին նա վերադառնում է Պարսկաստան և մինչև 1976 թիւր գտնուում է ատամնաբուժութեամբ, նախ Քեհրանում, ապա Արաղանում (Իրանի նախնական ընկերութեան բուժարանում), յետոյ երկու տարիներ Իսթաֆանում, իսկ վերջին 22 տարիների ընթացքում դարձեալ Քեհրանում: Այսպիսով 42 տարի շարունակ առանց յոգնելու կամ զանգստելու, ցերեկ և գիշեր (ծրբ իրեն քնից կարթնացնէին) բուժում է հազարաւոր ատամի ցաւից տառապողները:

Հետաքրքիր զուգադիպութեամբ հանգուցեալը եղել է ատամնաբուժը թէ իրանի նախա-վերջին թագուհու՝ Սուրայայի և թէ իսլամական յեղափոխութեան ղեկավարի կնոջ՝ տիկին Խոմէյնիի:

Հետեւելով իր ծնողների ազգանունէր գործունէութեան, հանգուցեալն ևս մասնակից է լինում Նոր Զուղայի ազգային և բարեգործական աշխատանքներում: Իր տարած կարեւոր աշխատանքներից յիշենք իր մասնակցութիւնը Զուղայի Պօղոսխանեան ազգային հիւանդանոցի հոգաբարձութեան կազմի մէջ, որպէս գործուն անդամ:

Իր յուշերի մէջ յատուկ տեղ են դրում և հանգուցեալը մեծ կարևորութեան է յիշում՝ Փարիզի մէջ իր հանդիպումը Աւետիս Ահարոնեանի հետ: Իր յուշերի մէջ մի այլ տեղ նա յիշումով յիշում է 1921 Յունուարի Հայաստանի Հանրապետութեան, Իրանի մօտ Դեսպանի իշխան Արդուսեանի այցը Նոր Զուղայ, երբ վերջինի շքեղ ընդունելութեան ինքը 13 ամսեայ Մեսրոպըը ներկայ էր որպէս սկաւառ: Հանգուցեալի ամենակարևոր ազգանունէր աշխատանքը կարելի է համարել իր տասնեակ տարիների լուրջ ուսումնասիրութիւնները հայոց հին պատմութեան, հնագիտական և բարեգործական դրամների վերաբերեալ: Հնդկական է բազմիցս յօդուածների հրատարակած հնութիւնների և դրամների նիւթի շուրջ: Դոկտ. Մեսրոպը Արգարեանցի հարկական դրամագիտական աշխատանքների և ուսումնասիրութիւնների մասին քիչ յետոյ կը խօսի Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան վարիչ Եղիա Ներսէսեան:

Շարունակելով իր կենսագրականը աւելցնենք, որ Մեսրոպը Արգարեանցը 1942-ի Դեկտեմբերին ամուսնանում է Լուսին Գալոբեանի հետ: Այսպէսով հայիւ մէկ ամիս յետոյ Արգարեանցները պիտի Տօնէին իրենց ամուսնութեան 50-ամեակը (ոսկեայ տարեդարձ), երբ նրա մարմինը չկարողանալով տոկալ անողոր քաղցկեղին աւանդում է իր հոգին 13 Նոյեմբեր 1992-ին:

Հանգուցեալի զաւակներն են՝ 1) որդին՝ Վահան, ամուսնացած Արմենուհիի հետ: Նրանք ունեն երկու զաւակներ՝ Անի և Արթը: 2) դուստրը՝ Լիւզմիլա Թիգրիջեան (Tikidjian), ամուսնացած Էդուարդի հետ: Նրանք ունեն երկու զաւակներ՝ Աննուշ և Թօնի: 1975-ին Մեսրոպը և Լուսին Արգարեանցները հաստատուել են Քալիֆորնիա, նախ Սան Ֆրանսիսքո ապա վերջին 12 տարիները Գլենդէլը:

Վահան Արգարեանց

ԴՌՄԱՏ. ՄԵՍՐՈՒԼԻ ԱՐԳԱՐԵԱՆՏ՝ ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԸ

Երբ 1970-ական թուականներուն Հայ դրամագէտներու ցանկը պատրաստէի այլուրեքնական կարգով, հեղինակներու ցանկին վրայ առաջինը Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանցի անունն էր Նիւ Եորքէն արքեպիսկոպոսի մը ինքնուրուից Դոկտ. Արգարեանցի անդրանիկ յօդուածին պատճէնը, զոր տպուած էր Թեհրանի Հայ թերթերէն մէկուն մէջ:

Արգարեանց ընտանիքին Թեհրանէն Սան Ֆրանսիսքո տեղափոխուելէն վերջ ու ապա Լոս Անճելըս, իրարու կապուեցանք, Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանց միացաւ մեր դրամագիտական կազմակերպութեան և ցարդ ստորագրեց յօդուածներու շարք մը մեր Հանգէսին մէջ, նուիրուած՝ Հայ դրամագիտութեան:

Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանց մասնագիտութեամբ եղած է ատամնարոյժ: Իր գլխաւոր գրադմուքը եղած է դրամագիտութիւնը, ուր յատուկ տեղ գրաւած է Հայ դրամներու ուսումնասիրութիւնը: Ան անդամակցած է Լոնդոնի Royal Numismatic Society-ին, 1982-1981. Նիւ Եորքի American Numismatic Society-ին, 1984-1980 և Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան, 1980-էն մինչև իր կեանքին վերջին օրը:

Աստուած իրեն տուած էր գրելու շնորհքը և ինք ստորագրած է տասնեակէ մը աւելի յօդուածներ հետեւելու հրատարակութեանց մէջ: Numismatic Chronicle, Լոնդոն. Ալիք, Թեհրան. Ասպարեզ, Նոր Կեանք և Հայ Դրամագիտական Հանգէս, Լոս Անճելըս, ինչպէս նաև Զարեհ Պապեանի Դրամագիտական աշխատանքներու ժողովածոյին մէջ:

Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանց կը սիրէր հաւաքել պարթևական, հայկական ու Հայաստանի վերաբերեալ օտար դրամներ: 1980-ական թուականներուն սկսաւ բաժնուիլ իր օտար դրամներէն. սակայն իր սրտին շատ մօտ էին հայկական դրամները և մինչև իր վերջին շունչը ատոնց համար ունէր յատուկ սէր ու գուրգուրանք ու կը նկատէր զանոնք Հայ ազգային մշակութային գանձեր և մետաղեայ յուշարձաններ: Ինք ունէր տաղանդը գտնելու դրամներու լուսագոյնն ու ընտրելով իր ֆանքերուն շնորհիւ, իր պապերէն ժառանգած կոկիկ հաւաքածոն բազմապատկուեցաւ ու վերածուեցաւ նոյն ու բազմապատկան Հայ դրամագիտական լրիւ ժողովածոյի մը:

Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանցի և Լոս Անճելըսի Հայ դրամագէտներուն միջև ստեղծուեցաւ սերտ բարեկամական յարաբերութիւն մը: Իր հեռանալով այս օտար ափերէն, Հայ դրամագէտներու սակաւաթիւ շարքը աւելի պիտի նօսրանայ ու կազմակերպութիւնը պիտի տուժէ չկարողանալով խորհրդակցել իրեն հետ և օգտուիլ իր փորձառութենէն:

Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանցի յիշատակը պիտի ապրի իր դրամագէտ ընկերներուն քով շնորհիւ իր մտերմիկ վերաբերութեանց և իր ստեղծած Հայ դրամագիտական գրականութեան: Հանգուեցանք այրին, գաւակները, թոռները և այլ պարագաները արդարօրէն կրնան յաւէտ պարծենալ իր ետին ձգած աւանդով: Աստուած իր հոգին լուսաւորէ և իր յիշատակը անխառն պահէ:

Եղիա Թ. Ներսէսեան
Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւն¹

¹ Դոկտ. Մեսրոպ Արգարեանցի յուշարկաւորութեան արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Նոյմբեր 19, 1992 թ.: Տ. Ներսիս Երիզեան կատարեց յուշարկաւորութեան ծէսը և կարդաց Հանգուեցանքին կենսագրութիւնը, Ե. Թ. Ներսէսեան զեկուցեց դամբանականը, Old North Church, Գերեզմանատան եկեղեցիին մէջ, Forest Lawn—Hollywood Hills, California:

Y. T. NERCESSIAN

Specialist in Armenian Coins and Books
8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, U.S.A.
ANA ANS ArmNS IBNS RNS SAN

1993

Bulletin No. 16
Supplement A

Tigranes II The Great (95-55 B.C.), tetradrachms wholesale

161.	Silver, tetradrachm. Obv.: Bust of Tigranes draped r., clean shaven and wearing ornate five-pointed tiara, edged with pearls. A broad diadem knotted at the back encircles the head and falls downward. Divided drapes cover the ear and the neck. The tiara is adorned with an eight-pointed star flanked by two eagles back to back and with heads turned to each other. Floral design to left and right of eagles. Fillet border. Rev.: Tyche of Antioch, draped and wearing a turreted crown, seated r. on rock, holding a palm branch in her r. hand; at her feet the upper portion of a youthful male nude figure of the river-god Orontes swimming r. Whole within laurel wreath. To r. downward ΒΑΣΙΛΕΥΣ; l. downward ΤΙΓΡΑΝΟΥ. (3) Bed 19/17, monograms A/H, VF; (5) Bed 19, monograms o/H, F+/VF. 2 tetradrachms.....	1000.00
162.	(4) Bed 19, monograms o/H, VF; (7) Bed 20, monograms $\overline{\text{R}}/\overline{\text{F}}$ VF, 2 tetradrachms.....	1100.00
163.	(3) Bed 19/17 monograms A/H, VF; (5) Bed 19, monograms o/H, F+/VF; (1) Bed 20, monograms $\overline{\text{R}}/\overline{\text{F}}$ -VF, 3 tetradrachms.....	2250.00
164.	(1) Bed 20, monograms $\overline{\text{R}}/\overline{\text{F}}$ -VF; (2) Bed 21, monogram E, VF/VF+; (3) Bed 19/17 monograms A/H, VF; (6) Bed 19, monograms o/H, VF; 4 best teraradachms.....	4000.00
165.	(1), (2), (3), (4), (5), (5a), (6), (7), 8 tetradrachms.....	5500.00

Tigranes II (95-55 B.C.), Copper Coins

166.	Rev.: Cornucopiae, Bed 105, AE 14 mm, 2.32 gm, F.....	55.00
167.	Rev.: Head of wheat, Bed 107, AE 12 mm, 1.81 gm, F/VF.....	75.00

Marcus Aurelius (161-180 A.D.), Donarius

168.	Rev.: ARMEN, Bed 405, AR 18 MM, 3.53 gm, VF.....	200.00
------	--	--------

Levon I (1198-1219), silver coronation tram

169.	Obv.: Christ or the Virgin standing left and facing. King kneeling to left with a crown on his head. Ray of light with three fingers descending from above. Rev.: long cross between two lions rampant regardant. Armenian inscription on both sides. Bed 108, AR21 mm, 2.91 gm, -VF.....	50.00
------	---	-------

USSR Commemorative Coins Relating to Armenia

170.	Armenian earthquake coin, 3 rubles cupro-nickel, uncirculated, 1989.....	09.00
171.	Matenadaran of Yerevan, 5 rubles cupro-nickel, uncirculated, 1990.....	12.00
172.	David of Sassoun, 5 rubles cupro-nickel, uncirculated, 1991.....	12.00
173.	Nos. 160, 161, 162, a set of three cupro-nickel, uncirculated coins.....	28.00

Bank Notes of Republic of Armenia (1918-1920), Ref. Bank Notes of Armenia (BNA)

174.	5 rubles, BNA.III.13, Pick S657, UNC.....	40.00
175.	10 rubles, BNA.III.14.a, Pick S658, UNC.....	40.00
176.	Similar to 175 but different serial number, UNC.....	40.00
177.	5 rubles, BNA.III.15.b, Pick S659, VF.....	17.50
178.	Similar to 177 but VF+.....	25.00
179.	10 rubles, BNA.III.16.c, Pick S660, EF-VF.....	25.00
180.	Similar to 179 but VF+.....	22.50
181.	10 rubles, ERROR , BNA.16.a, Pick S660a, VF.....	30.00
182.	25 rubles, BNA.III.17.a, Pick S661, VF.....	20.00
183.	50 rubles, BNA.III.18.b, Pick S662, UNC.....	45.00
184.	100 rubles, BNA.III.19.a, Pick S663, F.....	11.00
185.	100 rubles, BNA.III.19.b, Pick S663, UNC.....	60.00

Bank Notes of Republic of Armenia (Cont.)

186.	500 rubles, BNA.III.24, Pick S671, -F.....	15.00
187.	100 rubles, BNA.III.27.d, Pick S667, -VF.....	20.00
188.	250 rubles, BNA.III.28.a, Pick S668, -VF.....	20.00
189.	500 rubles, BNA.III.29.a, Pick S671, VF.....	27.50
190.	500 rubles, BNA.III.29.a, Pick S671, EF.....	40.00
191.	1,000 rubles, BNA.III.30.a, Pick S672, VF.....	25.00
192.	1,000 rubles, BNA.III.30.b, Pick S672, EF.....	35.00
193.	Similar to 192 but different serial number, VF.....	25.00
194.	1,000 rubles, BNA.III.30.d, Pick S672, VF.....	20.00
195.	Similar to 194 but different serial number, VF.....	20.00
196.	5,000 rubles, BNA.III.31.d, Pick S673, VF+.....	25.00
197.	10,000 rubles, BNA.III.32.b, Pick S674, EF.....	35.00

Bank Notes of Socialist Soviet Republic of Armenia (1923)

198.	10,000 rubles, BNA.XII.1, Pick S678, EF.....	30.00
199.	10,000 rubles, BNA.XII.3.b, Pick S680b, VF+.....	22.50
200.	Similar to 199 but VF.....	17.50
201.	10,000 rubles, BNA.XII.3.g, Pick S680b, F+.....	15.00
202.	5,000,000 rubles, BNA.XII.9.b, Pick S685b, F+.....	40.00

World Bank Notes

197.	Mixed lot, many countries, all in one plastic bag, about 1.5 inches thick, many UNC specimens.....	20.00
------	--	-------

BOOKS (H32, H33, H34, N39, P06, P07 on consignment)

H32.	BLISS, E. M. <i>Turkey and the Armenian Atrocities</i> , 1896. Most interior pages intact and clean, disbound, cover in poor condition, illus. of 1896 Armenian massacres included, some in formidable condition.....	06.00
H33.	MORGENTHAU, H. <i>Ambassador Morgenthau's Story</i> , Garden City, NY, 1918, 407 pp., cloth.....	25.00
H34.	WERFEL, F., <i>Forty Days of Musa Dagh</i> , Modern Day Library, 1934, 824 pp., cloth.....	16.00
H35.	ULUBABIAN, Bagrat. Հրուցարան, Yerevan, 1991, 672 pp., bound.....	15.00
N39.	CASSON, L. and PRICE, M., <i>Coins, Culture and History in the Ancient World</i> , Detroit, 1981, 205 pp., cloth, dust jacket, in new condition.....	24.00
P06.	<i>Ararat: A Decade of Armenian-American Writing</i> , published anthology of best articles from first ten years of <i>Ararat Quarterly</i> , New York, 1969, 442 p., cloth, dust jacket, new condition.....	20.00
P07.	<i>National Geographic</i> magazine, June 1978, includes "The Proud Armenians" article.....	06.50
M44.	DOCUMENTS OF ARMENIAN ARCHITECTURE, No. 21, <i>New Djulfa</i> , 123 pp., 74 pls, 27x27 cm.....	40.00
(Price changes to back issues: No. 1 \$32, No. 2 \$32, No. 3 \$32, No. 4 \$32, No. 5 \$32, No. 6 \$32, No. 7 \$32, No. 9 \$32, No. 10 \$32, No. 11 \$32, No. 12 \$42, No. 13 \$32, No. 14 \$32, No. 15 \$32, No. 16 \$32, No. 17 \$32, No. 18 \$37, No. 19 \$37, No. 20 \$37; <i>Achtamar</i> in German \$50)		

M45. PAINTINGS by SINAR

Sinar was born in Yerevan in 1943. After graduating from the Panos Terlemezian School of Art in 1963, he entered the Yerevan Art Institute, where he completed his studies in 1969. In Yerevan, Moscow, and Leningrad he participated in many exhibits. In 1981 SINAR immigrated to the United States, where, he participated in the group show — "Contemporary Art in Pasadena." SINAR is a painter of the soul's images, desire, and fantasy. In 1980s, he was busy creating frescoes (main altar and dome) for the Holy Cross Armenian Apostolic Cathedral, Montebello, California. Sinar's has numerous paintings in contemporary art. He can deliver custom painting in Armenian heritage or contemporary art, sculpture, stain glass or mosaic. If you are interested, please contact us. Sinar's paintings can be found worldwide by private collectors. Price range \$2000-\$3000

Shipping extra

California residents please add appropriate sales tax

April 1993

DONATE ARMENIAN NUMISMATIC BOOKS TO YOUR LOCAL LIBRARY

Series I

Volume XIX, No. 2

June 1993

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Announcement: Overstruck and Countermarked Coins of the Artaxiad Dynasty.....	27
Letters.....	28
TIRATSIAN, Gevork A. Armenian Portrait Art in the Coins of Tigranes II and Artavasdes II.....	29
NERCESSIAN, Y. T. The Armenian Coin Auction of Nadia Kapamadjian.....	43

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՏ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XIX, No. 2

June 1993

ANNOUNCEMENT

OVERSTRUCK AND COUNTERMARKED COINS OF THE ARTAXIAD DYNASTY

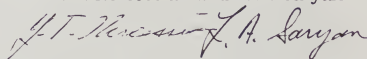
During the past several years numerous overstruck coins of Tigranes the Great have reached the numismatic community. These include varieties overstruck on Seleucid and Phoenician copper coins. Also, there are coins overstruck by the successors of Tigranes II. Additionally, many coins exist from the same ancient period which are countermarked. These too present a challenge to a numismatist.

A few authors have already discussed such coins (P. Bedoukian, C. Foss, W. Maksoudian, and others). In our opinion, these scholars have done outstanding work in presenting and discussing their subject coins.

The field of overstruck and countermarked coins is vast and will require extensive effort to research and prepare their corpus, including description of the understrikes as well as the overstrikes and countermarks. Such a corpus, should include as many coins as possible. Cooperation of the other numismatists is necessary for the success of this project. All assistance will be gratefully acknowledged.

Museums, fellow numismatists, and collectors possessing overstruck coins who would like to cooperate with this project, and have their coins included in the proposed catalogue, are invited to submit a photograph or aluminum foil rubbing, and data on die axis orientation, weight, and diameter of the coin. If any information is available about the understrike or countermark, please write and discuss that too. Information should be sent in care of Y. T. Nercessian at the Armenian Numismatic Society.

Y. T. Nercessian and L. A. Saryan

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, California 90660-1920, U. S. A. Associate Editor, W. Gewenian, Corresponding Editors, Levon A. Saryan (Greenfield, WI) and Henry Sarkissian (Yerevan). Non-member subscriptions (individuals and institutions) \$10.00 per year. Back issues available.

LETTERS

Ideally, an Armenian Numismatic Congress should be held in Yerevan. This would be the best place for a scholarly meeting, but do they have the resources? Perhaps we should plan for 1998 (800th anniversary of the coronation of Levon the Illustrious [Levon I]). Large international shows, such as the ANA, will frequently allow clubs to have associated meetings with rooms provided. The Polish Society, for example, meets annually in Chicago at the CICF. There are enough Armenian Numismatic Society members in Los Angeles to have a meeting in conjunction with the Long Beach shows, or in New York at New York International show. A public lecture at one of these would increase odar [non-Armenian] interest!!!

Levon A. Saryan
Greenfield, Wisconsin

Enclosed is a check for \$10 in payment of 1993 dues. (I suggest you consider raising dues to that level. I don't think it's unreasonable.) Also, I have a copy of *The Coinage of Ethiopia*, which mentions contact with Armenians. The author, Dennis Gill, is quite aware of the special relationship Armenia and Ethiopia have had. He also has an interest in Armenian coins and I hope to see his interest grow. If you wish, I can send you this book. If you feel it is worth keeping for the ANS library, accept it as my gift. Otherwise, please return it to me so I can retain it in my personal library. Please let me know.

Bill Mesrobian
Natick, MA

Editor's Note: Thanks for your book offer. When you mail the book, please tell us the retail value so that we can send you a donation receipt.

As the membership dues increase, the number of members declines. Because of the newsletter format of our Journal, \$10 annual dues might be counterproductive. This was the reason in the past we appealed to our membership to consider special gifts, to cover the actual cost of our quarterly Journal. Membership dues and subscriptions cover only 2/3 of Journal's publication and mailing costs.

I'm donating 150 75th Anniversary Genocide cachets to the members of the ANS. Proceeds from the sale and donations for Paul Bedoukian's Armenian philately book fund. The cachets were paid for by the Detroit Committee and I acted as coordinator for the project. No receipt needed. My Hye heart always comes through.

Stefan Karadian N8BGD
West Bloomfield, MI

Thank you for sending us your list No. 16, which I found very interesting. Could you please supply us with the following books for our library. ...

Do we qualify for a discount on these since, as you may know, we have recently applied to join the Armenian Numismatic Society and to complete our run of its journal. We have, in fact, a very strong collection of Cilician Armenian coins in the Grierson collection. Prof. Grierson tried to buy various coins from the Kapamadji sale last October....

We do not seem to have earlier copies of your list in our library, and if you have any back numbers that you could donate we would be grateful. Our collection of numismatic auction catalogues and dealers lists numbers over 10,000, and is one of the strongest that exists.

Mark Blackburn
Fitzwilliam Museum, Cambridge, UK

Получил отписки Ваших работ и журналы, которые Вы так любезно прислали для нас. Хотя у нас в России в настоящее время никто не изучает средневековые армянские монеты, я, как хранитель этих монет в Эрмитаже сердечно благодарю Вас за доброе отношение и память.

I. Dobrovolskii
Hermitage Museum, St. Petersburg

Արդէն երրորդ տարին է ինչ երևանի համալսարանում դասախոսութիւններ եմ կարդում՝ «Դրամագիտութիւն և Հերալտիկա» դասընթացը».

Henry Sarkissian
State Museum of Armenia, Yerevan

ARMENIAN PORTRAIT ART IN THE COINS OF TIGRANES II AND ARTAVASES II

Coins of the first century B.C. constitute a valuable source for the study of the material culture and art of ancient Armenia.* This is due in the first place to the sharply defined chronological frame, which in many respects renders their study easier: having been struck by two kings, Tigranes II and Artavasdes II, whose reigns are well known (95-55 and 55-34 B.C.), the coins are reliable records of the first century B.C. In the second place, the artistic merits of the representations of Armenian kings on the obverses of the coins are noteworthy.

Given the relative scarcity of records of Hellenistic Armenian art, the coins in question are important as a source in their own right. Stylistic analysis of the portrait images on the coins, and the examination and evaluation of their artistic merits, will help us approach an understanding of the artistic outlooks that prevailed in Hellenistic times at the crest of Armenian society. In this process, when one is considering specific traits of Armenian Hellenistic culture, one must explore parallels with cultural circles that were synchronous with these records. In the present case one may adduce Hellenistic and Roman republican records. Studying them side by side with the Armenian records, comparing and contrasting them one with another, will help bring to light features which one does not catch at first glance.

The flowering of Roman republican portrait occurred in the first century B.C., or more precisely in the period from Sulla to the second triumvirate (82-43 B.C.); records are involved here which could not correspond more closely in time to the Armenian coins.

What is called the Roman portrait is a comprehensible phenomenon, but at the same time a problematic one since it is at once original, and yet intimately linked with preceding ethnic and artistic currents.¹ Roman art introduced something new of its own that was distinct from the Greco-Hellenistic concept of the portrait, a fresh attitude toward the portrait, which worked out a new approach to reality. Accordingly, its differences from Greco-Hellenistic portrait art should be sought not only in what is external and formal, but also in the ideal.

Heroization is alien to the Roman republican concept of the portrait. The Roman idea of the portrait always fixes upon what is concrete, distinctive, occasional, pertaining to the portrait in specific circumstances of life. The Roman portrait does not meta-

* Originally published in *Patma-Banasirakan Handes* [Historico-Philological Journal of the Academy of Sciences of Armenia, Yerevan], Vol. XVI (1973), No. 3 (63), pp. 43-60 (in Russian with Armenian summary). It was translated into English by Bartlett Wells under the auspices of P. Z. Bedoukian, edited and updated by the staff of *Armenian Numismatic Journal*.

¹ C. Michalowski, "Exploration Archéologique de Delos," *Les portraits hellénistiques et romains*, Vol. XIII (1932); B. Schweitzer, *Die Bildniskunst der römischen Republik* (Weimar, 1948); G. M. A. Richter, "The Origin of Verism in Roman Portraits," *The Journal of Roman Studies*, Vol. XLV (1955), pp. 1-11.

morphose into an image in the Greek sense, since common features are not compressed into it which are valid always and everywhere. Whereas the Greek artist takes as his point of departure for representation a coordinated ideal of what he is depicting and attempts to generalize and synthesize, the Roman portraitist submits himself to the external appearance of his model. He begins to describe and analyze, and he incorporates the results of his analysis in the portrait. He sets down with the precision and truthfulness of a chronicler all of the individual features engraved upon the model's face. In so doing he treats the details of the face with uniform expressiveness, according the same importance to the eyes, the mouth, the hair, the ear. It is from this that the new formal effects derive. The Roman artist commences his work by analyzing the surface, and then proceeds to fashion the outer envelope of the human face.

These new instrumentalities which the Roman portraitists introduced are apparent in Fig. 5-a.² A characterization of the face is given, down to the least details: the surface is varied and differentiated in the most marked manner, and the artist has shown every fold and wrinkle, the furrowed brow, cheeks, and neck, without slighting the ugly features and dissonances.

The creation of the Roman portrait is associated with the socio-governmental system of the republic. The presence of an oligarchic upper crust, in which the clans and their heads (*pater familias*) played an important role (in contradistinction to the Hellenistic countries where an autocratic ruler, the monarch, held sway) provided the basis for the great number of portraits, their variety, and the realism of their treatment. Whereas in the Greco-Hellenistic world the portrait had a state or official, in any event a societal function, in republican Rome the portrait falls to the field of private life and is of a familial character. The majority of Roman portraits represent the head of a clan or the members of a clan.

The manifestation and gradual dissemination of the new artistic outlooks, and their concrete realization, are likewise illustrated by Roman coins. This is particularly important when one is examining a problem based upon numismatic material. The table presented in O. Vessberg's monograph graphically demonstrates the changes that took place in artistic outlooks during the first centuries B.C.³ The head of the divinity Roma on coins of the third century B.C. offers a purely Greek image, but thereafter this image gradually loses these features. The classical coin gives way to a coarser design. Individual details are emphasized, particularly the brows, the eyes, the mouth, the chin. The new, Italian style makes its way forward and thrusts aside (about 100 B.C.) the Greco-Hellenistic style; coins of the first century B.C. are completely subject to it.

A group of coins of Julius Caesar (Fig. 5-b) presents the features of the mature republican style with particular vividness.⁴ The image on the coins conveys to us all of the physical peculiarities, including the deficiencies, of Caesar's face, furrowed with wrinkles. The artist has conveyed the massive seamed brow, the eyes with crows'-feet, the long sharp-pointed nose, the large mouth with thin lips. The cheeks are crisscrossed with folds and creases. The forehead is also cut across by horizontal folds. The contour of the lower jaw, particularly that of its rearward portion, is sharply delineated. Particular attention is drawn by the long neck, lean and sinewy, with numerous diagonally positioned folds and with a distinctly expressed Adam's apple.

It is not by mere chance that this sort of treatment, generally characteristic of the Roman republican portrait and frequently carried to an extreme of detail, came to be

² B. Schweitzer, *op. cit.*, Figs. 85, 86.

³ O. Vessberg, *Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republic* (Leipzig, 1941), Plate XX.

⁴ J. M. C. Toynbee, "Portraits of Julius Caesar," *Greece and Rome*, (Julius Caesar) Second Series, Vol. IV (1957), No. 1, Plate 1.

known as "uncompromising verism." If we now turn to the representations of the Armenian kings, an enormous stylistic difference at once becomes apparent.⁵

First of all we notice the different plastic conception by which the engravers of the representations of the Armenian kings were guided: instead of bony and wrinkly types, we have before us the tooled profile of a king with placid, ennobled, and aristocratic features (Figs. 1 and 2). The modeling of the face is carried out in large separate sectors which are nevertheless blended into a single entire image. Each sector is distinctly delimited, but there is none of the differentiation and crumpling that are characteristic, for example, of the portraits of Caesar. The representations are not handled with scrupulous pains, but are instead conveyed by means of firm general strokes. The artist strives for the plastic transmission of a face, but is not concerned with its surface texturing. As compared with the distinctive Roman style, this one is the more laconic.

The avoidance of the occasionally caricature-like fragmentation of the design which is a feature of many portraits of the Roman republican period—the smoothness of surface, contrasting with the same Roman images where literally everything is encountered; the uniform and in many respects generalized and compact treatment—all these things endow the Armenian portraits with a certain solemnity and monumentality. This, together with the expression of the eyes, leads us into a world of other ideas, artistic outlooks, and practices—the Greco-Hellenistic world.

The Greek classical portrait, if it may be called a portrait, is an abstract conception. Greek artists did not seek to convey a definite concrete individual. They created a type which embodied a sort of summing-up of features and characteristics.⁶ In this way there arose types for the statesman, the philosopher, the athlete. In place of the man's personality, what is revealed is his function or his trade. The Greeks also represented a man the way he should be, not the way he was in reality. They furnished him with features he did not have, perceptibly embellishing and ennobling him. In a word, by heroizing him they set him apart from time and space.

From the fourth century B.C. a new conception, a new way of understanding the world, begins to appear, bringing in its train a new system of aesthetics.⁷ The main cause for this phenomenon is to be sought in the history of the society, in life itself, but also in outlooks that made it possible to bring man, with his inward world, to the forefront. At that time a new way of looking at man's individuality arises. The striving to express a man's personal life by conveying his actual features becomes stronger. According to a familiar passage in Pliny (*Historia Naturalis*, XXXV, 153) Lysistratus, the brother of Lysippus, "was the first to represent a man as he actually was: hitherto the endeavor had been to make him as handsome as possible." This was a very pronounced turn in the history of the art of the Hellenistic world, synonymous with the turn which gave rise to the Roman portrait. Of course, an element of no small importance in the creation of the portrait was the appearance of a new object for its artistic personification. This object was first and foremost the personality of Alexander. He was sculpted while still alive and particularly after his death. But the exceptional nature of Alexander, the hero's aureole that surrounded him, and finally his deification led to a complete idealization of his features. The statues of the Macedonian constitute the representation of a divinity rather than a human being. With a few exceptions, his portraits were the predecessors of a whole series of works reflecting the true direction of Hellenistic idealizing

⁵ K. V. Trever, "The Portrait of the Armenian King Tigranes II (94-56 B.C.)," *Vistavka portreta*, (1937), No. 1, pp. 28-29 (in Russian). Trever maintains the contrary opinion, putting the representation of Tigranes II in a class with Roman republican portrait art.

⁶ G. M. A. Richter, *Greek Portraits: A Study of Their Development* (Brussels, 1955).

⁷ C. Michalowski, *op. cit.*; E. Buschor, *Das hellenistische Bildnis* (Munich, 1949); O. F. Valdgauer, *Studies in the History of the Ancient Portrait* (Moscow-Leningrad, 1938) (in Russian).

portraiture. These works conveyed more an ideal of the man portrayed than they did the man himself; they synthesized the image in the old classical way.

A second trend is represented by a range of sculptures which sought to resemble their model. The aim of such portraits is to convey to us, insofar as possible, the characteristic, individual traits of the man portrayed: flouting classical canons, the artist emphasizes essentially personal traits present only in the individual at issue, and in this connection refrains from transmitting the very coarseness of the skin texture, as for example in the statue of the Bactrian king Euthydemus.

This veristic trend of Hellenistic portrait art, which comprises a range of records which will be discussed below, was destined to play an important (and in the opinion of some, even the most important) part in the evolution of the Roman republican portrait.

One can place between the two trends cited a whole series of outstanding portraits which embody both ideal and veristic principles. Among these one should single out a number of sculptures of Hellenistic rulers of Asia Minor, which have, in our view, a certain bearing upon our subject. These are representations of Antiochus III, Antiochus IV, and Attalus I, which in all likelihood constitute their actual portraits.⁸ Often the artist has sought to express what is personally individual to each of them, without abstaining from optimum idealization of the image.

The trends referred to are also very well illustrated in the coins of the Hellenistic period.⁹ This is important for the study of the representations of the Armenian kings that have come down to us.

The trend towards treating the person portrayed more or less realistically is illustrated by numerous examples. Let us dwell in further detail on a coin of Seleucus I (Fig. 6-d).¹⁰ Of course, if one compares the portrait of Seleucus with those of Romans (at times almost too realistic), one is immediately struck by the classical, ennobled nature of the general shape and actual contour of the image, the due proportion of its parts, features which recall the principles of Greek art of the fifth century. Still, the artist has tried to stay closer to life in the transmission of individual elements. He has skillfully indicated the furrows on the forehead and has faithfully portrayed the large, strong nose, the double chin, and the lower contour of the jaw. The cheek, broad and pronounced, is crisscrossed with deep wrinkles running downward from the eyes, the nostrils, and the mouth. The set mouth reflects a man of resolute will, the thick neck his physical strength.

The individual features of Seleucus I become all the more evident if one compares his portrait with the representations of Alexander the Great on the generally familiar coins of Lysimachus (Fig. 6-c).¹¹ At first glance one is struck by the beauty of the design, its precision and relief modelling, and the statuary quality of the portrait. From the top of the head, describing an almost perfect semicircle, a line continues outlining the sloping forehead and the straight classical nose. The straight line makes a handsome angle and runs on into the chin. A third straight line, departing from the chin, joins the neck at an irreproachable angle. Of course, what we are dealing with here is not merely the overall design, which follows the established canons on the majority of Hellenistic coins. There is no doubt that individual parts of the face as well are represented in har-

⁸ E. Buschor, *op. cit.*, Fig. 25; R. Girshman, *Iran* (London, 1954), Plate 29a; W. H. Schuchardt, *Die Kunst der Griechen* (Berlin, 1940), Fig. 382.

⁹ K. Regling, *Die antike Münze als Kunstwerk* (Berlin, 1924); K. V. Trever, *Examples of Greco-Bactrian Art* (Moscow-Leningrad, 1940) (in Russian); J. Babelon, *Le portrait dans l'antiquité d'après les monnaies* (Paris, 1950).

¹⁰ G. M. A. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks* (New Haven, 1930), Plate 417, Fig. 238.

¹¹ *ibid.*, Plate 597, Fig. 747.

mony with certain long-established traditions and devices of artistic personification. Thus the way in which the nose is represented as prolongation of the forehead, the treatment of the deeply-seated eyes and the half-opened mouth with the beautifully curling lips, go back to firmly rooted practices that have little in common with portrait rendition in art. The full smooth cheeks, the rounded chin, the handsome neck, and finally the tossing locks leave us in no doubt that here ready-made formulas and handlings of the artistic treatment of one part of the face and another, applied with particular zeal in the personification of the idealized Alexander enveloped in an atmosphere of spirituality, have been put to use.

As we have remarked, the coins of Seleucus and Alexander that we have examined are not the sole examples illustrative of the trends in question.

The veristic trend is represented by the coins of Mithridates III and Pharnaces I (kings of Pontus), Ariarathes III (king of Cappadocia), Heliocles (king of Bactria), and others.¹² The idealized trend is represented, for example, by the coins of Mithridates VI Eupator of Pontus.¹³ There is in addition an enormous quantity of coins that fall between the Hellenistic idealizing and veristic portraits. To our mind, the portraits of the Armenian kings fall into this category.

The upper part of the forehead of Tigranes is covered by a tiara and diadem, but we nevertheless do not fail to note its bulging lower part (Figs. 1 and 2).¹⁴ The projecting nose is large and broad, with a distinctly conveyed aquiline curvature and nostrils. Its tip is fleshy and is slightly inclined downward. The mouth is relatively large, with thick lips. The chin is firm and projects forward. The cheeks are broad and smooth, and they run into the neck without sharp indication of the jaw line. A few wisps of hair emerge from beneath the tiara upon the forehead and around the temples. A part of the ear is also indicated, or perhaps only a part of an earring. The deeply-set eyes are rendered as lying in a large socket beneath a markedly curving brow.

If we now examine carefully the portraits described and try to draw a line between the use of any ready-made formulas and what really goes back to the model, there is no reason for supposing, that in the modelling of the nose, for example, the artist was following any standard treatments. It suffices to look at the portraits where idealization of the image is carried to an extreme, for example the image of Mithridates Eupator, a contemporary of Tigranes, or to the portrait of Alexander of Macedon that we have mentioned, to become convinced of this.

An artist who has resolved to sacrifice all the individual features of the personality being portrayed would not have abandoned the standard practice of setting the forehead and the nose in a single prolonged straight line, as is proper to Greek classical manner. At the same time, some specific features in the Tigranes portrait (the line of the forehead, which forms a small indentation at its middle and which projects above the nose; the exceptional thickening and enlargement of the lower portion of the nose) violate the concept of the so-called classical nose and force us to assign it to the portrait of the image, contributing in great measure to the bringing out of the iconography of the king. In our view, the cut of the mouth, the contour of the full yet well-outlined lips, and the pro-

¹² G. M. A. Richter, "The Origin of Verism in Roman Portraits," *The Journal of Roman Studies*, Vol. XLV (1955), pp. I-II, Plate VII.

¹³ G. Kleiner, "Bildnis und Gestalt des Mithridates," *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. 68 (1953), p. 73, Fig. 1.

¹⁴ J. Roubier, J. Babelon, *Das Menschenbild auf Münzen und Medaillen von der Antike bis zur Renaissance* (Leipzig, 1966); Kh. A. Mousheghian, "The History of Money Circulation in Ancient Armenia," *Patma-Banasirakan Handes*, Vol. XIII (1970), No. 3 (50), pp. 65-94 (in Armenian with Russian summary); Kh. A. Mousheghian, *Coin Hoards of Armenia* (Hellenistic Coins Found in Sarnakounk) (Yerevan, 1973) (in Armenian with Russian and English summaries); P. Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia* (London 1978).

jecting chin would not seem to be devoid of portrait resemblance. A feature of altogether individual character is the just-apparent smile or hint of a smile (Fig. 2-a). It slightly vitalizes the expression of the face and, despite a certain strangeness and mystery about it, carries conviction through its plausibility and naturalness.¹⁵ This is a trait real, inseparable, and proper only for the case of the individual at issue. It is difficult to decipher the gamut of sensations that find expression in this smile, which perhaps reflects assurance of the complete success of some impending action, or a feeling of satisfaction over the fortunate outcome of some undertaking.

Individual features of the Armenian kings are also plainly revealed when one compares and juxtaposes their several portraits.

The image of Artavasdes is distinguished by the general contours of the face—a straighter nose, tip slightly tilted; the cut of the mouth; and the less prominent chin (Fig. 4).¹⁶

An important feature reinforcing the sense of portrait concreteness that does not desert us as we examine Armenian coins is the presence of a distinctive head-dress, the Armenian tiara. Under the generally accepted rule, the Hellenistic rulers represented themselves without head-dress, with regularly disposed yet freely waving locks that were intended, taken in conjunction with half-opened mouth and the far-away look in the eyes, to convey, though it were merely in imagination, a forward movement of the figure. The artist of the coins we are examining, for his part, has preferred to remain true to reality and to transmit the image as it was, with the distinctive tiara.¹⁷ In this connection we observe differences in the way it was worn: on the coins of Tigranes the tiara is represented with a broad diadem knotted at the back and falling downward, but on the coins of Artavasdes these bands are raised and knotted at the front of the tiara. The same way of wearing the "Armenian tiara" is attested for Commagene, in the relief representations of King Antiochus.

If we now turn to those features which express idealizing motifs in the portraits of first century B.C. Armenian kings, the first one we ought to mention is the composition and structure of the head. Since the artist was obliged to content himself with a profile transmission of the image, we must limit ourselves to one-sided observation. But even so, it is plain that the general structure of the head is rendered in Hellenistic traditions, and that the contour of the face, although it is not held to such irreproachable forms as is the portrait of Alexander, does not diverge very greatly from the generally accepted Hellenistic shape. The generalized treatment of the cheeks, free of any wrinkles, also finds a place among the features departing from reality, and the widely opened eyes, with gaze fixed somewhere in the distance, are somewhat too idealistically treated for one to speak of portrait character in them. A concrete deviation in the direction of the standard is provided, for example, in a number of coins by the rendering of the mouth, half-opened as though breathing, which gives the expression a sort of pathetic shading.

Thus the representations of the Armenian kings on coins are executed wholly in the spirit of Hellenistic portrait style. On the one hand, they are closely linked with the standard practices that seek to present the personality in question as ennobled, embellished, and idealized, and on the other hand they pay a certain tribute to specific indi-

¹⁵ We find something similar in a coin bearing a portrait of a smiling Bactrian king, Antimachus. As W. W. Tarn rightly remarks, this state of mind has nothing to do with the vacuous smile common in late Seleucid portraits, which is devoid of any meaning. W. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India* (Cambridge, 1938), p. 75.

¹⁶ Kh. A. Mousheghian, "The Tetradrachm of Artavasdes II," *Patma-Banasirakan Handes*, Vol. XVII (1964), No. 2 (25), pp. 317-323 (in Armenian).

¹⁷ B. N. Arakelian, "The Culture of Armenia During the Hellenistic Age," *History of the Armenian People* (Yerevan, 1971), Vol. I, pp. 881-882 (in Armenian).

vidual features, entitling the representation to be regarded as partaking of a portrait character.

The veristic traits that are present allow us to give the majority of the coins a common iconographic denominator. The master engravers have succeeded in conveying the volitional character of a purposeful individual not without a certain measure of spirituality. The differences which the coins display in this respect may be explicable if one considers that the dies which the engravers cut specially for the striking of coins wore rapidly and deteriorated. New dies were cut to replace the old, and these defined the facial features somewhat differently.

In a number of cases the portraits also give expression to stylistic divergences. As a rule these divergences stem from the mints at which the coins were struck. The coins of Tigranes issued at Antioch, which in 83-69 B.C. was the capital of the Armenian state (these coins being the basis of our inquiry), are of the greatest interest from the artistic point of view (Figs. 1 and 2). The majority of them convey the features of the king more or less faithfully, but there are exceptions with rounded and markedly smoothed features where the artist has achieved an emphatic idealization (Fig. 5-c).¹⁸ The coins issued both from the mints of Damascus and Armenia proper (Tigranocerta and Artaxata),¹⁹ with the exception of the tetradrachms, fall below these as regards their artistic merits (Fig. 3-b).²⁰ They leave an impression of coarser and simpler work, although a number of stylistic devices (the rendering of the eyes, the treatment of the mouth) have been taken over from the coins of the Antioch group. The representations are distinguished by an absence of plastic modelling, and facial features are brought out with less care. Overall proportion—the compatibility of the parts of the face—is violated, as a result of which the face has turned out narrower and more elongated, with a strongly projecting nose and a sharp chin, and a marked line separating cheek from neck.

Among the coins of Tigranes that were issued in Armenia a special place is occupied by a tetradrachm representing a mighty and resolute lord whose facial features resemble the ethnic type (Fig. 3-a).²¹ Despite the presence of some details, the plastic conception of the image on this coin is unquestionably related to the generally familiar group of coins issued at Antioch. A series of coins of Artavasdes, which was also beyond any doubt struck in the mints of Armenia proper, likewise approaches these from the standpoint of portrait art.

We should single out particularly two coins of Artavasdes that are different in style (Fig. 4-a and b).²² The image of Artavasdes on one of the coins is plastic, with rounded forms, conveying a man of strong will. The image on the other coin is distinguished by more delicate treatment of the face, with highlights emphasizing his characteristic features (on the brows, the cheekbones, and the chin) and reflecting a more nervous nature. A certain atmosphere of pathos, arising from this representation executed in slightly ex-

¹⁸ V. Hatsuni, *The History of Ancient Armenian Costumes* (Venice, 1923) (in Armenian).

¹⁹ A number of studies providing a scientific classification of the coins and making a range of valuable attributions, important comments, and observations, have been devoted to the publishing and studying of the coins of the Artaxiad kings, principally Tigranes II and Artavasdes II. But some aspects of the numismatics of Artavasdes, including the interpretation of the reverses of the coins and the groups of letters and monograms placed on these which are important for determining the date and place of issue, remain uncertain, which naturally makes it difficult to fully use the material in question. Researchers tend to believe that part of the coins of Tigranes were struck at Antioch and Demetrias (Damascus), and that others were issued by the mints of Armenia proper (Tigranocerta and Artaxata).

²⁰ J. Babelon, *op. cit.*, p. 75.

²¹ Kh. A. Mousheghian, "The History of Money Circulation in Ancient Armenia," *Patma-Banasirakan Handes*, Vol. XIII (1970), No. 3 (50), pp. 65-94, with Russian summary.

²² Kh. A. Mousheghian, "The Tetradrachm of Artavasdes II," *Patma-Banasirakan Handes*, Vol. XVII (1964), No. 2 (25), pp. 317-323 (in Armenian).

pressionistic manner, has even moved the student of the Armenian theatre G. Goian to see in it the features of a tragedy mask.²³

The stylistic and iconographic variety goes back to the engravers if they did their work independently, or to the sculptural prototypes which they imitated. We are aware, for example, that there are among the coins of Caesar, along with the portraits that carry realism to extremes, also portraits which idealize the face in an impersonal fashion.

The portraits of Tigranes can be classified according to age. In the main type they represent a king in middle life. Coins found in northeastern Armenia (Berd) place on record, as it were, a king already elderly. Splendid representatives of an altogether youthful king have been preserved on a number of tetradrachms issued at Antioch.²⁴

The eyes in the representations cited above are treated in an exceptionally plastic fashion, and on this account some definite conclusions force themselves upon us.

As has already been pointed out, the eye socket of the image of Tigranes is as a rule very large and deep. It quite plainly lies deep beneath the arc of the brow. This arc itself, from base of the nose to the outer corners of the eyes, is denoted with a vigorous bend. The eyeball is distinguished by its size and roundness. The eyelids, wide open, are conveyed by thick, relatively distinct lines that can be made out over almost their entire length.

One should point out particularly the devices which the artist has utilized in treating the eyes. Having placed them in a deep socket, the artist has counted upon a particular effect brought about by the shadow cast by the actual socket. But the desired chiaroscuro effect has been enhanced through careful deepening of the inner angles of the eyes. Also, the section lying between the upper lid and the brow arc has been deeply excavated, thus endowing the facial expression with particular force.

The deeply seated eyes beneath the brow arc, with their wide-open lids, convex eyeball, and socket part of which lies in shadow, have clear parallels among certain outstanding works of Hellenistic sculpture. First among these are the quite familiar heads of a man and an old man that were found on the island of Delos.²⁵ In the opinion of the scholar who published them, these works are emphatically Hellenistic in their conception, and can be dated to the end of the second century B.C. in the one case and the first century B.C. in the other. The artist has managed to give them uncommonly powerful expression by seating the eyes deeply in their sockets and by scooping out certain areas, including that between the upper eyelid and the brow. The sculptor of the portrait of Alexander the Great found at Pergamum²⁶ made use of approximately the same device, though more temperately. But the main item where this principle of execution is pursued with particular and obvious power, and thereby takes on special significance in the historico-artistic evaluation of the style of the portraits of Armenian kings, is the sculpture of the great frieze of the altar of Pergamum. The heads of the giants taking part in the great battle personify, as it were, a special substance and tendency of the Pergamum

²³ G. Goian, "The Theatre of Ancient Armenia," *2000 Years of Armenian Theatre* (Moscow, 1952), Vol. I, pp. 170-172 (in Russian). We are surprised that the author should consider the image of Artavasdes on the coin in question, with open lips, to be a rare and curious phenomenon. There is, in fact, a whole range of coins in which Tigranes and Artavasdes are represented with slightly opened mouth, to say nothing of the numerous examples on other Hellenistic coins, where this device, essentially a stylistic one, was widespread.

²⁴ Tigranes II came to the throne when he was about 45 years old, so that the coins representing a young king may appear strange. In ancient art cases of this sort of retrospective attitude are not merely exceptions: we are aware that in Rome, during the last years of the rule of Augustus who was already an old man, coins began to be issued that represented him in the guise of a man still quite young.

²⁵ C. Michalowski, *op. cit.*, Plates XXI-XXII, Fig. 14, pp. 35-27; Plates XXIII-XXIV, Fig. 15, pp. 27-32.

²⁶ O. F. Valdgauer, *op. cit.*, Fig. 58.

style which, in the opinion of scholars, constitutes the fundamental content of the highest phase of Hellenistic sculpture (*Hochhellenismus*). If we look attentively at the heads of the giants, we can perceive all the force, all the sweep, of that art in the locks tossing in disorder, in the half-opened mouth, and in the deep folds of the forehead. This is even more readily apparent in the eyes (Fig. 6-a).²⁷ In gazing at them intently, one notes the stylistic link which extends between them and the treatment of the eyes on the coins of Tigranes and Artavasdes—the same depth of socket and considerable size of the eyeball, the same deep cuts and recesses, the same play of light and shadow.

Putting the matter in this light suggests some sort of connections between Armenia and Asia Minor (or more exactly western Asia minor) in the first century B.C. These connections are attested for an even earlier date on the basis of coins, engraved gemstones, and ceramics; they apparently exist later on, in the first centuries A.D., in the work of Asia Minor masters who took part in the construction of the temple of Garni. In the first century B.C. these connections took place via Asia Minor Greeks, sculptors or engravers from Pergamum or Antioch, who happened to find themselves in the territory of Armenia proper. One may suppose that they formed part of the population forcibly resettled in Armenia by Tigranes.²⁸

It seems possible to distinguish also a second type of treatment of the eyes in the portrait of Tigranes, attested on the coin already mentioned, which is preserved at Venice; perhaps it would not be worth discussing if it were not for its similarity to the treatment of the eyes on coins of Mithridates VI, a contemporary and neighbor of Tigranes (Fig. 5-a). This type of eye is distinguished by smaller dimensions, shallow socket, and less prominent eyeball, exhibiting in this case a tendency toward a more oval shape. It is important to point out that in the case at issue the deep cut separating the upper lid from the brow arc is not registered. The muscles of the eyebrow, however, are very heavy and they blend directly into the lid.

This sort of execution, which strikes us as no less canonical than the preceding one, apparently goes back to the productions of the classical style of the fifth and fourth centuries B.C. and is encountered on statues of Alexander I, also in the work of Skopas in re-worked form. From this standpoint the coincidence of the markedly idealized image of Mithridates with one of the most idealized portraits of Tigranes does not appear to be by chance. The phenomenon seems to us noteworthy, but for the time being we have difficulty in explaining it.

Let us dwell briefly on three points that have a connection with our subject: the link between the portraits on the coins of Tigranes and Artavasdes and sculpture in the round, the problem of the cult of the king in its artistic aspect, and a possible concrete political direction in the Armenian portrait.

1. Are we dealing here with a free rendering, i.e., with creative work of the engraver in preparing the portrait, or does the portrait go back to some statuary prototypes? We do not know, since statues of this type have not yet been found in Armenia. However, a number of circumstances make it possible to think of the existence of true portrait sculptures in the round, from which the dies for the striking of the coins were perhaps prepared. The actual images on the coins speak of this, in particular the extremely plastic treatment of the eyes, which may be explained first of all from sculpture in the round.

²⁷ W. H. Schuchardt, *Die Kunst der Griechen* (Berlin, 1940), Fig. 376.

²⁸ Several examples of coins of Tigranes and Artavasdes cited above—tetradrachms unquestionably of local minting (Tigranocerta and Artaxata), but with portrait images which are stylistically close to coins of Antioch—confirm the possibility of these masters being present at Armenian mints. There is nothing implausible about the idea that local engravers too, after having gone through a good school of Hellenistic art, may have participated in the issue of the coins referred to above.

2. One can assume that the *Herrscherbildnisse*—ruler statues—that were widespread from the times of the Diadochic onward, made their appearance in Armenia as well. We are aided also by literary sources in this matter. Thus in Moses of Khoren there is a report that by the end of the third century B.C. there were in the pagan temples of Armenia, side by side with statues of the divinities of the moon and the sun, effigies of the ancestors of the king in question (*History of Armenia*, II: 8, 40, 49, 77). Subsequently, in connection with the consolidation in Armenia of the cult of the ruling king (apparently already by the days of Tigranes II), statues of the king deified even during his lifetime made their appearance.²⁹

The examples of contemporaries and neighbors of Tigranes are indicative—those of Antiochus I of Commagene and particularly of Mithridates Eupator, who have left us their portrait representations.

If there were such statues of Tigranes and Artavasdes, what would they have looked like? Portraits on coins do not afford a complete idea of the actual appearance, because an image incorporated into small bit of metal is far from being sufficient to that end. Thus it is difficult to resist the temptation of trying to recreate in imagination the true sculptural appearance of Tigranes. For this purpose one may make use of the head of Attalus, king of Pergamum (Fig. 6-b).³⁰ Although a considerable number of stylistic features are dissimilar, they have in common the structure and the construction of the head, the positioning of the various parts of the face and their interrelationships, and also the characteristic plastic treatment. This is not a surface which wrinkles, as in Roman portraits of the republican period: here we have only placid impulses coming to the surface but not breaching the overall smoothness and flatness of the cheeks.

The royal cult, deification of the king and his ancestors during his lifetime, makes some other features of the Hellenistic portrait of the Armenian kings understandable as well.

In order to consolidate the authority of the ruling dynasty not only were ideological and religious instrumentalities resorted to, but use was also made of artistic ones, including statuary representations of the kings. And no matter to what extent the representations sought to be portraits, the artists were still trying to render the features in the best imaginable light: they were ennobled, inspired, endowed with a particular gaze, in a word they were idealized.³¹

This functional aspect of royal portrait representation once more suggests that Tigranes, as a Hellenistic monarch, would scarcely have been represented too realistically, with all his true features. A Tigranes presented in the manner of a Roman republican portrait is simply unthinkable. For this reason, the Hellenistic sculptor, without depriving his representation of a certain portrait character, reduced the face to generalized, clear, and at the same time placid and exalted features.

3. As an official document, a coin has in addition a political and propaganda significance. From this we have a certain solemnity and monumentality of portraits called upon to emphasize the authority of the king, something we sense in contemplating some particularly successful examples of Armenian Hellenistic coins. But there are also cases where the image of the king is associated with a concrete political situation and is intended to affect it in one way or another. In this respect, the numismatic portraits of Mithridates VI Eupator are very interesting. During the years when the Pontic state was

²⁹ G. Kh. Sarkissian, "The Deification and Cult of Kings and Royal Ancestors in Ancient Armenia," *Vestnik Drevnei Istorii*, (1966), No. 2.

³⁰ W. H. Schuchardt, *Die Kunst der Griechen* (Berlin, 1940), Fig. 382.

³¹ An idealized image of Tigranes is attested in Moses of Khoren: a description of the perfect king, going back to folk epics, has found a place in his *History of Armenia* (I: 24).

preparing for war, Mithridates issued coins with his own portrait, but one very similar to that of Alexander of Macedon. The "Alexanderizing" Mithridates on the coins conveyed the political message that the struggle against Rome was being carried on under the slogan of defense of Hellenism, the best representative of which had been Alexander. Everything that was associated with this enterprise of Mithridates unquestionably falls within the orbit of deliberate opposition to Rome.

The matter stands otherwise with Tigranes, Artavasdes, and the Artaxiad kings generally speaking. We do not assert that in placing their portraits (executed in accordance with Hellenistic traditions) on coins they were thereby deliberately setting themselves up in opposition to Roman policy. On their coins there are other elements which were perhaps intended to carry out that function: for example, the style "King of Kings," and also the rather familiar tiara, which went back to what had been in its day the mightiest state of Hither Asia, Achaemenid Iran. These kings could and should inspire toward struggle against Rome.

GEVORK A. TIRATSIAN

Director, Archaeology Institute, Armenian Academy of Sciences
Yerevan

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԻՄԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ԱՐՈՒԵՍԱԸ ԸՍՏ ՏԻԳՐԱՆ ԻԻ-Ի ԵՒ ԱՐՏԱՎԱԶԻ ԻԻ-Ի ԴԻՄՆԵՐԻ

[Ամփոփում]

Հայաստանի հելլենիստական ժամանակաշրջանի ներթափանցող մշակութի և արուեստի պատմության համար որպես աղբյուր կարող են ծառայել հին հայկական դրամները, իրենց ժամանակագրական ստուգության և գեղարուեստական անուանալի արժանիքների շնորհիվ ուշագրություն կենտրոնում են յատկապես Տիգրանի և Արտավազգի թողարկած օբյեկտները:

Դրամների վրա զորոշմամբ պատմա-մշակութային, գեղարուեստական, ոճային ու այլ առանձնաչափությունների համեմատական ուսումնասիրությունն ու համադրումը ժամանակի մշակութային հանրային հոսանքների (հելլենիստական և հռոմէական-հանրապետական) բնորոշ յուշարձանների հետ հաստատում է հայկական դրամների ու հռոմէական-հանրապետական դիմաքանդակի ոճի խորագիտ հակադիր բնույթը: Տիգրանի ու Արտավազգի դրամների աւելի ընդհանրացնող ու պլաստիկ ոճը անյարկ է հանրապետության ժամանակաշրջանի հռոմէական քանդակների ու խառնակոնությունների: Հայ թագավորների դիմաքանդակների ոճաբանական վերլուծությունը ցույց է տալիս նրանց տեղը հելլենիստական դիմարուեստի շրջանակում, որտեղ իդէալականացող գծերը յաջող կերպով միաձուլում են ուսուցիչական հետ Կատակալես նշմարելի է հայկական դրամների դիմաքանդակի և Պերգամոնի արուեստի ոճային ազդակցությունը, ևս մի ապացույց Հայաստանի ու Փոքր Ասիայի միջև գոյություն ունեցած պատմա-մշակութային դարաւոր կապերի օգտին:

Յօդուածի վերջում համառոտակի քննարկում են արձանագործության հետ դրամների վրա զորոշմամբ դիմաքանդակների նմարւոր կապի, նախնիների ու իշխող թագաւորի պաշտամունքի գեղարուեստական դրսևորումների և հայկական հելլենիստական դիմանկարի քաղաքական ուղղութեան հաստատութեան հարցերը:

ԳԷՈՐԳ Ա. ՏԻՐԱՏԵԱՆ
Երևան

Fig. 1

Fig. 3-a

Fig. 3-b

Fig. 2-a

Fig. 2-b

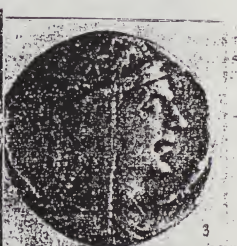

Fig. 2-c

G. A. Tiratsian, Armenian Portrait Art in the Coins of Tigranes II and Artavasdes II

Fig. 4-a

Fig. 4-b

Fig. 5-a

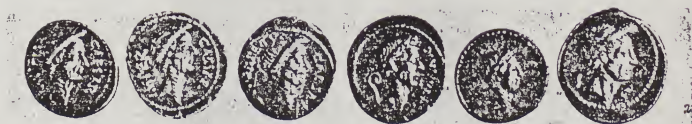

Fig. 5-b

G. A. Tiratsian, Armenian Portrait Art in the Coins of Tgranes II and Artavasdes II

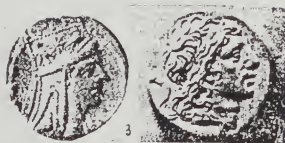

Fig. 5-c

Fig. 6-a

Fig. 6-b

Fig. 6-c

G. A. Tiratsian, Armenian Portrait Art in the Coins of Tgranes II and Artavasdes II

THE ARMENIAN COIN AUCTION OF NADIA KAPAMADJIAN

Nvard Kapamadjian (1901-1978) was born in Constantinople. She attended the Lycée Française in Smyrna. In 1922, due to the burning of the Armenian quarter of Smyrna,¹ she relocated and settled in France. She became an ancient coin dealer in 1935. Her present collection included Byzantine and Armenian coins. In professional circles, she was known as Madame Nadia Kapamadji or Kapamadjian. Unfortunately, she did not live long enough to see the auction of coins which were special and close to her heart.

The collection of Madame Nadia Kapamadjian, including choice Armenian coins, was consigned to the Bourgey classical coin firm and auctioned on October 27-29, 1992 in Paris. Altogether, 949 lots are catalogued: Byzantine Empire, Empire of Trebizond, coins of Barbaric states, Crusaders, and Armenia. The Armenian section is divided into 106 lots under the headings "Arménie antique" and "Arménie Cilicienne," encompassing 6 pages of catalogue and 4 pages of plates. Several lots contain more than one coin; the Armenian collection amounts to a total of 302 coins.

The ancient period includes 15 lots (844-858) belonging to Tigranes II the Great (95-55 B.C.) and Artavasdes II (56-34 B./C.). The remainder of the lots (860-949) belong to the Roupenian period which includes only one prince and fourteen kings. All Cilician Armenian kings are represented in the auction.

Unfortunately, the cataloguer did not use Bedoukian corpus numbers for reference. S. Boutin² already had done this, and it would have been a simple task to incorporate the same numbers. If catalogued using a Bedoukian number, in some cases the coin rarity would be obvious and would bring higher prices. Most of the coins are illustrated in the plates and their weights given, but the legends are not published. For the benefit of our readers, we have referenced the ancient coins to Paul Z. Bedoukian's *Coinage of the Artaxiads of Armenia (CAA)* and the Roupenian coins to *Coinage of Cilician Armenia (CCA)*.³ Of course, this is not possible for those coins which are not illustrated. Both the estimated and realized prices are listed in French francs (FF); the present exchange rate is 5 FF to US \$1.00. The statistical data is tabulated and offered to our memberships as a useful guide to current prevailing prices and for posterity.⁴

This does not represent the entire Nadia Kapamadjian collection. S. Boutin mentions that there was an Armenian gold coin of King Levon I,⁵ which was not included in the

¹ Marjorie Housepian, *The Smyrna Affair* (New York, 1966), 269 pp.; *Smyrna 1922, the Destruction of a City* (London, 1972), 275 pp.

² S. Boutin, *Collection N. K.: Monnaies des empires de Byzance, de Nicee — de Trebizonde — des royaumes Vandales, Ostrogoths, Lombards, de Chypre — des Croises — Imitations de monnaies romaines et byzantines par les différents peuples barbares, notamment par les Francs — Monnaies de l'Arménie Artaxiate et de l'Arménie Cilicienne*, (Wetteren, Belgium, 1983), pp. 154-157, Nos. 1103-1129, pls. LVIII-LX; 162-173, Nos. 1150-1432, pls. LXI-LXXIII.

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia (CAA)* (London, 1978); *Coinage of Cilician Armenia (CCA)* (New York, 1962; revised edition, Danbury, CT, 1979).

⁴ In addition to the sale price, buyers paid the following fees: 12.7% up to 15,000 F; 8.2% from 15,001 up to 40,000 F; 6.2% from 40,001 up to 300,000 F; 5% over 300,000 F.

⁵ Boutin, *op. cit.*, No. 1192.

auction. Boutin catalogued two trams of Gosdantin I, whereas in this auction there is only one tram given to Gosdantin I.⁶ Possibly some of the coins were sold privately.

It is noteworthy that coin No. 849 is described as a genuine tetradrachm, although similar coins have been pronounced counterfeit in the past.⁷

Y. T. NERCESSIAN

CATALOGUE

No.	Ruler	Coin	Reference	Grade	FF Estimate	FF Sold
844.	Tigranes II	Tetradrachm	CAA 21	EF	18,000/25,000	18,000
845.		Tetradrachm	CAA 23	VF-EF	12,000/15,000	13,500
846.		Tetradrachm	CAA 35	VF	8,000/12,000	7,000
847.		Tetradrachm	CAA 19/17	VF/EF	10,000/13,000	7,800
848.		Tetradrachm	CAA 19/17	VF	9,000/12,000	7,300
849.		Tetradrachm	CAA 27	VF	9,000/13,000	9,500
850.		Tetradrachm	CAA 17	VF-EF	12,000/15,000	10,050
851.		Tetradrachm	CAA 34	-EF	15,000/18,000	11,600
852.		Tetradrachm	CAA 34	-EF	15,000/18,000	11,500
853.		Tetradrachm	CAA 42	EF/VF	15,000/18,000	10,800
854.		Tetradrachm	CAA 23	VF	9,000/13,000	8,500
855.		Drachm	CAA 49	VF		
		AE/Nike	CAA ---	F	5,000/7,000	9,500
856.		Drachm	CAA 74	VF	5,000/7,000	9,000
857.		12 AE—Nike (4), Palm (2), Tyche (5) Heracles (1)	CAA --- CAA --- CAA --- CAA ---	 F+VF	 2,000/3,000	 7,800
858.	Artavasdes II	Drachm		VF	12,000/15,000	14,000
859.	No coin listed					
860.	Toros I	Copper	CCA 2a	VF	4,000/6,000	8,800
861.	Toros I	Copper	CCA 2a	F	1,000/1,500	3,200
862.	Levon I	Double Tram	CCA 13	-EF	4,000/6,000	3,000
863.		Double Tram	CCA 16	VF	6,000/8,000	7,500
864.		Double Tram	CCA 17	-EF	4,000/6,000	5,800
865.		Double Tram	CCA 17V	-EF	4,000/6,000	3,500
866.		Double Tram	CCA 22	VF-EF	3,500/5,000	2,800
867.		Double Tram	CCA 24	VF	2,500/4,000	2,200
868.		Double Tram	CCA 24	VF	2,000/3,000	2,000
869.		Double Tram	CCA 26	VF-EF	4,000/6,000	3,500
870.		Double Tram	CCA 26	VF-EF	4,000/6,000	3,200
871.		Double Tram	CCA 28	-EF	4,000/6,000	2,900
872.		1/2 Double Tram 4 AR	CCA ---	VF+EF	2,000/3,000	1,600
873.		1/2 Double Tram 4 AR	CCA ---	VF+EF	2,000/3,000	1,400
874.		1 Lion Cor. Tram	CCA 77	VF	3,000/4,000	2,900
875.		1 Lion Cor. Tram	CCA 77	VF	3,000/4,000	4,500
876.		2 Lion Cor. Tram 6 AR	CCA ---	VF	2,000/3,000	3,800

⁶ Boutin, *op. cit.*, Nos. 1342 and 1343.

⁷ P. Kinns, "Myrina and Related Forgeries," *Museum Notes*, Vol. XXX (1985), pp. 61-63, No. 29; also in Y. T. Nercessian, "Armenian Counterfeit Coin Detection," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVIII (1992), p. 29, No. 3.

No.	Ruler	Coin	Reference	Grade	FF Estimate	FF Sold
877.	Levon I (cont.)	2 lion Cor. Tram 4 AR	CCA ---	VF	1,500/1,800	1,100
878.		2 lion Cor. Tram 5 AR	CCA ---	VF	1,800/2,500	3,000
879.		2 lion Cor. Tram 5 AR	CCA ---	VF	1,800/2,500	1,600
880.		Tram 7 AR	CCA ---	VF	1,400/1,800	1,400
881.		Tram 8 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/2,500	3,500
882.		Tram 7 AR	CCA ---	VF	1,800/2,000	2,200
883.		Tram 5 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/2,500	4,000
884.		1/2 Half Tram	CCA 71	VF-EF	1,800/2,500	3,000
885.		1/2 Half Tram	CCA 73	VF	1,800/2,500	2,100
886.		1/2 Half Tram	CCA 75V	VF	1,300/1,800	1,400
887.		Billon	CCA 9	VF	2,400/3,000	6,800
888.		Tank 5 AE	CCA ---	VF	1,200/1,500	1,100
889.	Hetoum I-Kaqobad	Tram, 5 AR	CCA ---	VF	1,300/1,800	3,800
890.		1/2 Tram	CCA 838	F	500/800	1,700
891.	Hetoum-Kaikhusr.	Tram 7 AR	CCA ---	VF-EF	1,800/2,500	4,200
892.		Tram 8 AR	CCA ---	VF-EF	2,600/3,000	4,600
893.		1/2 Tram	CCA 839	F-VF	1,000/1,500	1,800
894.		1/2 Tram	CCA 836	-EF	3,000/4,000	4,500
895.		1/2 Tram	CCA 839	F	300/500	1,400
896.	Hetoum-Zabel	Tram 7 AR	CCA ---	VF-EF	1,800/2,500	1,500
897.		Tram 7 AR	CCA ---	VF-EF	1,800/2,500	1,000
898.		Tram 7 AR	CCA ---	VF-EF	1,800/2,500	1,900
899.		1/2 Tram	CCA 1274	-VF	1,200/1,500	1,400
900.		1/2 Tram	CCA 1265	-EF	3,000/4,000	4,500
901.		1/2 Tram	CCA 1287	VF-EF	2,500/3,000	1,800
902.	Hetoum I	5 AE—Tank (1) Kardez eq. (1) Kardez king Std. (3)	CCA ---	VF	1,000/1,200	2,300
903.		Tram 6 AR	CCA ---	VF-EF	1,800/2,000	3,800
904.	Levon II	Tram 6 AR	CCA ---	VF-EF	1,500/1,800	2,300
905.		Tram 6 AR	CCA ---	VF-EF	1,500/1,800	1,700
906.		1/2 Tram	CCA 1527	VF	1,500/2,000	1,100
907.		1/2 Tram	CCA 1528	VF	1,500/2,000	2,500
908.		1/2 Tram	CCA ---	VF	1,500/2,000	1,100
909.		Tram 6 AR	CCA ---	VF-EF	1,500/2,000	1,000
910.		Tram 6 AR	CCA ---	F-EF	1,800/2,000	2,200
911.		Tram 6 AR	CCA ---	F	1,000/1,200	800
912.		1/2 Tram	CCA 1535	F	1,200/1,500	1,200
913.		1/2 Tram	CCA 1535	VF-EF	3,000/5,000	1,600
914.		1/2 Tram	CCA 1537	EF/VF	2,000/3,000	3,200
915.		1/2 Tram	CCA 1536V	VF	2,800/3,500	1,700
916.	Hetoum II	Billon	CCA 1580	F		
		Billon	CCA 1582	VF	2,500/3,000	1,800
917.		Billon	CCA 1580	VF		
		Billon	CCA 1584	VF	3,000/4,000	1,700
918.		Kardez 3 AE	CCA ---	F	700/1,000	600
919.	Smpad	Tram	CCA 1655	-EF	2,000/3,000	4,000
920.		Tram	CCA 1660	VF	1,200/1,500	1,400
921.		Tram	CCA 1660	VF-EF	1,700/2,500	2,000
922.		Tram	CCA 1668	VF	1,800/2,500	2,100
923.		Tram	CCA 1672	VF	1,800/2,500	1,600

No.	Ruler	Coin	Reference	Grade	FF Estimate	FF Sold
924.	Smpad (cont.)	1/2 Tram	CCA 1677	VF	5,000/6,000	8,500
925.		Kardez 4 AE	CCA ---	F-VF	600/900	1,600
926.	Gosdantin I	Tram	CCA 1724	VF-EF	4,000/5,000	8,500
927.		Kardez	CCA 1732	VF	3,000/4,000	1,700
928.		Kardez	CCA 1732	VF	4,000/4,000	1,800
929.	Levon III	Takvorin 4 AR	CCA ---	VF	1,500/2,000	2,100
930.		Takvorin 4 AR	CCA ---	VF-EF	2,500/3,000	2,200
931.	Oshin	Coronation Tram				
		6 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/3,000	2,200
932.		Coronation Tram				
		6 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/3,000	2,500
933.		Coronation Tram				
		6 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/3,000	2,800
934.		Coronation Tram				
		6 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/3,000	3,000
935.		Coronation Tram				
		7 AR	CCA ---	VF-EF	2,000/3,000	4,000
936.		Takvorin 11 AR				
		1 AE	CCA ---	F-EF	2,000/3,000	4,800
937.	Levon IV	3 AR				
		2 o/s AR				
		1 large AE				
		3 AE pogh	CCA ---	F-	1,500/2,000	3,200
938.	Guy	Takvorin	CCA 2031	VFFF	1,500/1,800	3,000
939.		Takvorin	CCA 2034	-VF	1,500/1,800	2,800
940.	Gosdantin III	Takvorin 3 AR	CCA ---	F	1,000/1,500	1,800
941.		Takvorin	CCA 2057	VF-EF	3,000/4,000	2,000
942.		Takvorin 3 AR	CCA ---	F-VF	1,800/2,500	1,200
943.		Takvorin 3 AR	CCA ---	F-VF	1,800/2,500	1,200
944.	Levon the Usurper	Takvorin 3 AR	CCA ---	F-VF	1,300/1,800	1,400
945.	Gosdantin IV	Takvorin 2 AR	CCA 2170	F		
946.		Pogh	CCA 2188	VF	1,000/1,500	1,800
		Pogh w/takv. die	CCA ---	F		
947.	Levon V	Billon	CCA 2217	VF	1,500/2,000	4,000
948.		Billon	CCA 2237	VF	1,200/1,800	2,600
		Billon	CCA 2237	F		
949.		Pogh 5 AE	CCA 2241	F	1,200/1,800	1,800
			CCA ---	F	500/600	1,600

ՆՈՒԱՐԴԻ ԳԱՓԱՄԱՋՆԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՐԱՄՆԵՐՈՒ ԱՃՈՒՐԴԸ

[Ամփոփում]

Նուարդ Գափամաճեանի (1901-1978) դրամագիտական ժողովածուն աճուրդի դրուեցաւ 27-29 Հոկտեմբեր 1992 թ. Փարիզի Բուրժէ Ռեզգիտական դրամներու վաճառքի ընկերութեան կողմէ: Հայկական դրամներու բաժինը, Արաշէնեան ու Ռուրիքեան հարստութիւն, սահմանուած է 302 կտոր դրամի, 6 էջ դասաւորութեան, 6 էջ նկարներու տախտակներուն:

Դրամները ցուցակադրող չէ վկայակոչած Պտուկեանի քօրփոսին թիւերը հայկական դրամներուն համար: Ա. Բուտին արդէն դասաւորած էր Նուարդ Գափամաճեանի քոյր դրամները, հայկական բաժինը՝ ըստ Պտուկեանի աշխատանքներուն: Եթէ վկայակոչուէին Պտուկեանի թիւերը, հազուագիտ դրամները կրնային աչքառու ըլլալ ու արժանանալ աւելի բարձր գնահատականներու:

Աճուրդի դրուած դրամները չէին ներկայացներ Ն. Գափամաճեանի լրիւ հաւաքածոն: Բուտին կը լիշէ լեւոն Ա-ի 1 ոսկեդրամը և Կոստանդին Ա-ի 2 արծաթ դրամները: Աճուրդին մէջ չիկար ոսկեդրամ և գոյութիւն ունէր Կոստանդին Ա-ի միայն 1 արծաթ դրամը:

Ե. Թ. ՆԵՐՍԷՆՍԵԱՆ

Series I

Volume XIX, No. 3

September 1993

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Progress Report on Armenian Coins and Their Values.....	47
Obituaries.....	48
Letters.....	48
BEDOUKIAN, Paul Z.. Minting Technique in Cilician Armenia.....	49
Armenian Numismatic Literature.....	58
Դամբանական, Փրոֆ. Ասպետ Յ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ Մշակը.....	59
Eulogy—Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Instructor (in Armenian)	
Դամբանական, Փրոֆ. Ասպետ Յ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ Դրամագետը.....	60
Eulogy—Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Numismatist (in Armenian)	
Eulogy—Nicholas V. Jamgochian.....	61
Eulogy—Nicholas V. Jamgochian.....	62
SARYAN, Levon A. Philip Grierson and Armenian Numismatics.....	63

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XIX, No. 3

September 1993

PROGRESS REPORT ON

ARMENIAN COINS AND THEIR VALUES

Some members have voiced interest in *Armenian Coins and Their Values* (ACTV).

The idea of writing a book on Armenian coin valuation originated in 1980. An attempt was made in 1985 to start the book; it was abandoned because of other projects. In 1989 a second attempt was made.

Why write a book on the valuation of Armenian coins? Discussions during the past few decades with fellow collectors and dealers led the author to the conclusion that the publication of such a volume would close a wide gap in the field of Armenian numismatics.

The purpose behind the publication of ACTV is multifold:

- First, to provide a guide for collectors and dealers about the market valuation of Armenian coins, what they would pay to purchase a specific coin during 1995.
- Second, to catalogue all unpublished Armenian coins within one volume.
- Third, to give the novice, seasoned collector, or dealer of Armenian coins a quick reference in identifying and attributing their coins.
- Fourth, to arm the collector with information to distinguish counterfeits from genuine coins.
- Fifth, to inform a beginner with sufficient knowledge so that he can grade coins properly.
- Sixth, last but not least, to introduce Armenian numismatics to new collectors and instill among them the love of collecting and studying Armenian coins.

The book is very close to completion. Members in the Los Angeles area and others were more than eager to help me with pictures. Numerous photographs are still needed. The range is wide and includes all Armenian dynasties: Sophene, Artaxiads, Commagene, and Cilician Armenia. It is possible that some of our members or readers may possess such coins. If a fellow numismatist or museum would like to cooperate with this project and have their coins included in the plates, please write and request a copy of "Coins to be photographed for ACTV." The names of contributors will be mentioned in the book.

According to our schedule, editing will begin in late 1993 or early 1994. At present the Society's finances does not permit the publication of such a volume. However, if a financial arrangement can be made, the book can go to press in late 1994 or no later than 1995.

Y. T. Nercessian

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, California 90660-1920, U. S. A. Associate Editor, W. Gewenian, Corresponding Editors, Levon A. Saryan (Greenfield, WI) and Henry Sarkissian (Yerevan). Non-member subscriptions (individuals and institutions) \$10.00 per year. Back issues available.

OBITUARIES

It is with deep sorrow that we report the death of Prof. Asbed H. M. Donabedian who passed away on January 23, 1993. Prof. Donabedian was a very close friend and a scholar. His departure will be felt by members of the numismatic community. See pp. 59-60 for his eulogies.

It is with deep sorrow that we report the death of Mr. Nicholas V. Jamgochian who passed away on June 7, 1993 in Glendale, California. Mr. Jamgochian was a good friend and Charter Member of the Armenian Numismatic Society. See pp. 61-62 for his eulogies.

In Memoriam

It is with deep sorrow that I read about Asbed's passing. I had corresponded with him for many decades and obtained many coins from him. He was a good man and we will miss him.

Paul Z. Bedoukian
Wilton, CT

It was good to see you last saturday (June 26, 1993) at Nick Jamgochian's touching memorial service. Thank you for letting us know about it. ...

Alice Haig
Dana Point, CA

...in the last issue of your Journal there was an article by Prof. Gevorg Tiratzian, a dear friend of mine. I wonder if you know that he died last January (1993) in Yerevan.

Simon Sarkissian
Rosemont, PA

LETTERS

... I would also like to take this opportunity to inform you that we have received for auction a substantial Armenian collection. This collection is currently being catalogued and will be featured in our September *CNG XVII Mail Bid Sale*. As a courtesy, we would be happy to send complimentary copies of this sale to members of the Armenian Numismatic Society who are not already on our mailing list. Please have them drop us a line (CNG, Inc., P. O. Box 245, Quarryville, PA 17566-0245).

Victor England, Jr.
Quarryville, PA

I have recently bought two sets which could be considered as the first issue of Nagorno-Karabakh.

It is an overprint on USSR B149-151a and B173-175a (the Earthquake issue).

The blue overprint in Russian Cyrillic characters reads, "Н. КАРАБАХ АРМ. 1993." The overprinted denominations are 25.00 and 50.00 (assuming rubles). A complete set is thus made of 4 blocks of 4 (12 stamps + 4 labels), eight of them overprinted 25.00, and the other eight 50.00, a total face value of 600 rubles!

The same overprint and denominations, except in black, are for Azerbaijan issue, which reads "N. Karabak, Azer. 1993."

I have photocopies of the stamps used on Registered cover mailed to USA address, and am trying to obtain them, even though the asking price of \$300 looks too high. Do you know, or any of our Society members, have further information on this issue?

Armen Youssefi
Lenexa, KS

MINTING TECHNIQUE IN CILICIAN ARMENIA*

Numismatists are obliged to study not only the value of coins, their weights, and the names of the kings who issued them, but also related questions such as the purity of their metal, the extent of their circulation, and so forth. It is also important and interesting to study the methods which were used at various times to strike coins. This article is devoted to an examination of minting techniques which were used in medieval Cilician Armenia.

The art of striking coins is very ancient. It is generally accepted that eight centuries before Christ, for the first time, the kings of Lydia in Asia Minor impressed pieces of pure silver and gold metal of specified weight with their seals, and assigned to them accepted values for commerce. These pieces began to be used as money, and were exchanged for goods. The Greek historians Xenophanes (6th-5th century B.C.) and Herodotus (484-425 B.C.) wrote about this and mention the coins of King Croesus of Lydia. We also see older pieces of gold and silver which have defined weights and bear the stamp of merchants, showing that these pieces were used like money in commerce. In even more ancient times, as can be read in Bible, specific weights of silver or gold were given in exchange for goods.

Striking of coins began in Lydia because that country was advanced commercially and also had gold and silver mines within its borders. By stamping his seal on a specified weight of pure metal, a king could promote daily commerce and open a rich source of revenue for himself or his government. The value of the metal in a coin was almost always less than the value of pure silver or gold, thereby securing an important profit for the minter.

Coin minting spread quickly through the Mediterranean lands. There are thousands of gold and silver coins from this period which have great historical and artistic value. On some of the most ancient coins we can see on one side the picture of an animal (generally representing the deity of the minting city), and on the reverse side a punch mark. Often these are plain metallic pieces and not always circular (see Figure 1 which shows a 7th century B.C. gold coin of Phocaea). Later, coins were struck with pictures on both sides. Gradually, inscriptions were also added to the coins. The most attractive Greek coins were struck between 480 B.C. until the time of Alexander the Great in 330 B.C. Alexander spread the practice of coinage in the East and struck millions of silver and also gold coins to pay his armies. At this period, we see the king's portrait and also his name inscribed on the coins. This custom continued with various changes for many centuries. The ancient Greeks, being an aesthetically-minded people, paid special attention to the artistic appearance of their money. With few exceptions (one of these being the very large Roman aes bronze coinage), ancient coins like modern coins were struck. That is, coins were made using a pair of dies and a hammer, rather than cast.

The manufacture of coins required the preparation of dies, which in turn required highly skilled engravers and especially expertise in metal working. Several coinage dies from the Greek period have reached us. These are made of copper containing 18 to 22 percent tin (thus a bronze), which is a hard alloy composition appropriate for coinage. Modern coinage dies are prepared from steel, but in ancient times, the requisite means for making steel was not available.

To prepare the dies, artists first made the engraving or intaglio, just as jewels were

* Editor's Note: Dr. Bedoukian originally wrote this article for *Handes Amsorya* of Vienna (April-June 1963). It was translated into English by Levon A. Saryan. A few revisions and updates are reflected in the footnotes.

prepared. To prepare dies in hard metal required long work by engravers. To make this time-consuming and expensive effort as simple as possible, several "working" dies were prepared from single "mother" die. The mother die was first engraved with the same relief as a coin. Working dies prepared from this were negatives, like an impression in sealing wax. Thus, several working dies would be struck in soft metal from the hard metal mother die. The working dies were then hardened by tempering. In this way, several thousand coins could be struck from one die. If the working dies were sometimes unsatisfactory, with little effort they could be re-engraved to improve their quality. Sometimes, the result of this re-engraving can be seen on the coins.

The coins of ancient Greece, Persia, Rome, and also coins of the time of Tigranes the Great, were made in this manner. By studying these coins in detail, it can be seen that the artisans used equipment similar to a magnifying glass when engraving the dies.

With the fall of the Roman Empire, this art was largely forgotten and lost in Western Europe. For this reason, European coins struck the Middle Ages cannot be compared to the beautiful coins of ancient times. To make their work easier, medieval moneyers made their coins flatter and thinner, such that the design and lettering have very little depth compared to ancient pieces. Since the art of gravure had also declined, die cutters also began to use punches with straight or curved lines to prepare coinage dies. Thus, instead of engraving the design and inscription, medieval coiners hit the punches with a hammer to inscribe the king's image and letters on the dies. Many dies from medieval times have reached us, and also some documents, which illustrate the art of coinage as practiced in Europe during the Middle Ages.

During Roman times, dies were firmly immobilized with the use of tongs. The metallic blank was placed between the upper and lower dies and the opposite end of the upper die was struck under the blow of a hammer to make the coin. The orientation of the obverse and reverse faces were always fixed relative to each other. Roman coinage instruments from a first century monument can be seen in Figure 2.

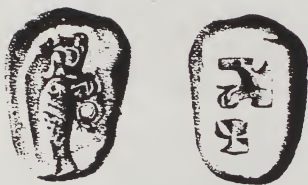
In the Middle Ages, however, the metal obverse die (called the anvil die) was placed in a wooden block. The reverse die was placed in a metal trussel (see Figure 3 which illustrates the metal parts). The blanks were placed on the anvil die, the trussel was placed on the top, and the coin was then struck under a strong hammer blow. In this arrangement, the orientation of the obverse and reverse dies relative to each other was variable, as can be seen on Roupenian coins.

We know for a fact that under the hammer blows the trussel (which was the moving die) would wear out much more quickly than the anvil die. By studying ancient coins carefully, we can see that five, ten, and sometimes even twenty trussels would wear out before the anvil die became unusable. For thinner medieval coins, at least two trussel dies would wear out for each anvil die. Dies which have been discovered confirm this fact.^{1a}

After speaking about the engraving and use of dies, we must consider the material from which the coins were made and the method used to prepare the blanks.

In ancient times, metal working was an important and developed craft, because of its necessity in everyday life as well as in war. It was known that silver could be added to gold, and copper added to silver, to make acceptable alloys for coinage. These alloys had sufficient hardness to be durable, but were soft enough to take the impression of the dies when struck under the pressure of hammer.

^{1a} A pair of dies from Cilician Armenia has been recently discovered and published. See M. E. Karapetian and H. V. Sarkissian, "The Dies of Zabel-Hetoum Tram," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. X (1984), pp. 24-28, and plate II which shows a photograph of the dies.

1

4

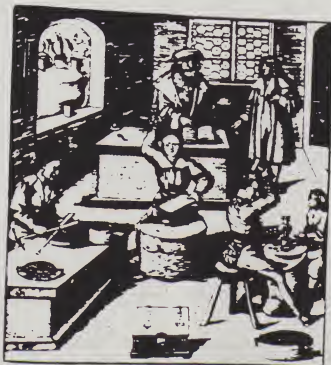
2

LYDOPICYSRE

5

3

6

During the Middle Ages, the metal was beaten into sheets of the required thickness. Then, special shears or scissors were used to cut out circular blanks. These blanks were of uniform weight and kept to narrow tolerances. Blanks were placed on the anvil die and the trussel set above. With strong strikes of hammer, the blank became a coin. In France, on the column of St. Georges de Bocherville in Normandy, we can see a 12th century depiction of a moneyer, which—although not drawn to correct scale—shows the blank, and the coinage method (Figure 4).

In Figure 5, we see a drawing of a medieval mint workshop taken from a 16th century manuscript illustrating the associated tasks involved in coin production. In the upper left corner is a furnace where the metal to be used was purified. The bearded man is weighing the gold or silver which has been brought to him for coinage. It is apparent that he keeps the accounts in the ledger placed on the table before him. The man in the center is beating the metal into a sheet of the desired thickness. In the lower left, the metal is being clipped with shears and made into blanks. Prepared blanks are kept in the dish. In the lower right, the coiner is making coins by striking the blanks between the dies individually with blow of a hammer, while his assistant is placing blanks on the anvil die. Finished coins are collected in a bowl in the extreme lower right, then probably counted before being placed in the strong box located on the center floor.

From medieval Europe, we have a considerable number of tools, coins, and documents which provide a clear picture not only of coinage but also of the number of coins issued each year and the names of the mint directors. The mint directors were responsible to the king for the purity of gold or silver, for the number of coins struck, and for their artistic quality.

After the fall of the Cilician Armenian kingdom, the barbarous conquerors destroyed not only the records of the royal archive but also their materials relating to the nation's life. This does not mean that it is impossible to study coin making in Cilician Armenia. Thousands of coins have reached us which speak clearly about Armenian coinage art. There are also some European documents which provide information on this subject.

The Armenians were caught between and influenced by the Byzantine and Arab civilizations, and of course learned and benefited from their high accomplishments in the field of coinage. After the arrival of the Crusaders, the Armenians also came into contact with technology in Europe. Thus it was not difficult for the Armenians to absorb and apply coinage methods.

We do not know exactly when the Armenians in Cilicia first began to strike coins. They had long since ceased to have their own coins and were accustomed to using the money of the Byzantine Empire or the Arabs. In Europe, even feudal princes sometimes struck coins, so that when the Crusaders arrived in the East, they began according to European custom to strike their own coins. Perhaps the Armenian barons followed the Crusader example. The Armenians did not regard themselves as inferior to the Crusaders, and occasionally used their wealth and strength to demonstrate their importance.

Four types of copper coins have reached us antedating Prince Levon II (1187-1198). Of these, one cannot be read well enough to allow an attribution.¹ Another is fairly thick in fabric and may be a medal rather than a coin.² The two remaining are authentic coins bearing the name of Toros³ which probably belong to different princes of that name. Since we have a Prince Toros who reigned between 1099-1129, it is not improbable that

¹ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (New York, 1962), p. 129, coin No. 2. All references are to the first edition of this work, hereafter abbreviated CCA.

² CCA, p. 129, No. 3.

³ CCA, p. 129, Nos. 1 and 3.

the Cilician princes began to strike coins during that time. The Crusaders were striking coins during the same period.^{3a}

From Prince Levon II there are 10 known examples of a copper coin which have reached us,⁴ but after Levon was crowned King Levon I in 1198, there began a rich royal series which lasted until the end of the kingdom in 1375.

Since the material available from the baronial period is so scarce, this article pertains mostly to the royal period which began in 1198. If we study these coins carefully, we see that they were made using the methods described above.

We do not know exactly the circumstances under which King Levon I began the royal coinage. Smith⁵ proposes that the original dies for Levon's coins were prepared in Germany at the order of Henry VI, from whom Levon received the royal title. This is not acceptable for several reasons: firstly, coinage art at that time was more advanced in the East and there was no need to import dies from Europe; secondly, Levon already had a mint established during the baronial period; and third, the dies of Armenian coins are engraved as opposed to being prepared with a punch which was the practice then in Europe. It is true that the obverses of Levon's silver trams look like the uniface bracteates of Henry VI, but this similarity was intentional; the reverses of Levon's trams were completely original. Also, there are no traces of foreign craftsmanship on these coins, and contrary to Basmadjian's opinion,⁶ all of the letters are Armenian, although sometimes they are not engraved perfectly and may superficially resemble Latin letters. The die cutters may not have known how to read or write, since during those days literacy was generally limited to the clergy and upper classes while the common people were illiterate. Possibly for that reason we see several examples of upside down letters, half letters, half completed letters, and letters that have been altered. These are simply the result of deficiencies in knowledge and craftsmanship.

To prepare coinage dies, the artisan engravers of Cilicia (as elsewhere) first found the center of the die surface and then using a compass drew two concentric circles. Then, within the first circle, the king's picture was engraved. In between the two circles, the inscription was carved. The dots of the circles were added afterward, taking care not to touch the design. We can understand more clearly how this process worked by examining some coins in detail.

If we look at the artistic double tram⁷ of Levon I, it can be seen that the obverse inscription LEVON TAKAVOR AMENAYN HAYOTS (ԼԵՎՈՆ ԹԱԿԱՎՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՏ) is struck with a fairly new die, since the design, inscription, and dot borders are strong and only slightly worn (Figure 7). The center of the circle made by the compass is still apparent in the center of the king's garment. The depiction of the king is very realistic; each dot is carefully formed on the die and the dots are evenly spaced from each other. Also, care is taken to be sure that the circle formed by the dots does not touch the king's image. The letters are formed carefully and artistically, and it is obvious that they are engraved. Punched letters would not have the same completeness and attractiveness, but would appear more like the letters in Figure 5, taken from a 12th century French coin, which is composed by joining punches together to form letters. It is also worth pointing

^{3a} Since the publication of this article in 1963, several additional coins struck by the princes of Cilician Armenia have come to light. These were discussed by the author in "A Rare Copper Coin of Baron Roupen II (1175-1187) of Cilician Armenia" in *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVII (1991), pp. 49-51. To date, we have coins from five of the eight princes who ruled Cilician Armenia between 1080-1198. It is not impossible that coins of the other princes may some day come to light.

⁴ CCA, pp. 129-130, No. 4.

⁵ H. R. Smith, "A Meeting of the East and West," *Semitic and Oriental Studies*, University of California Publications of Semitic Philology, Vol. XI (1951), pp. 423-427.

⁶ Karapet J. Basmadjian, *Armenian General Numismatics* (Venice, 1936), p. 144 (in Armenian).

⁷ CCA, p. 132, No. 17.

out that the letter "O" (ո) in Hayots (ՀԱՅՈՑ) is slightly narrowed because of the lack of space. If the "O" letters had been made with a punch, all would have the same dimensions, but on this coin the three obverse "O" letters each differ slightly in size and appearance.

The reverse of the double tram is much more worn, signifying that the die used to strike the coin (the trussel which is hit by the hammer) was already worn considerably. The circle of dots has in some places merged to form a line. Also, the art of the inscription differs from that on the obverse; the reverse "A" (Ա) letters are completely different in style from those appearing on the obverse. It is thus evident that different engravers were responsible for each side. It is also apparent that the blank has cracked under the pressure of hammer blows; this can be seen on the obverse between the letters "E" (Ե) and "N" (Ն). It can also be seen that the coin, having been cut by hand, is not perfectly circular, and for this reason, on the reverse beneath the feet of the lion, parts of some of the letters remain off the edge of the flan. When the coin was struck, the hand-held trussel was slightly tilted, leaving letters near the lion's head stronger and deeper in relief than those near the paws. From the coin's specific gravity we learn that the coin contains more than 92 percent silver, with the remainder being copper. In this way, from the careful examination of one coin, we can learn much about the art of coin manufacture.

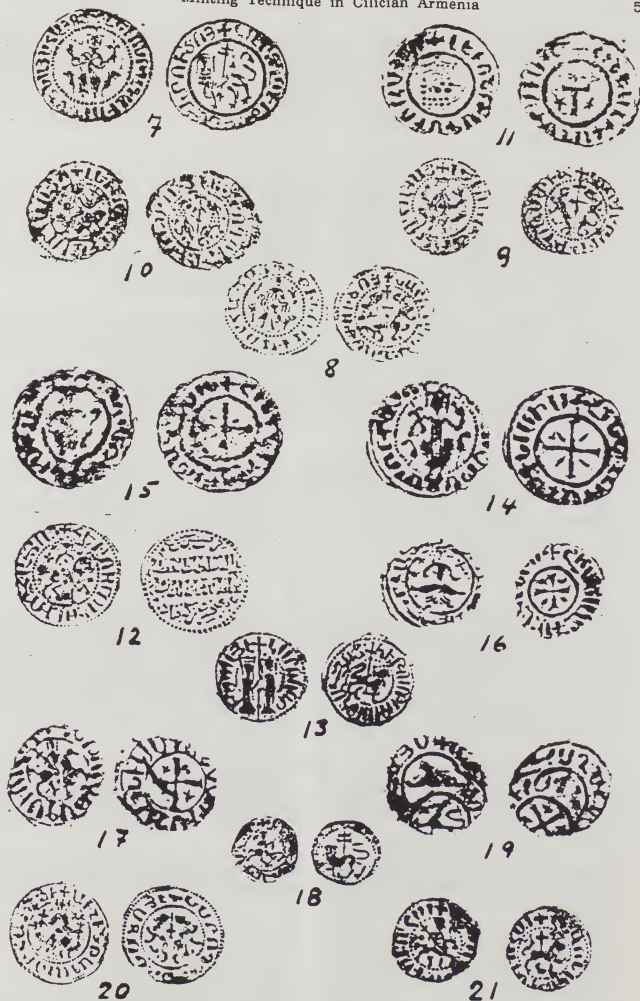
Let us examine a regular tram of Levon I (Figure 8). We can see that both sides are well preserved and that both sides are struck with new dies.⁸ The inscription and devices are very clear and the central point made by the compass is clearly apparent on both sides. The observer might easily object that the working dies made from the mother die should have a central point in relief, corresponding to the indentation made by the point of the compass. Coins struck from the working dies should have a depression, rather than a raised point. This can be seen on a few well-made coins.

To answer this objection, we must accept that coins with this point (in relief) were either struck with the mother dies or with working dies that had been re-engraved, and in the course of re-engraving had been reworked using the compass. On the coins (although this is not very clear in the illustration) the line beneath the dots can be quite clearly seen. Obviously, the king and his crown were engraved first and then the dotted circles were added, otherwise they would touch each other. It is also apparent that, since the blank did not exactly cover the die, part of the circle is beyond the edge of the coin. The artwork of the obverse inscription is different and better than that of the reverse, once again pointing to the work of different die cutters. The obverse inscription reads LEVN TAKAOR HAYOTs (ԼԵՆՎ ԹԱԳԱՌՈՐ ՀԱՅՈՑ), in which the "O" (ո) of "LEVON (ԼԵՆՈՆ)" and the "V" (վ) of "TAKAVOR" (ԹԱԳԱՌՈՐ) have been accidentally dropped. The dots of the crown, and those of the eyes, being smaller than those used for the circle borders, must have been engraved by a different method.

Let us examine a third coin (Figure 9), another regular tram of Levon I. Once again we can see a central depression made by the point of a compass. One edge of the blank was thicker and contained extra metal, so that when the coin was struck that part was pushed outward giving the coin an oval shape. On the other side the metal is thin and a crack is apparent between the letters "E" (Ե) and "V" (վ) of LEVN (ԼԵՆՈՆ). The engraver has rendered the word HAYOTs (ՀԱՅՈՑ) as HAYATs (ՀԱՅԱՑ). On the reverse of this coin, there is extra space between the word ASDIDz (ԱՍԾԻԶ) and the cross of the inscription band, so the engraver filled in a dot at that location.

The coins of Levon I sometimes have an unartistic or barbaric appearance. Possibly, these were struck after Levon's death (in 1219) and prior to the accession of Hetoum I to

⁸ CCA, p. 209, No. 657.

the throne (1226), when the country was in turmoil. It seems that little attention was paid to the striking of coins during this period. If we examine a coin of this period (Figure 10), we can see that the blank was hastily made.⁹ The obverse die, although considerably worn, is still in use. The king's left foot, part of the circle, and the letter "K" (Կ) are joined because of a die break. Since the reverse trussel die is much newer, the details are clearer on that side of the coin. The point made by the engraver's compass can be clearly seen.

The coppers of Levon I also emphasize that the coinage dies were engraved. We can see on the coin in Figure 11 that the die cutter has adjusted the inscription to fit in the available space.¹⁰ The dot on the end of the (leonine) king's nose is the center of the circle, while on the obverse the center of the circle is concealed by the cross. These coppers are quite thick, too thick to have been cut from a sheet of metal with shears like that used for the silvers. It is very likely that the blanks for the coppers were first prepared by casting and later struck with hammer. It is worth noting that the circles are formed as a single line rather than a series of closely-spaced pellets.

It is of interest to examine a few silver trams of Hetoum I. The coins of this period are generally quite attractive and reflect the country's prosperous situation. The bilingual trams of Hetoum-Kaikhusrew (Figure 12) are among the most attractive coins of the Cilician Armenian kingdom. The depiction of the king mounted on a horse is well executed and the horse has an imperious appearance. The calligraphic inscription can compare favorably with the best of Armenian manuscript art. It is apparent that the horse was engraved first, followed by the dotted circle, since the pellets of the circle do not touch the horse's hooves.

The regular silver trams of Hetoum-Zabel show the king and queen on the obverse and a lion with a cross on the reverse. The great majority of these coins are attractively made and if we look carefully we can see that these too, like the others, are made with engraved dies. In Figure 13, we see that the engraver first wrote HETOUm TAKAVOR HA (ՀԵԹՈՒՄ ԹԱՎՈՐԻՈՐ ՀԱ), and seeing that plenty of room remained for the last three letters of the inscription, lengthened the letter "Y" (ԅ) of HAYOTz (ՀԱՅՈՏ) to fill the remaining space.^{10a}

The concentric circles on the copper coins of Hetoum I are generally made with lines, but there are some instances where dots are used.¹¹ In Figure 14, we can see that the blank is slightly smaller than the die and the coin is struck slightly off center, leaving part of the inscription off the edge of the coin. Once again we see that the style of lettering on the obverse differs from that on the reverse, signifying the work of different die engravers. It can be seen that the letter "T" (Ի) of the mint SIS (ՍԻՍ) was drawn wide in order to fill the available space. Between the letters "H" (Հ) and "A" (Ա) of HAYOTz (ՀԱՅՈՏ) on the obverse, the die has cracked under the pressure of the hammer.

Just as for the coppers of Levon, the large coppers of Hetoum were hot struck. Otherwise, the dies would not have lasted very long. Sometimes, the coin would stick to the dies and struck twice. In Figure 15, we see that each side of the coin has been struck by a reverse as well as an obverse die. The letters HETOUm T (ՀԵԹՈՒՄ Թ) and H I SIS (Հ Ի ՍԻՍ) can be read on each side.

Some of the smaller coppers of Hetoum are very interesting as well. There is considerable difference in the style of the lettering on the two sides of the coin¹² in Figure 16,

⁹ CCA, p. 156, No. 214.

¹⁰ CCA, p. 221, No. 731.

^{10a} CCA, p. 235, No. 842.

¹¹ CCA, p. 277, No. 1296.

¹² CCA, p. 286, No. 1396.

proving that different artisans were involved in the engraving. On a small copper coin of Hetoum (Figure 17), a large die crack can be seen in the center of the coin.

Sometimes, engravers wrote the same inscription on both obverse and reverse dies by mistake,¹³ and sometimes the devices would be drawn backwards. This can be seen on the trams of Levon I, where the lion is turned right instead of left. There are also upside down inscriptions,¹⁴ incorrect letters, etc. These are all exceptions to the usual pattern.

Levon I and Hetoum I struck silver half-trams, just like regular trams but of only half the weight. This practice was continued by Levon II, but since the small dies needed for these coins were difficult to prepare, Levon II soon began to use regular tram dies with half-weight blanks. In Figure 18, we see a Levon II half tram the obverse of which is struck with a half-tram die and the reverse with a full tram die.¹⁵ An interesting copper of Levon II, which is obviously double struck, is shown in Figure 19.

After Levon II, Cilician Armenia began to weaken under enemy attacks. To appease the enemy, large quantities of silver coin were struck which would be paid as tribute. Under these difficult circumstances, the art of coinage declined, and since the dies were used for extended periods of time, many of the coins lack aesthetic appeal.

The method of coining, however, remained unchanged. On the very attractive coronation trams of Oshin¹⁶ illustrated in Figure 20, we see the same artistic quality that was evident on the trams of Levon I. Similar effort is apparent on a rare takvorin of Levon the Usurper¹⁷ shown in Figure 21, which is inscribed LEVON TAKAVOR HAY (ԼԵՎՈՆ ԹԱԿԱՎՈՐ ՀԱՅ) on both sides. At the close of the kingdom, the number of coins struck decreased but the method of manufacture remained unchanged.

A few words are in order about the metals that were used. The Roupenians struck only a few gold coins, probably as gifts to notables rather than for commercial circulation. They struck millions of silver coins and it is important to know where they obtained their supply of silver bullion. According to *Sisouan* by Ghevont Alishan,¹⁸ the Armenians of Cilicia had rich iron and lead mines. The lead mines were very poor in silver and gold. Probably, the silver was obtained by importation either from Asia Minor or the Mediterranean countries. We know that several kings of Cilician Armenia extended special privileges to the Venetians when they brought silver and gold into the country for minting coins.¹⁹ As a commercial center, Cilicia reaped a large income from import-export duties in the form of silver coin, which was an important source of wealth. Copper was probably imported as well since Cilicia did not have its own copper mines.

Cilician coins were thus struck from engraved dies and, as in other countries, the mother die was probably made first and later the working dies were made in soft metal. The metal of the working dies was hardened by tempering and then used to strike coins. If, in the future, a large hoard is discovered, it may prove possible to demonstrate the use of some working dies.²⁰

PAUL Z. BEDOUKIAN, Ph. D.
Wilton, Connecticut

¹³ CCA, Nos. 1422, 1423, 1649-1653, 2026, 2161-2163.

¹⁴ CCA, Nos. 76, 321-321a, 673-680a.

¹⁵ CCA, p. 304, No. 1523.

¹⁶ CCA, p. 353, No. 1839a.

¹⁷ CCA, p. 398, No. 2161.

¹⁸ Father Ghevont Alishan, *Sisouan* (Venice, 1885), pp. 9-10 (in Armenian).

¹⁹ Victor Langlois, *Cartulaire: Le Trésor des Chartes d'Arménie* (Venice, 1863), pp. 10, 144, 152, 167. Also see CCA, pp. 27-28.

²⁰ For further reading, see *Encyclopedia Britannica*, "Numismatics," and Philip Grierson, "Note on Stamping of Coins and other Objects" in *A History of Technology*, Vol II, Oxford, pp. 485-492.

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 1 ALMA. ALMA Offers Library and Museum of Armenian Culture. *Celator*, Vol. VII (January 1993), No. 1, p. 36.
The Armenian Library and Museum of America collection includes coins of the Ancient Armenian dynasties, coins of the Romans pertaining to Armenia, coins of the Cilician Armenian kingdom, and medals in addition to other Armenian cultural objects. YTN
Ամերիկայի Հայկական Մատենադարան—Թանգարանին ժողովածուն կը պարունակէ Հին հայկական հարստութեանց դրամները, Հայաստանի վերաբերեալ հռոմէացիներուն դրամները, կիլիկեան Հայաստանի թագաւորութեան դրամները և մեդալներ ի յաւելեալ հայկական ալլ մշակութային առարկաներուն ԵԹՆ
- 2 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. Monographs and Journal Discuss Armenian Coins. *Celator*, Vol. VI (November 1992), No. 11, p. 12.
The publications of the Armenian Numismatic Society and information pertinent to new members of the organization is provided. YTN
Յիշուած են Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան հրատարակութիւնները և կազմակերպութեան նոր անդամներուն յատուկ տեղեկութիւն տրուած է ԵԹՆ
- 3 BOURGEY, Emile. *Collection N. K.: Monnaies Byzantines, Barbares, Orient Latin, Arménienes*, par Emile Bourgey et Sabine Bourgey-Louis. Paris: Emile Bourgey, 1992, 96 pp. In French.
See abstract, *ANJ*, Vol. XI (1985), pp. 32-34.
The above auction catalogue is reviewed by the following:
4 DOSSI, Daria M. *Numismatica*, (September, 1992).
5 GALIMAD FLAVIGNY, Bertrand. *Les Petites Affiches*, (21 October 1992), No. 127, p. 30.
6 ROCHEBOUET, Béatrice de. *Le Figaro Quotidien Parisien*, (25 September 1992).
7 EILAND, Murray L., III. Roman Coins Found at Nineveh Provide Evidence of Trade Between Rival Empires, by Murray L. Eiland, III. *Celator*, Vol. VI (November 1992), No. 11, pp. 30-32
Roman coin hoards found at Nineveh as evidence of trade are discussed. Coins of Trajan minted with the legend of ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM PR REDACTAE commemorate the formation of the two provinces and the restoration of Armenia to Roman control. YTN
Քննարկուած են Նինուէի մէջ գտնուած հռոմէական դրամագիտերը իբրև վաճառականութեան ապացոյց: Դրամները կոխուած ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM PR REDACTAE շրջագրութեամբ կը յիշատակեն երկու նահանգներու մէկաւորումը և հռոմէական աղբիջութեան վերականգնումը Հայաստանին վրայ ԵԹՆ
- 8 FOSS, Foss. The Turkish View of Armenian History: A Vanishing Nation, by Clive Foss. *The Armenian Genocide; History, Politics, Ethics*, edited by Richard G. Hovannisian. New York: St. Martin's Press, 1992, p. 253.
The author notes that a vast series of coins struck by the Artaxiads and Cilician kingdom provide further tangible evidence of settled Armenian states with an advanced economy in ancient and medieval Asia Minor. The studies of Paul Z. Bedoukian are cited. YTN
Հեղինակը կը նշէ թէ Արտաշեսեաններու և կիլիկիոյ թագաւորութեան կողմէ թողարկուած մետաքսեան դրամներու շարքերը կը հայթայթեն յաւելեալ վկայութիւն Հին ու միջնադարեան Փոքր Ասիոյ մէջ հաստատուած հայկական պետութեան բարձր մակարդակի տնտեսութեան մասին: Վկայակոչուած են Զարեհ Պտուկեանի աշխատանքները ԵԹՆ

Պ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.

ՓՐՈՓ. ԱՍՊԵՏ Բ. Մ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ՝ ՀԱՅ ՄՇԱԿԸ (6.I.1923—†23.I.1993)

Հեկուցեց՝ Դոկտ. Արմեն Կեօնեան

Միրելի Ապետ, դժուար է հաստատել, որ ոչ ևս ես՝ Դոկտոր է ընդունել, որ փայտող, ներող հողեր, անպատիվ, հիտուսիվ, և Երզնիան, այլ պիտի չի վայելիք։ Ապետ ծնած է Անթրիպոս 8 Յունուար 1923 թ.՝ Մոնթրեալ, Միհրան և Թունա, Սեբաստիայի էին Ապետ ամենայն կրտսերն էր հինգ զավակներու՝ Նուար, Աստղիկ, Յուսիկ և Յասմին Նախնական և երկրորդական ուսումը ստացած էր Պէյրուսի Հայ Անտարանական Գոլէնը (ՀԱԳ)։ ՀԱԳ-ը աւարտելէ վերջ երեք տարի կ'աշխատի Ամերիկեան Համալսարանի քիմիադեպարտմենտի բաժնին մէջ ու կը զննատուի իրեն բացառիկ միտք ու ժաղան աշխատողը ինք հոն կ'ստանայ Պատկաւոր Արուեստի տիտղոսը քիմիաբանութեան և հոգեբանութեան մէջ։ Ապա ան կը շարունակէ իր մասնագիտական աշխատանքները հոգեբանութեան մէջ ու կ'արժանանայ Մագիստրոս Արուեստի տիտղոսին։

Ան կը մտնէ ուսուցչական ասպարէզը և երեսունմէկ տարի կ'աշխատի Պէյրուսի ՀԱԳ-ին մէջ, ապա երկու տարի դադարէ մը վերջ, երեք տարի ևս անվճառ կը ծառայէ դպրոցին։ Վարժարանէն ներս Ապետ սիրուած ուսուցիչ էր։ Ան կը դասաւանդէր քիմիադեպարտմենտին, պատմութեան, աշխարհագրութեան և հոգեբանութեան։ Հարկ եղած պարագային բժշկական խնամք կը լացող երական կու դար իր քով, Ապետ դեղ մը կու տար, գոլուրուրալի ու միլիթարական խոսքեր կ'ընէր աշակերտին Ապագինուած ու քաշկերուած փոքրիկը կը վերադառնար դասարանն Նման օգնութիւն անխտորէն կը լստկանէր ըլլոր իրեն դիմողներուն։

Ապետին հայրը, Միհրան, փաստականոր ուսուցիչ է տնօրէն եղած էր, մայրը Բարսեղիտ ու իմաստուն տանտիրէն էր։ Ապետ իր ծնողքէն ժառանգած էր գիթաիւրութիւնը, նուիրեմը ու բարեպաշտութիւնը։

Ապետին հետաքրքրութիւնը եղած էր իր ազգին պատմութիւնը, ու իր մասնագիտութիւնը՝ հայկական դրամները, իր ազատ ժամերը կը տրամադրէր հին հայկական դրամներ հաւաքելուն։ Ան ունի բազմաթիւ ուսումնասիրական յօդուածներ տարեգրութեան ու թերթերու մէջ։ Ամէն կողմէ մասնագէտներ իրմէ խորհուրդ կ'առնէին ու Ապետ բարիացականութիւն և համբերութեամբ կ'օգնէր ամենուն։ Իր հայկական հին դրամներու հաւաքածուն կը նկատուի լաւագոյններէն։

Չորս տարի առաջ ան Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու հաւաքածուն կը նկատուի լաւագոյններէն և նմանապէս բարեխիտ թող՝ Յասմինին իր ետին կը ձգէր քոյրն ու եղբայրը ու եղբոր ընտանիքը։ Զինքը ընկած էր Պէյրուսի երկարամեայ պատերազմը ու ընտանիքին կրած տուապանքները։ Ըստ սովորութեան իր նեղ վիճակին մէջ ինք իրմէ կը զրկէր ու անոնք կ'օգնէր։ Այսպէս վսեմ էր Ապետը։ Հաւատացեալ ու եկեղեցասէր մարդ էր Ապետ։ Ան երեսուներկու տարի առաջ կ'ապաշխարէ ու սիրուն ու հոգին կը նուիրէ Քրիստոսին։

Ապետ շատ մասհաղ էր հայրենիքի վիճակով։ Ան կը տաքնապէր ու կ'աշխատէր իր ազգայնէր հոգին։ Ճշգրտութիւն կը վերլուծէր քաղաքական թափում և ոլոր հարցերը շնորհիւ իր փայլուն մտքին և լայնատարած գիտութեան։

Ապետ 8 Նոյեմբեր 1992 թ. կ'արժանանար հիւանդանոց դատապարտուանցաւ։ Իր հիւսիսէ մտածիւր չկարողանալով տոկալ հիւանդանոցին, աւանդեց իր հոգին 23 Նոյնուար 1993 թ., մշտնջենական խաղաղութիւն բերաւ իր հոգիին, սակայն զրկեց Ապետին իր երազներէն։ Անոր երազն էր հայկական դրամներու կապակցութեամբ գիրք մը գրել ու ցուցանալէնքներ տալ, որպէսզի հայերն ու օտարները տեղեկանան ինք հարուստ պատմութեան։

Միրելի արժէքաւոր ուսուցիչ, սիրելի ընկեր, արժանի էլի որ այս չարչարանքին Քու վսեմ հողիդ, փայլուն միտքդ ու բարի սիրտդ պէտք էր վարձատրուէր առատօրէն։ Բայց ինչպէս ամէն մեծ ուսուցիչ՝ թու հարստութիւնդ նիւթական չէրաւ այլ հոգեկան ու իմացական։ Սեզմէ կը բաժնուիս գոհունակութիւնն ունենալով, թէ հարուստ հոնեմք մը ձգեցիր ետդ։ Շուտ բաժնեցար մեզմէ։ Յանցաւոր կը նկատուի ինքզինքը։ Կարելի է թու աշակերտներէն շատեր ևս նոյն զգացումը ունենան, քան իր չի տուրիք քեզի այդ ինչ որ դու ջանքերդ մեզի։ Միտքեր մշակեցիր, մտածել սովորեցուցիր և ուրախացուցիր մեզ թու հումորովդ ու երգիծանքովդ։

Երբ յիշողութեան էջերը պրպտեմ, ուսանողական տարիներն միտքս կու գան մի միայն

¹ Փրոֆ. Ապետ Տօնապետեանի յուղարկաւորութեան արարողութիւնը տեղի ունեցաւ 30 Յունուար 1993 թ.՝ Վեր. Պերճ Ժամպապեան կատարեց յուղարկաւորութեան Եփր. Դոկտ. Արմէն Կէօնեան զեկուցեց հանգուցեալին կենսագրութիւնը Old North Church, Գերեզմանատան եկեղեցիին մէջ, Forest Lawn—Hollywood Hills, California.

Պ. ԿԱՄԻՐԱՆՆԱԿՆԻ

ՓՐՈՖ. ԱՍՊԵՏ Բ. Մ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆՆԻ՝ ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԸ

Յանկիս վրայ առաջնագոյն տեղերէն մին դրանց Ասպետ Տոնապետեանին անունը երբ 1970 թուականին Արտաշէսեան Հարստութեան դրամները ուսումնասիրելու սկսայ և Հրատարակուած Հայ դրամագիտական գրականութենէն օգտուելու նպատակաւ յարմար նկատեցի գտնոթ Հաւաքել ու քննել Նոյն թուականներու, երբ Հայ դրամագիտութեան մատենագիտական ցանկը պատրաստելու սկսայ, կապուեցայ Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեանին հետ ու մեր միջև ստեղծուեցան սերտ բարեկամութիւն մը:

Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեան մասնագիտութեամբ ուսուցչապետ մըն էր Պէյրուսի Հայ Աւետարանական Գոյնէր Հոն կը դասաւանդէր պատմութիւն և հոգեբանութիւն: Ան ուսնայ ու զարգացած անձ մըն էր: Ինք ունէր Համետ ու հանճիլ անձնավորութիւն մը: Ինք միշտ պատրաստ էր սիրայօժար բաժնելու իր գիտութեան պաշարը դիմացիին հետ: Իր գլխաւոր զբաղումն էր Հայ դրամագիտութիւնը:

Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեան իր հետազոտութեանց աւարկան ըրաւ Արտաշէսեան արքայատոհմի միապետներու դրամները, ի մասնաւորի Արքայից արքայ Տիգրան Մեծին դրամները, փոքր արծաթէ ու պղինձէ մետաղեայ դրամներ, հատանուած շուրջ երկու հազար տարիներ առաջ: Ինք հեղինակութիւն մը եղաւ Արտաշէսեան Հարստութեան դրամներու ուսումնասիրութեան ասպարէզին մէջ: Յատուկ քննութեան ենթարկեց իր անձնական ճոխ հաւաքածոյին հազաւաքիւտ դրամները և առաջին անգամ գտնոթ վերադրեց իրենց արժանաւոր գահակալներուն:

Աստուած իրեն և ուսուէր էր դրելու տաղանգը և ինք ստորագրեց տասնեակէ մը աւելի յօդուածներ իր անդրանիկ յօդուածը լոյս տեսաւ 1987-ին Շիրակ ամսագիրին մէջ: Ապա հեղինակաւոր յօդուածներու շարք մը ստորագրեց Զանաւոր, Զահալիր և կանոնաւորաբար Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս Հրատարակութեանց մէջ:

Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեան կը սիրէր հաւաքել Հայկական ու Հայաստանի վերաբերեալ օտար դրամներ: Իր սրտին շատ ծօտ էին հայկական դրամները և մինչև իր վերջին լունը ատենը համար ունէր յատուկ սէր ու կուգէր բաժանեցնել և գտնուեցնել հասարակութիւնը, որպէսզի աւելի մեծ թիւով հայեր հետաքրքրուին և զուգարեան իրենց վաղեմի իշխանական բաններու վրայ, որոնք կը յիշենքն Հայ ազգին փառաւոր անցեալը ու վկայեն են Հայ ժողովուրդի մշակոյթին ու անկախ կառավարութեան իր անխնայ ջանքերուն շնորհիւ, համախմբեց հարուստ ու բազմակողմանի Հայ դրամագիտական լրիւ ժողովածոյ մը, որ անձնական հաւաքածոներուն մէջ մեծագոյններն ու լաւագոյններն մին հանդիսացած է:

Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեան Լոս Անճելոս հաստատուեցաւ 1980 թուականին Լիբանանեան քաղաքացիական պատերազմին հետեւեալով: Մեր նախկին բարեկամութիւնը վերածուեցաւ հոգեւոր եղբայրական յարաբերութեան մը: Իր հեռանալով այս հիւրկալ աշխարհէն, Հայ դրամագիտներու սակաւաթիւ շարքը աւելի պիտի նստանայ ու Հայ դրամագիտութիւնը պիտի տուէ՛ծ երբ մենք չկարողանանք խորհրդակցել իրեն հետ և օգտուիլ իր փորձառութենէն:

Փրոֆ. Ասպետ Տոնապետեանի յիշատակը պիտի ապրի իր հոգեւոր դրամագէտ եղբայրներուն քով շնորհիւ իր մտեմտիկ վերաբերութեանց և իր ստեղծած նշանակալի վաստակով՝ Հայ դրամագիտական գրականութեամբ: Հանգուցեալին քոյրերն ու եղբայրը և այլ պարագաները արդարօրէն կրնան յաւել տարծնել իր ետին ձգած աւանդով: Աստուած իր Ողորդ լուսաւորէ և իր յիշատակը անթառամ պահէ:

Եղիաթ. Ներսէսեան

(Հարուցակալութիւն Գալուրդ Էշեմ)

Երկու կամ երեք ուսուցչներ, որոնք դրական ազդեցութիւն ունեցած են մտքերու ու հոգիներու զարգացման վրայ Միքիլի Ասպետ, անուցմէ մէկը դուն ես և վատահ եմ որ քու աշակերտներուդ մեծամասնութիւնը համաձայն են այս կարծիքին: Ձի կայ ՀԱԳ-ի աշակերտ մը, որ քեզ չի յիշէ ամենայն առաջին հերթին, երբ խօսի իր ուսանողական կենսեզմ մասին:

Աշակերտին հոգեբանութիւնը լաւ հասկեցած էիր. կը սորվեցնէիր առանց պատմելու, առանց ստակցելու: Humout-ով և երգիծանքով մեր միտքերը կը կերտէիր ուսուցանող նիւթին հետ Շատ էլաւ: Կոշուող ուսուցչիներու մօտ էին չար շարժեր մեզ: Անիմատ ամերիկամա-նութիւններով չէիր ծանրանքները մեր միտքերը, այլ սկզբունքներ կը բացատրէիր և աւելի կարեւորը՝ մտանել կը սորվեցնէիր իր ատոր հետեւեալ՝ շատեր սիրեցինք զիրքն ու գրականութիւնը և ՀԱԳ-ը:

Ուսուցիչ լլալէ անկախ լաւ ընկեր էիր. որքան հանելի էր միասին ֆութբոլի դաշտ երթալ և կամ Երկուշաբթի առաւօտները ՀՄԸՄ-ի կամ ՀՄՄ-ի խաղերը վերլուծել բարեկամիդ Արտաշէսին հետ: Իսկ հետագայ դրական պատմութիւնները, որ կը պատմէիր հանելի կը դարձնէին ցանցը ցանցը: Տակաւին չեմ գիտեր, թէ այդ պատմութիւնները որ կը պատմէիր յօրինած էիր, թէ իրական էին: Ինչ ուզեիր այդ գիտնալ քանի անոնք քու անուշ յիշատակներուդ մէջ մասն են: Երբեքս բարի սիրելի ընկեր, յիշատակդ աթառամ մնայ:

Eulogy

NICHOLAS V. JAMGOCHIAN

(1912—1993)

Nick Jamgochian was the last member of a family that lived in three quite different places—Armenia, England, and the United States—and his personality and interests were shaped by this background.

Armenia, an ancient land, was the inspiration for his love of history, the history, particularly, of the early kingdoms and empires of Greece, Rome, Persia, and Armenia itself. His desk, the coffee tables in the house, the floor of the library, the dining room, his bedroom—everywhere you looked—were all piled high with books, mostly about history, but also about art and literature. His father, Avedis Jamgochian, was a bookish man. In school in Armenia, he learned English, translated Milton's *Paradise Lost* into Armenian, and wrote poems about freedom. His own small collection of the coins of early Armenian kings led to his son's lifelong interest in coin collection.

Nick's quality of reserve, of politeness in discourse and manner were what we think of as typically British. He spoke some Armenian, but not very well. Once he tried to carry on a conversation in Armenian with Rouben Mamoulian's father, but after a few moments the old man said with heavy accent: "Speak English—I understand it better than your Armenian." English was of course Nick's real language. Some time ago at a hospital in Glendale where he was a patient, an interpreter was automatically sent to his room because of the name "Jamgochian," only to return to the office with the comment: "That man speaks better English than I do."

Nick's English was American English in contrast to his English-born brothers and sister who said "cahn't," "laboratory," and called french fries "chipped potatoes." After all, he was born in Los Angeles, went to school in Glendale, and college and graduate school at University of Southern California. His major was chemistry, but never showed any interest in becoming one of the great chemists of his day. Perhaps his choice of thesis subject was indicative—it was on understanding the chemical composition of grapefruit.

It was history and coins, not chemistry, that attracted him. He would tell you about each coin as you sat next to him on the living room sofa. "This one looks impressive, but it's not really very good." "This silver coin would be very valuable except for this little imperfection." But the important comments were the history of the king or queen you were looking at on the face of the metal coin, and how the civilization they represented fitted in the scheme of things before and after them. Sometimes the comments were more humorous than weighty: in showing his Cleopatra coin to me one day, he said: "She doesn't look much like Elizabeth Taylor, does she?"

While he was reserved in manner, he was not withdrawn from the daily activity of life. He served as a U.S. Army officer in World War II and Korea. He worked for many years at the family business, the California Soap Company. He played tennis with his brothers and sisters on their own court at the old house in Tropic and at Nibley Park near their Rossmoyne home in Glendale. He went to concerts and movies, belonged to the Armenian Allied Arts Association and several coin clubs, and his final years became a member of the church where we are today celebrating his life.

There are with us many friends and family of Nick's own generation as well as younger family members attracted here, I believe, because they saw qualities in Uncle Nick that drew them to him, and that called forth, perhaps, some of their own longings—a reverence for the past, modesty and gentleness, the life of the mind, and most important of all, his linkage to their own heritage that they could know only distantly except for Uncle Nick.

PAUL R. IGNATIUS¹
Washington, D.C.

¹ Read as the main eulogy on June 26, 1993, during Nicholas V. Jamgochian's Memorial service which took place at First United Methodist Church, Glendale, California. Rev. Kenneth L. Helin delivered the pastoral statement and Rev. Ben Djambazan the pastoral meditation.

Eulogy

NICHOLAS V. JAMGOCHIAN

(1912—1993)

Nicholas V. Jamgochian's parents, Mr. and Mrs. Avedis and Akabe Jamgochian, left Manchester, England with their daughter and three sons, intending to retire in the Southern California area. Instead, the elder Jamgochian purchased a factory, the California Soap Company in Los Angeles, and served as its president for many years, assisted by his sons, including the youngest, Nicholas, born in Los Angeles. The Jamgochians are believed to be the first family of Armenian heritage to live in Glendale, now home to many thousands of Armenians who have emigrated from the former Soviet Union and the Middle East in recent years.

After graduating from Glendale High School, Nicholas earned both bachelor and master's degree from the University of Southern California. He served as a U.S. Army officer in World War II and Korea, rising to the rank of Lt. Colonel, in the Chemical Corps, he endeared himself as a devoted patriot. Though a chemist by profession, he had a lifelong interest in ancient history and in the coins of Greece, Rome, Armenia, and other early civilizations.

Mr. Nick he was called, succumbed to complications following an operation, at the age of 81. Nick was a gentleman of the first order. We became acquainted with him, through the Armenian Numismatic Society of California. he was a charter member of the organization since it's inception some 25 years ago.

Nick attended most of our meetings, and on many occasions was the principal speaker, presenting outstanding talks on ancient Armenian and Roman coins. His collection was one of the most extensive of specialized rare coins. Not only did he have coins, but he knew the history that each coin represented.

He was a member of the American Numismatic Society (New York), Armenian Numismatic Society (Los Angeles), Royal Numismatic Society (London), and Society for Ancient Numismatics (Los Angeles).

His writings on ancient Armenian coins and reviews on Armenian numismatic books are published in the *SAJN* (Journal of the Society for Ancient Numismatics) and *Armenian Numismatic Journal*.

He was a staunch supporter of the new Armenian Museum, located with the Ararat home of Los Angeles, new community center at Mission hills, California.

Nicholas and his sister Sibyl were founding members and lifelong supporter of the Armenian Allied Arts Association.

He was the last survivor of the Jamgochian siblings. Nicholas was well acknowledged in the Armenian community as a gentleman, tall and handsome, honest, supporting many community events. He never married, although he was a most eligible bachelor. Nick is survived by seven nieces and nephews.

The Armenian community and the numismatic societies will sorely miss Nicholas V. Jamgochian. God Rest his soul.

LUTHER ESKIJIAN¹
 Pasadena, California

¹ Nicholas V. Jamgochian passed away on June 7, 1993. Interment service took place on June 18, 1993. Rev. Berj Djambazian performed the graveside service in Forest Lawn, Glendale, California.

PHILIP GRIERSON AND ARMENIAN NUMISMATICS

Philip Grierson has a formidable reputation in numismatic scholarship, as his recent impressive effort *Coins of Medieval Europe* (London: Seaby, 1991, 248 pp., \$70.00) makes amply clear. It is satisfying to note that the coinage of Armenian Cilicia is, as it ought to be, included in this work. The Armenians, of course, have Indo-European ethnolinguistic roots and were intimately connected with the Crusading states in the Middle Ages.

Grierson's introduction to the coinage of Cilician Armenia occupies slightly less than a single page of text (pp. 135-136) accompanied by clear photographs of three well-known types of Cilician Armenian silver coins: a coronation tram of Levon I (1196-1219), a regular tram of Levon I, and a bilingual tram of Hetoum I (1226-1270) with Sultan Kaikhusrew of Konya.

The discussion could have presented several of the later kings, and given more detail on iconography and metrology. What is more unfortunate, however, is that the paragraph devoted to Armenia contains some difficulties that are likely to confuse knowledgeable readers as well as novices. The problems are explained below.

Toward the end of 12th century, Mediterranean trade and economic prosperity were improving significantly. The silver crisis which had lasted several centuries was beginning to ease, and larger silver coins were once again beginning to make their appearance in international commerce. As Grierson notes (p. 106), the revival of silver coinage in Europe had its precedents in the Middle East. Apparently, the Seljuks of Konya were the first, in the 1180s, to introduce fine silver coins on a circa 3 gram standard. They were soon followed by Saladin at Damascus and other mints in Syria, then by the Armenians established in Cilicia, and later by the Byzantine emperors of Trebizond and the Ilkhanids of Persia.

Grierson credits the Seljuks with establishing the pattern, but fails to point out that the Armenians were the first in the eastern Mediterranean to strike large silvers in sufficient quantity to support serious commerce. D. M. Metcalf, in an article on the coinage of Levon I, writes that copious issues of Seljuk dirhams did not begin until the reign of Kaiqobad (1219-1235), i.e., after the death of Levon I, "... and they must therefore be interpreted as a consequence, and not the source, of the enormous quantities of silver that Levon was able to coin."¹ The Armenians, of course, controlled ports on the Mediterranean through which European goods, including silver bullion, flowed to the interior.

The destinies of the Armenian kingdom and Seljuk sultanate were linked commercially at the same time that the two states struggled for control of south-central Asia Minor. It is quite unlikely, however, that the Armenian King Hetoum I was a vassal of the Seljuk sultans Kaiqobad and Kaikhusrew, as Grierson and some others assert. Neither historical events, nor the existence of the well-known bilingual coinage issue, can be used to support this claim.² The bilingual coins proclaim (on the obverse) that Hetoum is king of the Armenians, and show the crowned king on horseback with crosses in the field and inscription circle. It is unlikely that such religious and royal symbols, and the title of king, would have been permitted on a tributary coinage. The reverse inscription names and praises the sultan as protector of the world and the faith, and on some

¹ D. M. Metcalf, "Classification of the Trams of Levon I of Cilician Armenia," *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXVIII (1972), p. 110.

² Y. T. Nercessian, *Attribution and Dating of Armenian Bilingual Trams* (Los Angeles, 1983); Paul Z. Bedoukian, "The Bilingual Coins of Hetoum I (1226-1270) King of Cilician Armenia," *ANS Museum Notes*, Vol. VII (1957), pp. 219-230; L. A. Saryan, "Armenia's Bilingual Trams," *World Coin News*, Vol. 13 (January 7, 1986), No. 1, pp. 24-27.

coins includes the date and location (Sis in Cilician Armenia) of the mint. Grierson's assertion that the reverse inscription recognizes "the fact that the Armenian king was the vassal" of the Seljuk rulers is incorrect; the coins say nothing explicit about the relationship between the two rulers. The coins were probably struck to commemorate a commercial and/or military alliance between the two neighboring states, and confirm that the two kingdoms were autonomous.

Most disconcerting of all is Grierson's reattribution of the large (ca 5.5 g.) double trams of Levon I to Levon II (1270-1289), on the grounds that silver pieces of this size were not struck by other European and Crusading states until later in the 13th century. To my knowledge, no other expert has made this claim, and on the face of it, it is extremely unlikely for several compelling reasons.

(1) First of all, King Levon I was an astute, politically ambitious leader who consciously explored all avenues in his desire to establish a new kingdom. He sought to make Armenia a commercial center and to do so he required an internationally acceptable coinage. European traders enjoyed special privileges at Armenian ports, including the right to import silver and gold bullion for coinage purposes at advantageous rates of customs duty. Levon I was by far in a better military, political, and economic position than his grandson Levon II, and therefore had more opportunity to experiment with multiple coinage denominations, new designs, and high weights. It is reasonable to assume that he would have celebrated his coronation, and the establishment of a kingdom, with a commemorative coinage. Also, Levon I spent much of his time conquering new territory and experienced only minor setbacks in achieving these aims, whereas during most of Levon II's reign the Armenians were required to pay tribute to the Mamelukes, and in the course of doing so slightly debased the coinage.

(2) The iconography of the double tram series closely resembles a gold seal attached to a document dated 1207, which Schlumberger described in 1895.³ This is evidence that the enthroned king holding lily and globus cruciger/single crowned lion carrying long cross design used on double trams was originated by Levon I.

(3) Careful study of the obverses and reverses of at least some double trams and half-double trams indicates close correlations between these and coins which all experts ascribe to Levon I (artistic regular silver trams). One may draw the conclusion that, at least in several instances, double tram, half-double tram, and artistic regular tram dies were cut by the same engraver. I own examples of double trams, half-double trams, and regular artistic trams which each show a clear and distinctively shaped 'apostrophe' (for lack of a better term), in the reverse inscription circle: ԿԱՐՈՂՈՒԹ՝ԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ (GAROGHOUT'PN ASDOUDZO). The shapes of the lettering on these three types of coins furthermore exhibit great similarities. The 'apostrophe engraver' was obviously conscious of the insertion of this mark, which served to indicate several missing letters in the shortened inscription. Two such coins, a double tram and a regular tram, are illustrated in the 1985 Credit Suisse auction catalogue,⁴ lots 698 and 732.

The double trams of Armenia may be safely returned to Levon I, who was apparently the earliest of eastern medieval rulers to experiment with a high weight (5.5 g.) silver denomination.

Grierson's treatment of Armenian coinage indicates that there is still ample room for research and study in this important series.

Levon A. Saryan, Ph. D.
Greenfield, Wisconsin

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (Danbury, CT, 1979), p. 77; also, Jacques de Morgan, *History of the Armenian People* (Boston, 1965), p. 224.

⁴ Credit Suisse, *Auction 4* (Bern, December 3, 1985).

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY
8511 Beverly Park Place
Pico Rivera, California 90660-1920, U.S.A.

September 1, 1993

ARMENIAN NUMISMATIC MEMORIAL AWARD

In memory of four Armenian numismatists, Dr. Mesrop T. Abgarians, Prof. Asbed H. M. Donabedian, Nicholas V. Jamgochian, and Dr. Khatchadour A. Mousheghian, all of whom died recently, the Armenian Numismatic Society established the Armenian Numismatic Memorial Awards. The purpose of the awards is to encourage the rise of a new generation of Armenian numismatists to follow in the footsteps of those who have permanently departed from us. The awards are subject to the following criteria:

1. Senior high school students shall be eligible. Only one award per student will be made. A maximum of five award winners per school will be allowed.
2. Participants shall submit an essay on a topic of Armenian Numismatics. (This may be prepared as a class history assignment.)
3. Papers shall be original, and may discuss coins of Armenian rulers of Sophene, Artaxiad dynasty, Armenia Minor or lesser Armenia, Armenian kingdom of Commagene, or Cilician Armenia; bank notes of Republic of Armenia or Socialist Soviet Republic of Armenia; or modern medals.
4. Papers shall be 2000 to 5000 words, double space typed, in Armenian or English.
5. Papers shall be submitted along with a letter from the school principal to the Armenian Numismatic Society no later than May 1 of each year.
6. The Society shall announce the winner of the awards no later than June 1 of each year.
7. The following award categories will be used:
 - 1st prize: A silver tram of Levon I or Hetoum-Zabel.
 - 2nd prize: *Coinage of Cilician Armenia*, (a book) by P. Z. Bedoukian.
 - 3rd prize: *Bank Notes of Armenia*, (a book) by Y. T. Nercessian
 - 4th prize: *Coinage of the Artaxiads of Armenia*, (a book) by P. Z. Bedoukian.
 - 5th prize: *Attribution and Dating of Armenian Bilingual Trams*, (a book) by Y. T. Nercessian and *Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene*, (a book) by P. Z. Bedoukian.
8. The Armenian Numismatic Society shall judge and rate the papers, assign and deliver the awards to the students' school principal. Decisions of the judges shall be final.
9. A maximum of 20 awards will be made annually.
10. The Society reserves the right to publish the papers in *Armenian Numismatic Journal*.
11. After 5 years, the program will be evaluated. The Society reserves the right to terminate the program upon ~~six~~ months notice, published in the Armenian and numismatic press.
12. Inquiries and entries may be forwarded to:

Armenian Numismatic Society
c/o Mr. Y. T. Nercessian, Secretary
8511 Beverly Park Place
Pico Rivera, California 90660-1920
U. S. A.

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՅԻՇԱՍԱԿԱՅԻՆ ՊԱՐԳԵԻ

Ի յիշատակ վերջերս մահացող չորս հայ դրամագետներու, Դոկտ. Մեսրոպը Տ. Աբգարեանց, Փրոֆ. Ասպետ Յ. Մ. Տօնապետեան, Նիթոլաս Վ. Ժամկոչեան և Դոկտ. Ռաջատուր Ա. Մուշեղեան, Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը հիմնեց Հայ Դրամագիտական Յիշատակային Պարգևները: Պարգևներու նպատակն է ֆալսիֆերել հայ դրամագետներու նոր սերունդի մը յայտնաբերումը, որոնք պիտի կարողանան հետևել մեզմէ անդամ հետացող հայ դրամագետներու աւանդին: Պարգևատուութեան պայմանները հետեւեալներն են—

1. Երկրորդական վարժարանի բարձրագոյն դասարաններու (senior high school) ուսանողները իրաւունք ունին մասնակցելու Միայն մէկ պարգև պիտի արտօնուի իւրաքանչիւր ուսանողին: Առանկազոյնս հինգ տարբեր պարգևաւուներ պիտի արտօնուին իւրաքանչիւր վարժարանէն:
2. Մասնակցողները պարտին հորինել և ներկայացնել հայ դրամագիտութեան վրայ աշխատած մը: (Այս կրնայ ըլլալ դպրոցի պատմութեան դասընթացին մի մասը):
3. Աշխատանքը պարտի ըլլալ իւրօրինակ, քննարկէ Ծոփքի, Արտաշէսեան հարստութեան, Փոքր Հայքի, Կոմմազենէի հայկական թագաւորութեան կամ Գիլիկեան Հայաստանի դրամները: Հայաստանի Հանրապետութեան կամ Հայաստանի Սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետութեան թղթադրամները կամ այլ արդիական մեդալները:
4. Աշխատանքը պարտի ծաւալիլ 2000—էն մինչև 5000 բառ, տողընդմէջ մեքենագրուած, հայերէնով կամ անլեւերէնով:
5. Աշխատանքը դպրոցի տնօրէնին նամակին հետ միատեղ պարտի յանձնուիլ Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան, իւրաքանչիւր տարուան Մայիս 1-էն առաջ:
6. Կազմակերպութիւնը պարտի ծանուցանել պարգևաւուն իւրաքանչիւր տարուան Յունիս 1-էն առաջ:
7. Հետեւեալ պարգևներու կարգերը պիտի գործածուին—
Ա. մրցանակ. Լևոն Ա-ի կամ Հեթում-Չապչիէի արծաթ դրամ մը:
Բ. մրցանակ. Զ. Պ. Պտուկեանի Coinage of Cilician Armenia գիրքը:
Գ. մրցանակ. Ե. Թ. Ներսէսեանի Bank Notes of Armenia գիրքը:
Դ. մրցանակ. Զ. Պ. Պտուկեանի Coinage of the Artaxiads of Armenia գիրքը:
Ե. մրցանակ. Ե. Թ. Ներսէսեանի Attribution and Dating of Armenian Bilingual Trams գիրքը և Զ. Պ. Պտուկեանի Ծոփքի և Կոմմազենցի Հայ Թագաւորութեան Դրամները գիրքը:
8. Հայ Դրամական Ընկերակցութիւնը պարտի դատել ու դասաւորել աշխատանքները, պարգևները յատկացնել և ուսանողին դպրոցի տնօրէնին ուղարկել պարգևը: Դատաւորներու որոշումները պիտի ըլլան վերջնական:
9. Իւրաքանչիւր տարի առաւելագոյնս 20 պարգևներ պիտի բաշխուին:
10. Կազմակերպութիւնը իրեն կը վերապահէ աշխատանքները տպելու իրաւունքը ՀԱՅ Դրամագիտական Հանձնախմբի մէջ:
11. Հինգերորդ տարուան վերջաւորութեան ծրագիրը վերաքննութեան պիտի ենթարկուի Կազմակերպութիւնը իրեն կը վերապահէ պարգևները վերջացնելու իրաւունքը վեց ամիս նախապէս պայմանաժամը հայ և դրամագիտական թերթերուն մէջ յայտարարելէ ետք:
12. Հարցերն ու աշխատանքները պէտք է ուղղուին Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան ատենադպիրին, Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանին:

Armenian Numismatic Society
c/o Mr. Y. T. Nercessian, Secretary
8511 Beverly Park Place
Pico Rivera, California 90660-1920
U. S. A.

Series I

Volume XIX, No. 4

December 1993

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Letters.....	67
Obituary.....	68
In Memorium.....	68
Donations.....	68
NERCESSIAN, Y. T. Odd and Curious Armenian Money.....	69
ՄԵՄԾԵՄԵԱՆ, Հ. Սահակ Վրդ. Կոստանդին Ա թագաւորին ոսկի դրամը.....	73
DJEMDJEMIAN, Fr. Sahak. The Gold Coin of King Gosdantin I.....	74
Armenian Numismatic Literature.....	76
ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ, Անահիտ. Դրամագէտ Խ. Ա. Մուշեղեան և նրա ստեղծած գործերի մասին.....	77
MOUSHEGHIAN, Anahit. Numismatist Kh. A. Mousheghian and the Works He Created [in Armenian].....	77
Eulogy—Kh. A. Mousheghian.....	86
SHORE, Fred B. Parthian Coins and History: Ten Dragons Against Rome, Reviewed by, Levon S. Saryan.....	87
Armenian Numismatic Literature.....	88

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XIX, No. 4

December 1993

LETTERS

Շատ ծանր է լայտնել Ձեզ, որ անցեալ տարի 1992 թ. Նոյեմբերի 5-ի լուսաղէմին մեզանից հեռացաւ իմ սիրելի հայրը Ձեմ կարող հաշտուել այդ մտքի հետ, որ երբեք չեմ տեսնի հայրիկիս:

Լնտանեօք ապրում ենք ծանր օրերի Յուրտի և լոյսի բացակայութիւնն էլ աւելի է ճնշում հոգեկան մեր վիճակը Սակայն հաւատը դէպի ապագան ստիպում է մեզ դիմադրել այդ դժուարութիւնները, քանի որ հայրս չէր սիրում, երբ տեսնում էր մեզ ընկճուած: Ստեղծուած քաղաքական պայմանները, հոգեկան մեր այս վիճակը, թոյլ չէր տալիս ինձ ուժ գտնել և շարադրել Ձեզ նամակը: Միայն հիմա, այժմ երկար ուշացումից յետոյ ստիպելով ինձ, յաղթահարեցի գրելի վերցնել և շարադրել Ձեզ այս նամակը:

Մեծարգոյ Եղիա Ներսէսեան, հայրիկիս կորուստից յետոյ, ես չէի ցանկանայ մեր բարեկամական կապը ընդհատուելու: Նա բարձր էր գնահատում Ձեզ և Ձեր նուիրուած գործունէութիւնը հայ դրամագիտութեան տարածման և արդի զարգացման գործում:

Մեծարգոյ Եղիա Ներսէսեան, ինչպէս Դուք գիտէք դրամագիտական իմ հետաքրքրութիւնները, որ բնականաբար եկել են իմ հօրից, շարունակում են մինչև օրս: Երախտապարտ եմ ինձ զգում դէպի Ձեզ, որ Դուք առաջինը եղաք, որ ձեռք մեկնեցիք ինձ, տպագրելով իմ անդրանիկ յօդուածը և դրանով իսկ մեծ ոգեւնչում, ուժ և պատասխանատուութիւն արթնացրիք իմ մէջ:

Անելիքներ շատ կան, շատ նպատակներ, որ հայրս հասցրեց իրագործել: Նա չէր կարողանում հաշտուել, որ շատ աշխատանքներ մնացին անաւարտ: Մինչև վերջին օրերը խոսում էր, թէ թանգարանի դրամագիտութեան բաժնում, ինչքան անմշակ նիւթեր են կուտակուել:

Ես ցանկանում եմ հնարաւորին չափ իրականացնել այն անաւարտ մնացած աշխատանքները, որոնք չկարողացաւ վերջացնել հայրս: Ձգիտեմ ինչքանով ինձ կը յաջողուի ի մի բերել նրա կողմից ստեղծուած անաւարտ աշխատանքները, դրանք հարկաւոր է աւարտի բերել, խմբագրել, տպագրել և կարծում եմ, որ այս գործում Ձեր անմիջական օգնութեան կարիքն էլ կ'ունենամ:

Մեծարգոյ Եղիա Ներսէսեան, սիրելի հայրիկիս մասին գրեցի յօդուած չգիտեմ ինչքանով այն յաջողակ է, սակայն շարադրանքս բխել է ի սրտէ, կապուած նրա կենսագրական և ստեղծագործական գործունէութեան հետ: Ուղարկում եմ այն Ձեզ ակնկալելով, որ այն կը տպագրուի Ձեր պարբերականում, խնդրելով այն խմբագրել ինչպէս կը դիմէի հօրս:

Շնորհակալ և ուրախ պէտք է լինեմ ստանալ նամակիս պատասխանը, քանի որ մէկ տարի է ինչ նամակ չենք ստացել Ձեզանից: Քանի որ կապը Հայաստանի հետ անյուսալի է, խնդրում ենք նամակը ուղարկէք մտւոյովեան վարի հասցէով, ուր բնակում է հայրիկիս քույրը: Այդ հասցէով ուղարկուած նամակները մեզ կը հասնեն:

Հաղորդէք մեր կարօտալի ողջոյնները տիկին Անահիտին և երախտներին:

Լաւազոյն մաղթանքներով՝
Anahit Mousheghian
Yerevan

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, California 90660-1920, U. S. A. Associate Editor, W. Gewenian, Corresponding Editors, Levon A. Saryan (Greenfield, WI) and Henry Sarkissian (Yerevan). Non-member subscriptions (individuals and institutions) \$10.00 per year. Back issues available.

OBITUARY

It is with deep sorrow that we report the death of Dr. Khatchadour A Mousheghian who passed away on November 5, 1992. Dr. Mosheghian was a very close friend, a scholar, and curator of Historic Museum of Armenia, Numismatic Section (1956-1990). His departure will be felt by members of numismatic community. See pp.77-86 for his eulogies.

IN MEMORIUM

I was saddened to hear of Mousheghian's death. He was a good man and did good work. We will miss him very much.

Paul Z. Bedoukian
Wilton, CT

1993 թ. Յուլիսի 24-ին ստացայ ուղարկածդ՝ ծանրոցը, ինձ համար շատ սպասելի նիւթերով... Ստացայ նաև Հայ Դրամագիտական Հանդեսի 1992 թ. ամբողջ համարը: Հայ դրամագիտութիւնը ճշմարտացի կազմէ ապրում: Իրար հետեւից հեռանում են հայ դրամագիտութեան գործունեայ ղէմքեր: Ունեցաւ մեծ կորուստ և մեր դրամագիտութեան բաժինը՝ 1992 թ. Նոյեմբերի 5-ին մահացաւ Խաչիկ Մուշեղեանը՝ մի մարդ ում անուան հետ էր կապւում մեր բաժնի աւելի քան երեք տասնամեայ գործունէութիւնը: Դժուար էր լատկապէս մեզ համար, քանի որ կորցնողի համար դառն իրողութիւնը մշտապէս անսպասելի է, բայց կեանքը դաժան է:...

Henry Sarkissian
Yerevan

LETTERS

I believe I have a number of coins that have not been published. How do you want the photographs?

I would like to help you in editing, proof reading or in any other way that I can.

ACTV is an outstanding project that goes well beyond its intended use. Please see the article by Prof. Clive Foss in Armenian Review—Spring Summer, 1992, Vol. 45.

George Derderian
Arlington, VA

...Thank you so much for sending me the offprint of Tiratsina's article which I read with great interest and much pleasure. To my knowledge it seems to be the first analysis of ancient Armenian coins which is based on aesthetic and iconographic criterias of art-history. However, there are some points which seem to be obsolete and some which should be amended. I would like to write a review on Tiratsian's essay, including additions and amendments. I will send you my manuscript as soon as I find a little more time to make a deeper investigation into the subject.

Emanuel Sevrugian
Heidelberg

DONATIONS

(Period ending 30 September 1993)

Anonymous (books).....	2635.00	Der Houghasian, H.....	0050.00
Hagopian, L.....	0020.00	Jamgochian†, N. V.....	0050.00
Mesrobian, W. (book).....	0030.00	Movsessian, G.....	0025.00
Sagherian, P., Jr.....	0042.00	Saryan, L.....	0041.00
Setian, Ch.....	0050.00	Terzian, J. M.....	0012.00

DONATIONS FOR P. Z. BEDOUKIAN ARMENIAN PHILATELY BOOK FUND

Andreassia, H.....	0010.00	Karadian Stefan (cachet)....	0310.00
Nercessian, Y. T.....	0020.00	Saryan, L.....	0025.00
sale (cachet).....	0030.00		

ODD AND CURIOUS ARMENIAN MONEY

By Y. T. Nercessian

Coin collectors, like stamp collectors, are fascinated with errors and oddities. Armenian coin collectors, first being collectors at heart, are intrigued by coins which are different from normal issues. This was true 150 years ago during the days of Fr. Clement Sibilian, and remains true today.¹

I. Countermarked and overstruck ancient Armenian coins.

1. Copper coin of Tigranes I.

This copper coin is similar to Bedoukian² CAA, No. 5, except that the obverse is counter-marked "ՐԱՐԻ" (good or genuine) in Armenian. Victor Langlois³ published a line drawing of this coin attributing this copper piece to Tigranes IV. The present whereabouts of this coin is unknown.

2. Countermarked copper coin of Tigranes II.

A copper of Tigranes II (similar to CAA, No. 91) is countermarked with the letter "A" on the obverse, to the left of the tiara. On the reverse is the Tyche Antioch or Artaxata. AE 19 mm, 6.36 gm

YN collection

3. Overstruck copper coin of Tigranes II.

This copper coin of Tigranes II (undetermined type, not listed in Bedoukian) is overstruck on some other ancient coin.⁴ The preservation is such that it is hard to conclude what it was previously. The obverse portrays the bust of Tigranes the Great. The reverse could be a horse or an elephant to left. Below the figure of animal are the monograms ΔΗΜ. To the right downward, [Β]ΑΣΙΛΕΥ[Σ]; to the left downward [Τ]ΙΓΡΑΝΟΥ. These monograms remain a mystery to numismatists.⁵ The Greek letters ΔΗΜ could represent a mint or the signature of a mintmaster. AE 20 mm, 5.39 gm

YN collection

¹ Read during the December 7, 1985 meeting of the Armenian Numismatic Society in Pico Rivera, California. After the above lecture was delivered, P. Z. Bedoukian published two interesting articles on related subjects: "Some Curious Coins from Cilician Armenia," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVI (1990), pp. 16-19; "Some Curious One-Sided Coins," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVII (1991), pp. 2-4.

² P. Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia* [henceforth CAA] (London, 1978), p. 47. For an abstract see Y. T. Nercessian, *Armenian Numismatic Bibliography and Literature* [henceforth ANBL] (Los Angeles, 1984), No. 590.

³ V. Langlois, "Lettre à M. Re naud membre de l'Institut; Sur une contremarque en caractères arméniens frappée sur une monnaie Dicran IV, et sur une pièce inédite d'Ochin," *Revue Archéologique*, Vol. VIII (1851), Part I, pp. 225-232, ANBL No. 907.

⁴ There are numerous coins of Tigranes II overstruck on Phoenician coppers. After the above lecture was delivered, William Maksoudian published an article entitled "Coins Overstruck by Tigranes the Great," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XV (1989), pp. 51-57, where he concludes that the undertypes of the coins he published belong to Aradus, Marathus, and Larissa.

⁵ Berj M. Garabedian read a paper, "Monnaie de bronze inédite de Tigran le Grand, frappée à Démétrias," *Actes du Congrès International de Numismatique*, Vol. II (July 6-11, 1953), pp. 133-136, ANBL No. 615, where he concludes that this represents the first coinage of Tigranes where one can read the name of the place of minting, Demetrias or Damascus. However, the explanation does not seem to be completely satisfactory.

II. Countermarked and curious Roupenian coins.

4. Levon I half double tram.

This silver coin would normally catalogue⁶ as CCA, No. 44. The obverse displays the king seated on a throne; the reverse shows a lion crowned to left holding a cross with two bars. Two circular countermarks appear on the reverse: one is on lion's folded leg, the second is at 10 o'clock where the letter "h" of the word "ԱՍՏՈՒԾՈՅ" would be.

AR 23 mm, 2.70 gm

YN collection

5. Levon I tank.

This copper normally would catalogue CCA, 717. The obverse portrays the bearded leonine head of king, reverse, a patriarchal cross. A pattern similar to Armenian letter "n" is countermarked on the reverse where the circular inscription cross would be.

AE 29 mm, 7.40 gm

YN collection

6. Hetoum-Zabel half tram.

The obverse displays both king and queen holding a long cross; the reverse shows a lion walking to right. Most of the inscription is cut off. This strange looking half tram (normal coin would be similar to CCA, No. 1103) reminds us of the half trams of King Levon II struck with a regular tram dies. The edge of this coin is cut with a sharp tool similar to scissor and the diameter is reduced to present size.⁷

AR 16 mm, 2.02 gm

YN collection

7. Hetoum I equestrian kardez.

The subject coin is double struck from both sides in such a fashion that the resulting coin has become rather an interesting and desirable piece (normal piece would be similar to CCA, No. 1374). The obverse displays an equestrian struck twice; the reverse cross is struck twice (crosses adjacent to each other).

AE 27mm, 5.04 gm

YN collection

8. Hetoum I regular kardez.

Another example of Hetoum I double struck regular kardez (normally would be similar to CCA, No. 1407) did not escape the keen eyes of Fr. Sibilian. In this case the double strike is on the reverse only.⁸ The obverse displays the king seated on the throne; the reverse shows two crosses. The amusing part about this is that both the bottom leg of the top cross and the top leg of lower cross are overstruck with coin's inner circles and take an elliptical form.

9. Levon II tram.

This very interesting tram was first published by Fr. Ghevont Alishan.⁹ Fr. Sibilian also printed it in his book.¹⁰ The coin seems to have a hole. Fr. Sibilian made two interesting observations on this coin. 1. The circles on both sides are double lined and solid, not dotted, 2. the legend on the reverse states "ԳԵՄԻՆԱԼ Ի ԳԱՂԱՆ ՍԻՍ Ի ՓԱՆՍՍ Ս(=ՆՅ)" (struck in the city of Sis for the glory of God). Sibilian notes that if the coin is genuine it may have been issued on a special occasion, perhaps coronation (normally would be similar to CCA, No. 1428). The coin is preserved in the Mekhitarist Congregation Museum in St. Lazare, Venice.¹¹

⁶ P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [henceforth CCA] (New York, 1962; Vienna, 1963; Danbury, CT, 1979), ANBL, No. 831.

⁷ V. Langlois illustrates a very interesting Hetoum-Kaikhosrew bilingual tram, *Numismatique de l'Arménie au moyen âge* (Paris, 1855), plate II, No. 1, ANBL, No. 805, where the word Allah (in Arabic) is counterstamped on the obverse.

⁸ Fr. C. Sibilian, *Classification of Roupenian Coins* (Vienna, 1892), p. 32, ANBL, No. 963 (in Armenian).

⁹ Fr. Gh. Alishan, *Sissouan* (St. Lazare, 1885), p. 380 (in Armenian).

¹⁰ Fr. C. Sibilian, *Classification of Roupenian Coins*, p. 38.

¹¹ P. Z. Bedoukian illustrates an interesting double struck kardez of Levon II, see "The Art of Coinage in Cilician Armenia," *Handes Amsorya*, Vol. LXXVII (April-June 1963), Nos. 4-6, p. 257 (in Armenian), ANBL.

III. Roupenian coins overstruck in Arabic.

Most Roupenian coins overstruck in Arabic are those which were given to the Mamluks as peace treaty settlements. Bedoukian discussed these coins extensively in a paper published by the Mekhitarist Congregation.¹² He notes that the coins of Hetoum II, Levon III, Oshin, Levon IV, Gosdantin III, and Levon the Usurper have been found overstruck in Arabic. It seems that the Mamluks obtained a large quantity of silver takvorins from Levon IV in the form of a tribute and overstruck them in Arabic. The execution was carried out without sufficient care and without heating the coins. The existence of some overstruck Levon III and Oshin takvorins indicate that they were merely part of the supply. However, Fr. Au. Sekoulian is of the opinion that the Arabic dies were used by the occupying ruler on the limited supply of coins which was later exchanged for a bigger sum of non-overstruck coins.¹³ It is almost impossible to find a coin which would show the complete Arabic die inscription; here the Arabic inscriptions were deciphered by reconstructing the legend from a number of specimens. In most cases even the Armenian inscription is not legible. Only strange or peculiar examples are listed here.

10. Levon I trams.

According to N. G. Rhodes,¹⁴ these Seljuq dirhams (10a and 10b) of Kaikhosrew III (664 A.H./A.D. 1265/6) were overstruck on trams of Levon I. They were struck in the mint of Lu'lu'a, located just north of the Cilician gates. Until 1219, this was an Armenian territory. The coin 10a is preserved in the British Museum and 10b was preserved in W. D. Holberton collection in 1976.

11. Hetoum II copper coins.

Two copper coins of Hetoum II were overstruck by Mamluk Sultan al-Nasir al-Din Muhammad. The coins were purchased from a Beirut coin dealer; probably they were unearthed nearby. The undertype obverse displays king seated in oriental fashion, reverse, a cross.

11a. AE23 mm, 2.77 gm

YN collection

11b. AE21 mm, 3.15 gm

YN collection

al-Nasir al-Din Muhammad

الله	الله		
وما النصر الا من عند	وما النصر الا من عند		
السلطان الملك الناصر	لا اله الا الله		
ناصر الدنيا والدين	محمد رسول الله	لا اله الا الله	السلطان الملك
محمد بن الملك الناصر	ارسله بالهدى	محمد رسول الله	الاشرف ناصر الدنيا
تلاون	ودين الحق	ارسله بالهدى	والدين شيبان
			بن الملك ال ...

Arabic overstrikes of al-Nasir al-Din Muhammad and al-malik al-Ashraf

12. Levon IV takvorins overstruck with a star.

Numerous takvorins of Levon IV exist which bear Arabic overstrikes. Many of these are hardly legible by themselves. The undertype obverse is an equestrian to right; reverse, lion to right. Two unusual takvorins exist which are overstruck¹⁵ with a six-

No. 837; also in *Selected Numismatic Studies* [henceforth SNS] (Los Angeles, 1981), p. 376.

¹² P. Z. Bedoukian, "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armeniacae*, St. Lazare, 1969, pp. 138-147. ANBL No. 857; also in SNS, pp. 161-147.

¹³ Au. Sekoulian, "The Silver Coins of Oshin in the Mekhitarist Museum in Vienna," *Handes Amsorya*, Vol. LXXXVI (January-March 1972), Nos. 1-3, pp. 95-110, ANBL No. 953; also in *Numismatic Studies: Hetoum II, Levon III, and Oshin* (Vienna, 1982), p. 83 (in Armenian).

¹⁴ N. G. Rhodes, "Some Armenian Notes," *Numismatic Circular*, Vol. LXXXIV (1976), No. 10, pp. 370-371, ANBL No. 936.

¹⁵ Paul Balog, *The Coinage of Mamluk Sultans of Egypt and Syria* (New York, 1964), was reviewed and no such die was found in there, although numerous coins exist which have seals with similar patterns.

pointed star within a circle and a dot within the star, . On one coin the star is overstruck on the obverse horse's head. In the second case, it is overstruck on the reverse lion's head (Figure 12). Both coins are preserved in JG collection.

13. Levon IV takvorin overstruck twice.

This takvorin of Levon IV is overstruck once in Arabic most likely with the die of al-Nassir al-Din Muhammad.¹⁶ Later, it was overstruck a second time with a circular die of al-malik al-Ashraf. How does one know that the circular die is not a part of the original die? Both dies run in opposite direction. To find this, ignore the Armenian underprint. On the obverse you can read the word الله =Allah (God). Turn the coin upside down and inside the round seal you can read لا اله الا الله =lallah illa-Allah (there is no God but Allah). Both overstrikes on the reverse also run in opposite direction. This takvorin is preserved in JG collection.¹⁷

IV. Controversial Roupenian coins.

14. Coins of Toros.

The possibility that Toros may have issued silver or copper coin when he was acting for his brother King Hetoum II is discussed by Domenico Sestini,¹⁸ Victor Langlois,¹⁹ and Fr. Clement Sibilian.²⁰ The obverse line drawing displays an equestrian to right, reverse, lion to right. Fr. Sibilian sums by stating that "according to my personal opinion Toros never struck a coin." Bedoukian also concludes that to date no coins belonging to Toros have been identified. We can accept the conclusion of two prominent Armenian numismatists about the coins of Toros.

15. Coins of Petros.

Langlois describes an Armenian takvorin attributed to Peter of Cyprus (1368-1369).²¹ Based on the information of Langlois Sibilian reprints this.²² The obverse line drawing displays in equestrian to right, reverse, lion to right. In conclusion he states, "Not having great confidence in the coins published by Langlois, for the time being I suspend my final judgement, until I see for sure a genuine coin of Petros. The picture Langlois described is far from the art of contemporary coins; also it may be a forgery. Finally, according to me, it needs more study." Since no coins of Petros have yet surfaced, we can take the same position that Fr. Sibilian took on this coin.

16. Post Roupenian coins.

Bedoukian calls these coins pseudo-Armenian.²³ That sums it up as well as any one can say. These coins were not issued by the Armenian kings. They were issued by people who occupied Armenia. Since most of the population of Armenia were Armenians, these copper coins were issued to be accepted and used by the Armenians. The design tried to imitate Armenian takvorins (the obverse displays an equestrian to right; reverse, lion to right) but the lettering of the inscription takes the form of blundered Armenian letters (similar to CCA, No. 2246). It is impossible to decipher these coins.

AE21mm, 1.33 gm

YN collection

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ I would like to express my thanks to Mr. J. Guevrekian for giving me permission to use his coins in my lecture and now to publish them.

¹⁸ D. Sestini, *Dissertazione sopra alcune Monete Armene del Principi Rupnensi* (Livorno, 1789), p. 43, ANBL No. 959.

¹⁹ V. Langlois, *Numismatique de l'Arménie au moyen âge*, (Paris, 1855), p. 69, ANBL No. 805.

²⁰ Fr. C. Sibilian, pp. 44-45.

²¹ V. Langlois, p. 95.

²² S. Sibilian, p. 69.

²³ P. Z. Bedoukian, CCA, p. 410, Nos. 2246-2249.

Y. T. Nercessian, Odd and Curious Armenian Money

պատանին (վանք հասած 4 Յուլիս 1832-ին), որդի էղանի Պետրոսի, 10 Ապրիլ 1836-ին կը ստանայ վանական փիղոնը և կը կոչուի Ղևոնդ²։

Յարջորդաբար դրած ժամանակագրութեան մէջ, 1836 տարուան մէջ ալ արձանագրած եմ հետեւեալը. «872. Ռափայէլեան վարժարանի առաջին 12 աշակերտներուն հետ, Պոլիսէն վանք կը դրկուին քանի մը ուրիշ ձեռագիրներ, որոնց մասին Հ. Փիլիպպոս Թերզիմանեան կը գրէ Հ. Ռափայէլ Թրեանցի (վենետիկ)։ «Ընդ ուղեւորս մեր առաքեցի յանուն վերդ վաղեմի գրչագիրս և հին դրամս, զորս նշանակեմ ի կարգիս Երկու Մաշոց և երկու Մաշոց հին պատառոտուն և պակասաւոր, փոխանակել ընդ տպագիր գրեանս մեր դիւրաղնոց։ Մաշոցքն եկին ի Կուտիւնայէ և Մաշոցքն ի Զմիւռնիոյ Գոտանէք և զայլ ձեռագիրս գտեալս և փոխանակեալս աստ Մի ոսկի դրամ Կոստանդեան թագաւորին Հայոց, զորոյ արդէն գուրուադիծն ի թղթի ունէիք ի վանա Երկոտանն արծաթի դրամ Յուսեան, վեշտասան պղնձի դրամք Յուսեան»։ Ինն պղնձի դրամ հասարակ, Զայսոսիկ դրամս ըստ զլիսաւոր մասին գնեցի ի Զմիւռնիս...» (22 Յուլիս 1836)»³։

Հ. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՃԵՄՃԵՄԵՄԱՆ
Ս. Ղազար, վենետիկ

THE GOLD COIN OF KING GOSDANTIN I

Presently, I am busy with the printing of volume IV of the San Lazzaro Monastery (Vank) *Manuscript List*. All of my time is dedicated to that effort, and its publication will be in a matter of days or a month. Prior to that, I was writing the old *Chronology* of our Vank. I have now reached the year 1837, which I left unfinished in order to devote myself completely to the *Manuscript List*. Below I have excerpted the section which I wrote for the year 1835 relating to the gold coin³ of King Gosdantin I (Fig. 2).

«795. Fr. Ghevond Alishan wrote on the singular gold coin of King Gosdantin in his *Sissouan*,⁴ indicating that the gold coin was found in his father's clothing by the grave

² Մանսիթիւն իմբարդութեան. – Հ. Սահակ Ճեմհեման կը գրէ Կոստանդին թագաւորին «միակ ոսկի» դրամին մասին ըստ Զարեհ Պտուկեանի Կիլիկեան Հայաստանի դրամները գիրքին (էջ 130, թիւ 8) այս չափազանց հազուադիւս դրամէն գոյութիւն ունին միայն երկու ոսկեդրամներ, մին կը գտնուի Ս. Ղազարու Մխիթարեան Թանգարանը, ինչպէս վերը կը յիշուի, միւսը Իսթանպուլի Հնագիտական Թանգարանը, Երկուքն ալ կոխած են նոյն կաղապարներէ, բայց տարբեր մեծութեամբ ոսկի մետաղներու վրայ, ինչպէս Պտուկեան կը գրէ այս նիւթին վերաբերեալ իր յօդուածին մէջ «In Search of an Armenian Gold Coins (Հայ Դրամագիտական Հանդէս, 1976, էջ 22-27. նաև *Selected Numismatic Studies*, էջ 298-301 և 504-505)։

³ According to Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (p. 130, No. 8), the gold coin of Gosdantin I (1298-1299) is extremely rare. Only two pieces are known, one in the San Lazzaro Mekhitarist Museum, Venice, and the second in the Istanbul Archaeological Museum. Bedoukian writes in his article "In search of an Armenian Gold Coin" (*Armenian Numismatic Journal*, 1976, pp. 22-27; also in *Selected Numismatic Studies*, pp. 298-301 and 504-505), "...We know that the Mekhitarist Monastery in Venice had a gold coin of Gosdantin for nearly a century and a half. It belonged to the father of the famous Father Ghevond Alishan, the author of *Sissouan*. It is reported that upon the death of the father, in accordance with his wish, it was buried with the body. Possibly at Father Alishan's request, the coin was subsequently removed from the coffin and sent to Venice. It is interesting that a second specimen of this gold coin, struck with the same die but on a different flan, was discovered in the Istanbul Archaeological Museum and reported by Father Bernard Marthaler, an American Catholic priest."

⁴ *Sissouan* (1885, San Lazzaro, Venice, in Armenian) is an ageless Armenological treasure book. In *Sissouan* the mountains, lakes, rivers, valleys, monuments, history of Cilician Armenia, and in particular the reign of Levon I, the first king of Roupenian dynasty are described in minute detail. Also, in this monumental treatise, Fr. Ghevond Alishan devotes a full section on the coinage of the princes and kings of Cilician Armenia, and discusses at some length the commercial relationship between this medieval kingdom and the Mediterranean countries. Among the coins of many rulers, we find the description of King Gosdantin's gold

diggers and handed to Fr. Gevork Hurmuzian. The latter describes this event in a different way to Abbot Suchias Somalian of San Lazzaro, "Perhaps you remember, Ezaji Petros had a gold coin of our Roupenian King Gosdantin which the Rev. Father Vicar (Fr. Mkrtich Aucherian) knows and there you have a copy of its engraving. Now this gold tahegan, which the late Ezaji Petros carried in his wallet, was stolen and disappeared on the night that he passed away; and now one and a half years later after passing from hand to hand the gold coin was returned to our hands; the Mekhitarists in Constantinople purchased the coin for 150 tahegans along with a paperbound Plutarch and the last two volumes of *Darapatum*" (18 November 1835).»

Fig. 2. Gold coin of Gosdantin I

What is written in this letter and chronicled in *Sissouan* differ slightly from each other. It is not inconceivable that Fr. Alishan obtained his information concerning the gold coin of King Gosdantin from more reliable sources; Alishan was more objective in his historical writings in spite of the fact that he was a poet. At the same time whatever happened during the same year of death, Fr. Hurmuzian (the future abbot) writes the chronology on a daily basis depending on what he heard; accordingly, the wallet was stolen the same day of the death, and there is no word about grave diggers.

It is evident that during the period when Fr. Mkrtich Aucherian was in Constantinople, he was familiar with Ezaji Petros, received the line drawings of gold coin and brought it to the Vank. Most probably Fr. Mkrtich must have asked Petros for the coin, since Fr. Mkrtich Aucherian brought it to the Vank in a boat with a group of ten people including Kerovbe (the future Fr. Ghewond Alishan) and his brother Serovbe (the future antiquarian). They returned to Constantinople leaving only the blessed Fr. Gh. Alishan in San Lazzaro.

Whether Alishan's father is called Markar or Ezaji Petros, this is obviously correct. He is called Petros and also Markar. I am enclosing a photocopy (Fig. 1) of the student's registry notebook from the Vank where it is written under Alishan's name that the young Kerovbe reached the Vank on 4 July 1832, the son of Ezaji Petros, received the cloistral cloak on 10 April 1836 and renamed Ghewond. ...

Consequently, in the *Chronology* I penned, under 1836 I have registered, «872. From Constantinople to the Vank they sent with the first 12 students of Raphaelian school a few manuscripts, about which Fr. Philippos Terjimanian (Constantinople) writes to Fr. Raphael Trians (Venice), "With our travelers I sent to Your Reverence my ancient manuscripts and an old coin, which I designate in order: two incomplete and torn manuscripts, a *Jashots* (lectionary) and *Mashtots* (ordinal) exchanged with our printed book commodities. The *Jashots* manuscript came from Kutina and the *Mashtots* from Smyrna. You will find other manuscripts that I found and exchanged. Also enclosed is a gold coin of Armenian King Gosdantin, an engraving of which you already have in the Vank, a dozen Greek silver coins and sixteen Greek copper coins, nine common copper coins. I purchased most of these coins in Smyrna" (22 July 1836).»

FR. SAHAK DJEMDJJEAN
San Lazzaro, Venice

coin. *Sissouan* also was translated into French (*Sissouan ou l'Arménie-Cilicie, description géographique et historique, avec carte et illustrations*, par P. Léonce Alishan. San Lazzaro, Venice: 1899, 538 pp.).

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 9 BURNETT, Andrew. *Roman Provincial Coinage; From the Death of Caesar to the Death of Vitellius* (44 B.C.-A.D. 69), by Andrew Burnett, Michel Amandry, Pere Pau Ripollès. London and Paris: British Museum Press and Bibliothèque Nationale, 1992. Vol. I, Part I: Introduction and Catalogue, 768 pp. text; Part II, Indexes and Plates, 288 pp. text and 195 pls. Vol. I, Part I, pp. 541-542, Nos. 3533-3537, pl. 141; 554-556, Nos. 3629, 3630, 3634, 3644, pl. 144; 561-564, Nos. 3701-3722, pls. 145-146; 570-574, Nos. 3841-3867, pls. 147-148; 579, No. 3916, pl. 149.

In this Herculean task following type coins are catalogued: Armenia, Germanicus-Artaxias, and Nero with ARMENIAC inscription; Tigranes IV-Augustus, Tigranes IV-Erato, Artavasdes IV-Erato, and Polemo II of Pontus. Commagene, Antiochus I, Antiochus IV, Antiochus IV-Iotape, Iotape, Epiphanus and Callinicus (design: scorpion, Capricorn, Armenian tiara, male figure, female figure seated, Artemis, and Apollo); Samosata city coinage and Commagene state coinage (design: scorpion, Capricorn, Armenian tiara, two clasped hands, anchor, eagle, lion, Tyche, and Zeus). YTN

Այս ղեթխարի աշխատանքին մէջ ցուցակադրուած են հետեւել տեսակի դրամները- Հայաստանի Գերմանիկոս-Արտաշէս, և Ներոյ ARMENIAC խորագրութեամբ. Տիգրան Դ-Աւգուստոս, Տիգրան Դ-Երատոյ, Արտաւազդ Դ-Երատոյ և Պոնտոսի Պոլեմոյ Բ-ը. Կոմմազենէ՛ Անտիոքոս Ա, Անտիոքոս Դ, Անտիոքոս Դ-Իոթեփէ, Իոթեփէ, Շալիֆանոս և Կալլինիկոս (պատկերատիպ՝ կարծի, այծեղջիւր, հայկական խոյր, մարդկային կենդանի, նստած կանացի կերպար, Արտեմիս և Ապոլլոն). Սամոսատի քաղաքային դրամը և Կոմմազենէի նահանգային դրամը (պատկերատիպ՝ կարծի, այծեղջիւր, հայկական խոյր, երկու ձեռնուած ձեռքեր, խարիսխ, առիւծ, Բախտ և Զևս): ԵԹՆ

- 10 FOSS, Foss. *Armenian History as Seen by Twentieth Century Turkish Historians*, by Clive Foss. *Armenian Review*, Vol. 45 (1992), Nos. 1-2 (177-178), pp. 1-52. See *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XIX (September 1993), No. 3, p. 58, No. 8.

- 11 GRIERSON Philip. *Coins of Medieval Europe*, by Philip Grierson. London: Seaby, 1991, pp. 135-136, illus.

Numismatic background on Cilician Armenian coinage is provided. A coronation tram and regular tram of Levon I, and a bilingual tram of Hetoum-Kaikhosrew are described. Also, the double tram of King levon I is given to Levon II. YTN

Տրուած է դրամագիտական հեռանկար մը Կիլիկեան Հայաստանի դրամներուն մասին. Նկարագրուած են Լևոն Ա-ի օծման դրամն ու ադրամն ու հասարակ դրամը և Հեթում-Կալխոսրոյի երկեզուեան դրամը. Լևոն Ա Թագաւորի երկդրամը տրուած է Լևոն Բ-ի. ԵԹՆ

- 12 KÜRKMAN, Garo. *Osmanlılarda Ölçü ve tartılar - Ottoman Weights and Measures*, exhibits and text by, Garo Kürkman. Sultanahmet: Museum of Turkish and Islamic Art, Ibrahim Pasha Sarayı, 1991, 96 pp., illus.

More than 220 weights and measures are catalogued. The list of instruments include weights (dirhem, okka, gram, kilo), measures (libre), scales (kantara), balances, steel yard (arshin), and length measures. Historic Armenian cities mentioned include Kayseri, and Sivas. The earliest instrument dates 848 A.H./A.D. 1444. YTN

Դասակարգուած են 220 աւելի կշիռներ ու չափեր: Գործիքներու ցանկը կը պարունակէ կշիռներ (դիրհմ, օկկա, գրամ, կիլո), չափեր (լիբրէ), կշռեփար կանթար), կշեռք և յարդաչափ (արշին) Թիւրքիոյ պատմական Հայաստանի անունները կը պարունակեն Կայսերի և Սիվասի: Վաղագոյն գործիքը թուարկուած է 848 Վ.Յ.Ք. 1444: ԵԹՆ

- 13 NERCESSIAN, Y. T. *Society Mourns the Death of Three Armenian Numismatists. Armenian Life*, Vol. VIII (14 May 1993), No. 31, p. 19; *Armenian Observer*, Vol. XXIII (5 May 1993), No. 25, p. 14; *Armenian Weekly*, Vol. LXIII (12 June 1993), No. 24 (29607), p. 7; *Asbarez*, Vol. LXXXV (Tuesday, 4 May 1993), No. 9501, p. 9.

The death of Armenian numismatists Dr. Kh. A. Mousheghian, Dr. M. T. Abgarians, and Prof. A. H. M. Donabedian is reported. The 21 May 1993 meeting of Armenian Numismatic Society and its agenda is announced. YTN

Տեղեկագրուած է Դո. Խ. Ա. Մուշեղեան, Դոկտ. Մ. Տ. Արգարեանց և Փրոֆ. Ա. Բ. Մ. Տոնապետեան դրամագէտներու մահը: Ծանուցուած է Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան 21 Մայիս 1993-ի ժողովն ու յայտագիրը: ԵԹՆ

ԴՐԱՄԱԳԷՏ Խ. Ա. ՄՈՒՇԵՂԵԱՆԻ ԵՒ ՆՐԱ ՍՏԵՂԾԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
(20.IX.1919—†5.XI.1992)

1919 թվականի Սեպտեմբերի 20-ին Ալեքսանդրապոլում վերաբոյժի ընտանիքում ծնունդ է առնում Արտաշեսի Մուշեղյանը։ Մուշեղ նա սովորյալներով հարուստ արուեստի ու արհեստների քաղաքում։ Այն քաղաքում, այն մարդկային միջավայրում, ուր ծնունդից կազմավորվեցին, ձևավորվեցին Ա. Տիգրանյանը, Ա. Իսահակյանը, Մ. Մերկուրովը, Խ. Կոչոյանը, Թ. Երազը և շատ հայեր։...

Մանկուց տեսա ծնողների աշխատանքային և ազնվածիկը։ Տեսա մօր՝ շնորհալի կնոջ և հօր շատ հարուստ կենսագրությունը, ոչ միայն դէպքերով ու գործունէութեամբ այլև ապրած կենսաբարձր կենսաբանությամբ։

Լինելով վերաբոյժ, հեղինակություն իր մասնագիտության բնագաւառում, փայլել էր իր բարեխղճութեամբ, ճշտագիտութեամբ և շիտակութեամբ։ Մտղները լինելով ազնիւ, այդպէս էլ պահանջում էին, որ խղճով, աշխատասէր և ազնիւ մեծանար որդիին։

Գրքերի մէջ մեծացաւ գաւալը իրենց՝ գերմանական դասականները կլանեցին, իսկ Վ. Փափազեանը գերեց իր խաղով և Ե. Չարենցով ոգեշնչուեց նա։

Չարենցեան ընթերցանութեան գաղտնի խմբակներին էր մասնակցում, որը մեծ մտահոգութիւն էր պատմաուսումնաբան մօրը, իր սիրասուն դեռ նոր կենսաբ. մտող գաւալի համար, որովհետեւ Ստալինեան կապանքները շատ ցաւոտ էին և չէր ուզում մայրը որ գաւալը ընկներ այդ կապանքներին մէջ։ Սակայն ոչ մօր աղբրանքները և ոչ էլ Ստալինեան սարսափը չկարողացան կասեցնել որդու փափակը։

1941 թ. Պատմութեան ֆակուլտետի երկրորդ կուրսում էր նա, երբ սկսուեց Մեծ Հայրենականը։ Ընդհանուր ուսումը նա և մեկնեց Թբիլիսի, որպէսզի անցնի Հրետանու դպրոցի կուրսերը և մեկնի ռազմաճակատ։ Ստանալով կրտսեր կոչում՝ մեկնեց ռազմաճակատ և մարտնչեց 320-րդ հրաձգային 985-րդ հրետանիին գնդի շարքերում, որպէս Հրետանու կրակային դասակի հրամանատար, այնուհետև մարտկոցի աւագ, մարտկոցի հրամանատարի տեղակալ և հրամանատար։

Կրտսերի ու բոցերի միջով, չինայելով իրեն, մահուան դէմ առ դէմ եղաւ Հիւսիսային Կովկասում, Ուրջանիկիձէ, Մարուպոլ, Սիխտովոյ քաղաքներում, եղաւ Կուրսկի, Ղրիմի, Սիմֆերոպոլի, Սևաստոպոլի և այլ բոցերում, հասաւ մինչև Մերձբալթիկա։

Նուիրուած հայրենիքի ազատագրմանը անմոռաց ու անմնացորդ, ինչպէս առուած էր պատմութեան ինստիտուտի հրատարակած գրքում։ Կուրեց թշնամու դէմ մասպետութիւն, որպէսզի այդ մեծ գործին մէջ էլ պաշտպանի նաև իր փոքրիկ, բայց շատ սիրելի իր Գիւմրին՝ ծննդավայրը։

1945 թ. Մայիսի 9-ին Ռիզայում էր նա, երբ պատերազմը աւարտուեց։ Ուարժութեան արցունքները հոսում էին աչքերից, երբ իմացաւ երկարատև սպասուող պատերազմի աւարտման լուրը։ Ծնունդիւն էր ապրում, որ վերջապէս վերադառնալու էր հայրենի քաղաք, որտեղ մայրը անհամբերութեամբ սպասում էր ամուսնուն, որդիներին, ընտանիքի բոլոր անդամներին, որոնք բոլորն էլ գտնուում էին ռազմաճակատում։ Բարեբախտաբար բոլորն էլ վերադարձան հայրենի տուն և նորից լուսաւորուեց Մուշեղեան ընտանիքի լույսերը։

Թաղմաճակատում հայրենիքի անձնուեր ծառայութեան և խիզախութեան համար նա պարգևատրուեց Հայրենական պատերազմի Բ. աստիճանի, Կարմիր աստղի շքանշաններով «Մարտական ծառայութիւնների համար», «Կովկասի պաշտպանութեան համար» և մի շարք այլ մեդալներով։

¹Նրաճը մարտնչել եմ Բաճնում Բալթիկիքի (Երևան, 1988), էջ 229, 230, 389։

Մինչև 1946 թ. Օգոստոսը իրեն չէին զորացրում, գնահատելով նրա ռազմակ լաւ պատրաստակամութիւնը ուղում էին ուղարկել արևելեան ֆրոնտ Ձիւնաստան, որտեղ շարունակում էին սովորեալ-նապոնական պատերազմական գործողութիւնները։ Սակայն Մայրին թաղաքի գինուտարական գնդի միջամտութեամբ նա մնում է Կովկասեան զորամասում։ Մինչ տարին ու շարունակելով իր ծառայութիւնը բանակում, կատարելով իր ասպետական և մարդկային պարտքը հայրենիքի առաջ։

Պատերազմի պատճառով ընդհատուած կրթութիւնը, ինչպատուր Մուչեղեանը որոշում է շարունակել Շարունակելով ուսումը պատմութեան ֆակուլտետում նա աւարտում է այն գերազանց։ Որպէս առաջադէմ ուսանողի, Մուչեղեանին ուղարկում են Մոսկուա, նպատակ ունենալով պատրաստել կուսակցական ապարատի գաղափարական աշխատող Հայաստանում։ Սակայն մի քանի ամիս մնալով Մոսկուայում Մուչեղեանը վերադարձաւ Երևան և հրաժարական տուեց, որովհետև այդ աշխատանքը իր հոգուն հարազատ չէր։

Հին Հայաստանի միջազգային կապերի քննութեան հարցերն էին կանչում, որ բարձրացրել էին Ն. Մատր, Ծ. Օրբելիին իրենց աշխատութիւններով։ Օրբելու հետ չփոխելու ցանկութիւնն էր կանչում, 1948 թ. Հայաստանի գիտութիւնների ասպետանոցաւում յանձնում է քննութիւնները։ 1950 թ. մեկնեց Պետական իրմիտաթի դրամագիտութեան բաժին, ուր և ընթանում էր նրա մասնագիտացումը։

Ինչու դրամագիտութիւն, ինչու հենց այդ շատերին ոչ յայտնի, այդ նեղ մասնագիտութիւնը ընտրեց նա։ Ինչը կարող էին այդ մաշուած մետաղէ դրամները յայտնել պատմութեան հարցերի մասին։ Ձեռքից ձեռք անցնելով, ակնառես լինելով տուեալ ժամանակաշրջանի իրադարձութիւններին, այնուհետև հողին էին յանձնում դրամներ, որոնք և դառնում են պատմութիւն։

Հայաստանում յայտնաբերուած հին ու միջնադարեան մետաղէ դրամները նրանց ծագման ժամանակները հարցերը միշտ էլ կարևոր են եղել քննելու և իմանալու հայոց երկրի արտաքին ու ներքին կապերի մասին։ Առանց այդ կապերի բացալատման անհնար է գիտենալ, թէ երբ և ինչ երկրներէջ ապրանքներ ու դրամներ են բերուել Հայաստան, ուր չընթանալու ժամանակ է եղել դրամի։

Սակայն անցնում էին տարիները և երկար ժամանակ Հայաստանի հնագիտութեան մէջ հանգէս չէր եկել այն մշակը, որը նուիրուել քննելու պեղածոյ կամ պատահականօրէն յայտնաբերուած մետաղէ դրամները կամ դրամական գանձերը, որոնք գտնուում են Հայաստանում։ Ահա այդ մշակը Հայաստանում եղաւ Նուշատուր Արտաշէսի Մուչեղեանը։

Նախ և առաջ հարկաւոր էր գիտենալ թանգարաններում հաւաքուած մետաղէ դրամների ծագման վայրերի ու ժամանակների մասին, իմանալ նրանց վրայ դրուշուած պատկերների ու գործիւններին վերաբերելով ըստ դասակարգման նորագոյն տուեալները։ Համաաշխարհային առումով, մեզանում միակ խոշորագոյն օջախը, որտեղ ժամանակին հաւաքուել ու պահուում էին ինչպէս հին, այնպէս էլ միջնադարեան մետաղէ դրամները հանդիսանում էր Լենինգրադում գործող Պետական իրմիտաթի, նրա դրամագիտութեան բաժինը։ Ահա այդ բաժնի դռները բացուեցին նրա առաջ։ Ամէն օր իրմիտաթեան սրահներով անցնելով երիտասարդ գիտնականը բարձանում էր դրամագիտութեան բաժին, որտեղ սպասում էին իրեն հազարաւոր հարուստ դրամական հաւաքածուներ, որոնք խնամքով պահուում էին քննութեան համար։

Իրմիտաթում յատուկ ծրագրով, ապագայ դրամագէտն ստացաւ իւր ուսումնառութիւնը։ Նրան վիճակուեց աշակերտել այնպիսի ուսուցիչների, որոնց տուած գիտելիքները հիմք տուեցին իրեն հետագայում ստեղծել այնպիսի աշխատութիւններ, որոնք օգտագործուում են ներկայիս բոլոր թանգարանների դրամագիտութեան բաժիններում։

Մուչեղեանը իրմիտաթի դրամագիտութեան բաժնից բացի սերտ կապուեց հնագիտութեան ինստիտուտի լեզուագիտութեան կնիտրոնի հետ։ Լենինգրադի համալսարանի պատմութեան ֆակուլտետում ձևակերպուեց որպէս ազատ ունկնդիր։ Մասնացելով համալսարանի դասընթացներին նա լսում էր Կրաչևովսկու դասախօսութիւնները «Արարական աղբիւրները Մերձաւոր երկրների համար», լսեց Միքայէլ Դիակոնովի «Իրանի պատմութիւնը և Մասնականների արուեստը»։ Նրան բախտ վիճակուեց աշակերտելու այնպիսի մասնագէտների, որպէսիք էին յիշուական ու լատինական դրամների գծով Լ. Բելովա-Կուզով, դասական արարքերէնի գծով՝ Վլադիմիր Բիլակը՝ որ ծանօթացրեց քուֆիական գրելաձևի արձանագրութիւններին, Ալէքսէյ Բիկովը, որը ղեկավարում էր արևելեան դրամագիտի տեղեկագրութիւնը, Սպասկին՝ հին առական դրամների գծով։

Աւարտելով դասական արարքերէնի դասընթացները, նա ճաշակեց այդ լեզուի տուած լոյսի

իմաստը: Մեղուհի նման աշխատեց ճանաչելու գանձերի դասակարգման սկզբունքները: Էրմիտաժի զոլոտըր արձանի հզոր եղաւ իրեն համար իր պահանջակցութեամբ: Գիտութեան ծայրահեծ մեծ անձնակերթի միջոցով հաստատակամութիւն պահանջող ժրտաշուն աշխատանքն եղաւ բնորոշ Մուշեղեանին: Նա ամբողջ իր կենսաբանութեան շրջանը զրամագիտութեան ամենաբազմապիւր հարցերին:

Նկատեմք, որ աղբիւրագիտական առումով, մետաղէ հին դրամը թանկարժէք վկայութիւն է պատմութեան համար երբ զրաւոր աղբիւրները լուծւում են: Առաջին զրամագիտական վկայութիւնները անհնար է ստեղծել լիարժէք պատմութիւնը հին երկրների որոնցից մէկն է Հայաստանը:

1958 թ. Փետրուարի 5-ին Լենինգրադի հնագիտական ինստիտուտում կայացաւ դիսերտացիայի պաշտպանութիւնը: Պաշտպանութեան ներկայ էին ակադեմիկոսներ Սարգսյան, Տրեյնի, Դեմուրյան, դրամագէտ Բելովան, իրանագէտ Դիակոնովը: Դիսերտացիան շարադրուել էր Դուխովան յայտնաբերուած դրամագիտական նիւթերի հետազոտութիւնների հիման վրա: Այդ աշխատութիւնների ընդլայնման համար ակադեմիկոս Յովսէփ Օրբելին, որը մանրամասն և բազմակողմանի քննել էր ստեղծուած աշխատութիւնը և իր դրաւոր խօսքն էր յայտնել այդ աշխատութեան վերաբերեալ: Նա բարձր գնահատեց աշխատանքը:

Լինելով խոստապահանջ երիտասարդ գիտնականների նկատմամբ, Յ. Օրբելին Մուշեղեանի դիսերտացիոն աշխատանքը համարեց որ այն ճիշդ մակարդակով ոչ միայն պատասխանում է չափից դուրս բարեխղճօրէն կատարած աշխատանքի հուշանունը այլ և դուրս է գալիս թեմաներական քննախօսութեան սահմաններից բնորոշութեամբ: Նման բնութագրի լսել նրանից մեծ խօսք էր: Նա նշեց, որ այդ գործը Հայաստանի և հարևան երկրների պատմութեան համար բարձր աշխատանք է:

Էրմիտաժը նպաստեց Մուշեղեանին գտնելու կապերի այն վկայութիւնները, որ տալիս էին Հիւսիս-Արեւելեան Եւրոպայի մէջ գտնուած դրամական գանձերի Հայաստանի և հարևան երկրների վերաբերեալ այդ նոյն ժամանակաշրջանի: Ը-թ. հ. համար: Էրմիտաժը նպաստեց բացառապէս ոչ միայն արաբական ամիրութիւնների, մասնաւորապէս Սաւանների ու Սալարեանների դրամագիտական նիւթերի պարզարեւմտական համար այլ նաև սելջուկեան դարաշրջանի, մասնաւորապէս Բելիթեմուրեանների, Կալֆի և Ամիդի Արթուրեան իշխանների ընդօրինակութեամբ դրոշմուած արաբերէն գրութիւններով ԺԲ. դարերի պղնձէ դրամների որոշման գործում:

Ըստ հուշեանի խաչատուր Մուշեղեանի ստեղծած աշխատանքը Դուխին դրամական շրջանառութեան և տնտեսական կապերի բացառապէս համար եղաւ ու մնաց միակը դրամագիտութեան մէջ համաշխարհային առումով: Դա ոչ միայն հեղինակի նուիրական փառքերի արտացոլումն էր, այլ նաև նրա լուսահոգի ուսուցիչների իշխանների յաւերժացումը:

Աւարտելով ասպերանտուրան Էրմիտաժը Մուշեղեանին առաջարկեց մնալ դրամագիտութեան բաժնում: Սակայն Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանը գգում էր մասնագետի կարիքը: Օրբելու անմիջական աշխատանքով թանգարանում ստեղծուել էր դրամագիտութեան բաժին, որտեղ աշխատում էր Ասլան Շահնազարեանը: Բաժնի նոր էր ստեղծուել և դրամների փոխերը շատ նոսր էին: Երբ Շահնազարեանը ծանօթացաւ երիտասարդ Մուշեղեանի հետ, նա անցեց Վլադիմիրին, որը ունի այդ երիտասարդը, միայն ինքը կը կարողանայ տնօրինել, զարգացնել և գիտական հիմքերի վրայ դնել այն բաժինը: Սակայն միայն աշխատել նրանք շատ քիչ կարողացան, երբ ոչ ևս եղաւ Ասլան Շահնազարեանը:

1966 թ. Մուշեղեանը վերելականօրէն վերադարձաւ Հայաստան: Բաժնի հարկաւոր էր ամուր սիւնին, որոնց վրայ հաստակածօրէն պէտք էր կանգնել և զարգանալ բաժնի իւր գործունէութեամբ: Բաժնի դրամական փողովածուները պէտք է նորից որոշուէին և նորից դասակարգուէին: Մուշեղեանի մուտքով սկսուեց նոր հետազոտութեան պատմութեան զարգացման մէջ:

Աշխատելով արդէն Երևանում Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի դրամագիտական բաժնում, որպէս բաժնի վարիչ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի 1962 թ. հրատարակեց Մուշեղեանի աշխատանքը Դրամական շրջանագրութիւնը Դիվանում դրամագիտութեան տվյալներով վերաբերող անդրանիկ վրիթը, որը մասնագիտութեամբ ամառի էր Հայաստանում,

Ե-ԺԲ. դ- ընդգրկող դրամական նիւթերի մասնաւորապէս Դուին քաղաքի դրամական շրջանառութեան վերաբերեալ²

Մովետական Հայաստանում հիմք դրուեց գլխական մի մասնագիտութեան, որը պէտք էր պատրելը իւր Մուշեղեանը Հին ու միջնադարեան մետաղէ դրամները, այդ պատմական նշխարները քննել, ինչէր խորամուխ նրանց կշռային չափերի մէջ, բացայայտել դրամների վրայ դրոշմած դիցալական ու արքայական պատկերների նշանակութիւնը, ծառայեցնել դրանք պատմական կապերի լուսարարմանը: Էապէս պրպտումների տքնաջան աշխատանքի մարզ էր այս գիտութիւնը, որին նուիրուած եղաւ դրամագէտ Ս. Մուշեղեանը:

Մուշեղեանի առաջին գիրքը իր գնահատանքը և արձագանքը գտաւ ոչ միայն Հայաստանում այլև արտասահմանում: Օքսֆորդի Համալսարանի պրոֆէսոր Մայքլ Իոնլըսը գրեց «Ես պէտք է շնորակալութիւն յայտնեմ Ձեզ, Ձեր գրքի համար: Դրամագիտութիւնը բանալի եղաւ պարզելու պատմական ընդմիջի շատ հարցեր: Եւ Ձեր մտքերը բոլորովին նոր և ինքնատիպ լոյս սփռեցին իմ հետազոտութիւններին: Դրա համար ես շատ պարտական եմ Ձեզը:

1964 թ. Վենետիկի Միխիթարեաններ Բազմալեւի Յուլիա-Սեպտեմբեր ամիսներին Ե. Քլարեանին գրող Հրատարակել էին նրա գնահատականը, Մուշեղեանի աշխատութեան վերաբերեալ նշելով, որ «Միշեղեանի պիտոյութիւններն և եզրակացութիւնները կարող են զարգացուած Դուինի դրամագիտութիւնը, թէ՛ յաջող են և թէ՛ լարմանը կատարուած: Անտարակոյս նկատու մըն է մեր չըրուած ազգային և համաշխարհային ուսումնարի պատմութեան համարը»³:

«Մուշեղեանի աշխատութիւնը կարող է մեն հետաքրքրութիւն առաջացնել ոչ միայն միջնադարեան արեւելքի պատմութեանը զբաղողները, այլև արեւմտեան եւրոպայի պատմութեան գիտնականներին: Մուշեղեանի աշխատանքը իմ հոգուն հարգաւոր է քանի որ ինքն զբաղուած եմ հին Իտալիայի դրամական շրջանառութեան հարցերով, որի համակարգում կարեւոր դեր են խաղում արծաթեալ արեւելեան քուֆի դրամները: Ամենայն ուշադրութեամբ կարդալով Մուշեղեանի աշխատութիւնը յատակ նկատուեց, որ հեղինակը հիմնալի տրդպիտում է պատմական ուշադրաւ այդ նիւթին և ամենակարեւորը ներդրէն զգում է դիրհեմի իրեն սկզբնաղբիւր իւրաքանչիւրութեանը»⁴ նշեց ռուս դրամագէտ Ի. Գ. Սպակին:

Ահա այսպիսի տպաւորութիւններ և կարծիքներ եղան Մուշեղեանի Դրամական Օրշանառութիւնը Դիլիմիդ գրքի վերաբերեալ: Այդ աշխատանքից յետոյ ծաւալուեցին Ռաշադուր Մուշեղեանի քննութիւնները Հայաստանում գտնուած հին մետաղէ դրամների ու դրամական գանձերի մասնաշխարհային գործին: Լոյս տեսաւ 1973 թ. Հայաստանի դրամական գանձերը գրքի Ը. հատորը հայերէն լեզուով, ռուսերէն ու անգլերէն ամփոփումներով, որը եղաւ պատմութեանը⁵: Գիրքը նուիրուած է Միսեանի շրջանի Սառնակուեց գիւղում յայտնաբերուած գանձին: Դա հայկական լեռնաշխարհում յայտնաբերուած ամենահին ու ամենահարուստ գանձն է, որ բաղկացած է հելլենիստական ու հռոմէական ժամանակաշրջանի 373 դրամներից: Հաւաքածում կան այնպիսի դրամներ, որոնք երբեք են ոչ միայն Հայաստանում, այլև արտասահմանեան շատ երկրներում: Հին մետաղէ դրամների այդ նոր գիրքն առաջնորդում է ընթերցողներին դէպի հելլենիստական ու հռոմէական երկրների դրամական միաւորների պատկերազարկութեան էջերը Հայաստանի պատմութեան հետ կապուած: Այդ գիրքը շատ շուտ սպառուած դարձաւ և իրուր էջը, որ 1974 թուականի միջազգային գրքի տօնաժամատին ներկայացուեց Հայաստանի կողմից: Գիրքը այնքան մեն հետաքրքրութիւն առաջացրեց, որ նրա թերթերը հենց ցուցահանդէսում լուսանկարուած էին յաճախորդների կողմից:

Մուշեղեանը քննութեան է առել գանձի յայտնաբերման հանգամանքները, դրամների տուեանները, պատմութեանը, հելլենիզմի ժամանակաշրջանի դրամակշռային սխտանները, հելլենիստական ու հռոմէական դրամների դասակարգման սկզբունքները, դրամների լատինատառ համառոտագրութիւններն ու լուսնատառ սկզբունքով արուած մենագրերը, Հայաստանի քաղաքական վիճակը գանձի ստեղծման ու թաղման տարիներին մ.թ.ա. Ա. դարի վերջին: Հնդիւնակն ստեղծել է նաև տուեալ ժամանակաշրջանի Հայաստանի տնտեսական կապերն ու ուրազածող արժէքաւոր մի քարտէջ: Հեղինակի կատարած աշխատանքի վիթխարի ծաւալը ցոյց է տալիս Համար նշեց, որ միայն հռոմէական դրամների քննութեամբ ի յայտ են բերած 113 դիւմաքանդակներ և 89 տարբեր անձնանուններ, առանձնացուած են Արտաշէսեան Հայաստանում

² Ս. Ա. Մուշեղեան, Դիլիմիդ դրամական շրջանառութիւնը դրամագիտութիւնում տվյալներով (Երևան, 1982), 202 էջ, 16 տարապ, 5 քարտէջ (ռուսերէն լեզուով և հայերէն ամ. տիւմ):

³ Ե. Քլարեան, Բազմալեւի, հատոր ԶԻԲ. (Յուլիա-Սեպտեմբեր 1964), թիւ 7-9, էջ 23:

⁴ Ս. Ա. Մուշեղեան, Հայաստանի դրամական գանձերը (Երևան, 1973), 184 էջ, 70 տարապ, 1 քարտէջ, 1 էջ մենագրութիւններու աղիւսակ (ռուսերէն ու անգլերէն ամփոփումներով):

տարածուած դրամների ընդող խմբերը, սերկեան, պարթևական, կապաթովկական, հռոմէական, փղերասիական և փրենիիական միաւորները: Այս ամէնը կատարուած է արտֆէնտիւր րարձր մակարդակով, բրիտանական, ֆրանսիական, ռուսական, գերմանական թանգարանների հարուստ փորձի ու սկզբունքների հիման վրայ:

Հեղինակը պարզ ու որոշակի ցոյց է տալիս մ.թ.ա. Ա. դարի Հայաստանի կայերը քաղաքակրթ իր իշխարհի հետևողը Իսպանիայի, Իտալիայի, Միջիլիայի, Աֆրիկայի յունական աշխարհի և վերջապէս փղերասիական, միադեմքի և իրանական խաչը վարչա-տնտեսական կենտրոնների հետ:

Առանձնակի ուշադրութեամբ են ուսումնասիրուած Անտիոքի, Տիգրանակերտի և Արտաշատի փողերանոցներում հատուած հայ նշանաւոր թագաւորների Տիգրան Մեծի և Արտաշատ Բ-ի դրամները: Աշխատութեան երկրորդ մասը նուիրուած է դրամների դասակարգման ու ժամանակագրութեանը: Մա ըստ էութեան, Մանականքի գանձի օրինակների կատարողն է, որի գործնական նշանակութիւնը ժողովրդ է գերագնահատել: Յայտնի է, որ առաջնակարգ նիւթերով հարուստ է Հայաստանի պատմութեան թանգարանը: Իր գոյութեան 50 տարիների ընթացքում միշտ էլ այնպիսի գիտական կատարողների կարիք է ունեցել, որոնցից կարողանային օգտուել աշխարհի բոլոր մասնագէտները: Այժմ գոհունակութեամբ կարելի է նշել, որ Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի դրամագիտութեան բաժնում ստեղծուեց այդպիսի կատարող, որը դառնալով է հին պատմութեամբ ու մշակույթով զբաղուող իւրաքանչիւր մասնագէտի սեղուին գիրքը:

Նիւ Եորքից դրամագէտ Ջարեհ Պտուկեանը Հանդէս Ամսօրեայ ուսումնասիրութեամբ գրեց, որ աստուծ ու դասագիրք է հին դրամագիտութեան Իսկապէս շատ հաճելի է կարդալ բացմաթիւ դրամներու ընդարձակ ու մանրակրկիտ նկարագրութիւն, գրուած այդքան մաքուր հայերէնով: Շատ ապրիւր կը ինտրուկտոր Զեյ, որ այս տեսակ խնամքով պատրաստեցիք գիտական աշխատանք էր, անհամբիւր կը սպասեց այս որակի աշխատութեան յաջողութեան հատորներուն:»⁵ Չմոռանալով, սակայն աւելի որոշակի դարձնելու իր միտքը նա գրեց զբաղման շրջանաւորութիւնը, թէ Կովկասի և թէ պատմական Հայաստանի մէջ կարելի է ուսումնասիրել աւելի լաւ հասկանալու համար ժողովրդի կենտրոնը և անոր պատմութիւնը: Այսինքն միջազգային կարեւորութիւն ունի: Սկսած այն անկախ Պտուկեանից, Հայրենիքի Ձայն շարքաթանգարանի հետեւի եկաւ Իրազանդադտ կարէն Եուզրաշեանը, որը գրեց «Դրամագէտ Մուշեղեանի Հայաստանի դրամական գաճնների հատորը, բառիս ամենայն իմաստով»⁶ Դրամագէտի նպատակով եղաւ ու մնաց Հայաստանի դրամական գաճնների յաջողական հատորների կազմումը:

Մուշեղեանը բացի Դրամական շրջանաւորությունը Դիվնում և Հայաստանի դրամական գաճների Ա. հատորից, հանդէս է եկել բազմաթիւ յօդուածներով, գիտական աշխատութեան և թերթերում: Նրա ամէն մի յօդուածը և գեկուցումը գիտական նստաշրջաններում մի նոր էջ էր բացում հայ դրամագիտութեան մէջ և երկտասարդ գիտականի համար գիտեցողութեան մի նոր թեմայի զաղափար էր:

Առանց չափազանցութեան Մուշեղեանի աշխատանքները հիմք հանդիսացան դրամագիտութեան զարգացմանը Հայաստանում: Հայրենական պատերազմից յետոյ: Նա առաջինը եղաւ, որ ստեղծեց հայ դրամագիտութեան դասախօսութիւնների շարքը պատմական Ֆակուլտետների համար: Այդ ծրագրի Երևանի Պետական Համալսարանի հայ ժողովրդի ամբիոնի կողմից խրախուսուեց և 1965 թ. ռուկակից այդ ծրագրով այսօր մինչև 1990 թ. ռուկական նա դասախօսութիւններ էր կարողում հնադրութեան, արևելագիտութեան, ազգագրութեան, պատմութեան ֆակուլտետներում: Դրամագիտութեան դասախօսութիւնները ուսանողներին տալու էին պատմական աշխարհ- ուստի չի կարելի պատկերացնել պատմութիւնը առանց դրամագիտութեան:

1975 թ. Գիտութիւնների Ազգային Պատմութեան Ինստիտուտում կազմեց Մուշեղեանի գովազդական թերթի պաշտպանութիւնը: Գիտութիւնների ղոկտոր Դմիտրի Ենիով, որը ներկայ էր պաշտպանութեանը մեծ գնահատանքով անդադարաւ, նա հետեւելով ասեց, ՀՀ-ի ժողովրդի գիտութեան կենտրոն է իմ օտն է, որի երջանիկ ակադեմիաները դարձան այս դաշխուծները:

1976 թ. ռուկական էր, երբ էլ միաժամանակ կանչեց Մուշեղեանին Վեհափառ Հայրապետի գահակա-

⁵ Ջարեհ Պտուկեան, Հանդէս Ամսօրեայ, հատոր Զ. (Հոկտեմբեր-Դեկտեմբեր 1973), թիւ 10-12, էջ 497-504:

⁶ Կարէն Երազաշեան, Հայրենիքի Ձայն, հատոր Թ. (30 Յունուար 1974), թիւ 5 (445):

լուծեան անցնող իԱ. տարիներին ընթացքում, նրա հոգածու. նախաձեռնութեամբ, Մայր Աթոռում ստացուել ու խնամքով պահուել էին բազում ձեռագրեր, տարբեր բնագավառներին պատկանող Հայ եկեղեցական արուեստի նկարչութեան, քանդակագործութեան, գորգագործութեան և հնագիտական այլ նիւթեր, որոնք ամբողջացնում են մեր ժողովրդի դարակոր նիւթական մշակութիւնը հարուստ գանձարանը: Հնագիտական մեծարժէք այդ գանձերի շարքում կարեւոր տեղ էին գրաւում նաև վեհափառ Հայրապետի զանակալութեան տարիներին Մայր Աթոռի թանգարանում հաւաքուած հին ու միջնադարեան, նոր ու նորագոյն ժամանակների վերաբերող Հայ և օտար դրամների նմուշները, որոնք զգում էին մասնագիտական որոշման և դասակարգման կարիք: Այդ բոլոր դրամները մէկ առ մէկ որոշեց դրամագէտը, ուր չարունակ մէկ տարի էջմիածնի նր էր գտնւում և իրեն յատկացուած սենեակում քննում ոսկեայ, արծաթեայ, պղնձեայ բոլոր դրամները, որը ոչ միայն Մայր Աթոռի Հարստութիւնն էր այլև Հայ ժողովրդի Որոշելով դրամները Մուշեղեանը կատարեց իր պարտքը ամենայն շայտց եկեղեցու հանդէպ:

Այցանա տարիներ, դրամագէտը լույս ընծայեց իր երրորդ գիրքը, նուիրուած «Հայաստանի դրամական շրջանառութեանը»: Յոյց տալով այն կարեւոր փոփոխութիւնները, որոնք արտացոլուել են հայոց երկրում մետաղէ դրամներով նախաժգիրստութեան ժամանակներից մ.թ.ա. 2-ծ. դդ. մինչև մոնղոլական տիրակալութեան սկսումը ԺԻ. դար: Մետաղէ ինչպիսի դրամներ ու դրամական գանձեր են յայտնաբերուել, դրամական ինչպիսի շրջանառութիւն է եղել Հայաստանում մ.թ.ա. Ի. դարից սկսած մինչև մեր թուագրութեան ԺԻ. դարը: Հանրապետութեան տարածքի վրայ և նրա մերձաւոր անդրկովկասեան երկրամասում մետաղէ ինչպիսի դրամներ ու դրամական գանձեր են յայտնաբերուել. այս շարքերի և քննութեան առումով Մուշեղեանի Դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում աշխատութիւնը, որը տպագրուել է Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի տնտեսագիտութեան ինստիտուտի և Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի ինտերդիս. որոշմամբ: Ուսումնասիրելով Հայկական տարածքի վրայ և նրա մերձաւոր երկրամասերում յայտնաբերուած ոսկէ, արծաթէ, պղնձէ դրամներն ու դրամական գանձերը, Հեղինակը ներկայացնում է Հայաստանի դրամական շրջանառութեան պատմութիւնը, նրա միջազգային կապերի գլխաւոր ուղղութիւնները: Ինչպէս առաջարանում էր մէկ է հեղինակը, գիրքը նպատակաւորում է ցոյց տալու, թէ ինչպիսի պատկերագրութեան դրամներ են տարածուած եղել Հայաստանում, ինչպիսի փոփոխութիւններով է զարգացել Հայաստանում դրամական շրջանառութիւնը, դրամակաւալային ինչ աւակարգներ են ընդունուած եղել, դրամագործութեան ինչպիսի կենտրոններ են գործել: Այդ աշխատութեամբ հեղինակը խթանեց ուշադրութիւնը ոչ միայն Մոփքի հայոց թագաւորների թողարկած պղնձէ դրամներին ու այնուհետ հելլենիստական պատկերագրութեամբ Արտաշէսեան թագաւորների արծաթէ ու պղնձէ դրամներին վրայ, այլ նաև Մասանեանների օրօք պահլաւերէն գրութիւններով Դուին քաղաքում, իսկ հետագայում արդէն Արարական Մայրիֆայտութեան ժամանակները թողարկուած մետաղէ դրամների ու դրամական գանձերի վրայ:

Այդ առթիւ հայ-արաբական յարաբերութիւնների պատմաբան Արամ Տէր-Ղևոնդեանը գրեց: «Մաշաւուր Մուշեղեանի դրամագիտական վկայութիւնները: Հայաստանի և ողջ Արևելքի միջնադարեան պատմութեան համար կարեւորագոյն նշանակութիւն ունեն, քանի որ ժամանակագրութեան համար դրամները բացառիկ հաւաստի աղբիւրներ են: Այսպիսի արժէքաւոր աշխատութիւնները, մեծ օգուտ ունեն տալու Հայաստանի արաբական և Բագրատունեաց ժամանակաշրջանները քննելու գործումը»⁷ Մեծ հիտաբերութիւն է ներկայացնում գրքի այն բաժինը, որտեղ տրուած է Հայաստանից ղուրս, մասնաւորապէս Եւրոպայում գտնուած դրամական գանձերի քննութիւնը: Հեղինակը իշխատակում է մերձքալթեան երկրներում, Եունդիայում, Լեհաստանում, Գերմանիայում գտնուած դրամներ, որոնք թողարկուել են Հայաստանում և Աղուանքում՝ Օմայյանների և արաբ յաջորդած արաբական ամիրայութիւնների կողմից և որոնք ընդլայնում են մեր պատկերացումները միջազգային առևտրում Բագրատունիների ժամանակ Հայաստանի ունեցած դերի մասին: Այդ տուեալներին հիմանք վրայ ստեղծուած և գրքում գետնուած քարտեզը պատմում է հայկական կենտրոնների տնտեսական կապերի մասին, քաղաքների մայր Կիւիւ, Նովգորոդի, Պոլոցկի, Սմոլենսկի և ընդհանրապէս հիւսիս-կարպական շրջանների հետ:

Մենագրութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն առաջ բերեց ոչ միայն հանրապետութեան պատմաբաններին ու հնագէտներին մէջ, այլև արտասահմանեան մասնագէտների շրջանում, դրա վկայութիւնը էր ղաւ Լոնդոնից ստացուած նամակը, որ պատկանում էր Բրիտանական թանգարանի արևելեան դրամների բաժնի վարիչ, ղոկտոր Նիկոլայ Լուրիկի գրչին «Հայաստանի Արքայանան ամիրանների կողմից թողարկուած դրամների հիման վրայ Ձեր ստեղծած ժամանակագրու-

⁷ Խ. Ա. Մուշեղեան, Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում (Երևան, 1983), 31 էջ, 50 տախտակ, 1 քարտեզ (ուսերէն ու անգլերէն ամփոփումներով):

⁸ Գրքերի աշխարհ (22 Մայիս 1983), թիւ 5 (176),

թիւեր, մասնագիտորէն առանձնապատուկ նշանակութիւն ունի ինձ Համար, Հիմա ես աշխատում եմ կազմել արքայաճան դրամների կորպուսը Հիջրայի 132-218 թթ. ընդգրկմամբ, Զեր բերած տուեալներն այնքան ճշգրիտ են մշակուած, որ արեւմուտքի ժողովածուները քիչ բան կարող են տալ դրանց լրացմանը:

Այո, Դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում աշխատութիւնը ծանրակշիւ խօսք է անտիկ ժամանակներից մինչև զարգացած միջնադար Հայաստանում տարածուած դրամների հիմնական տեսակների մասին Այն մի տեսակ Հանրագիտարան է Հայաստանում գործածուած դրամների և նրանց հետ կապուած տնտեսական կեանքի պատմութեան Համար: Այդ տախիկ ակադեմիկոս Մուշեղ Երեմեանը հետեւան է ասել: «Երկարամեայ քրոնաջան աշխատանքի շնորհիւ հեղինակը տուել է մի աշխատութիւն, որ Հայագիտութեան ոսկէ ֆոնդն է մտնելու»:⁹

«Առանց ուսումնասիրելու Հին ու միջնադարեան Հայաստանի դրամական շրջանառութեան պատմութիւնը, անհնար է ճիշտ պատկերացում նրա բնակչութեան սոցիալ-տնտեսական զարգացման մասին դրամների թողարկումը, այդ թողարկման ինտենսիւթիւնը, այս կամ այն դրամակազմային համակարգի օգտագործումը, դրամների պատկերաբանութեան և դրամագործութեան հետ կապուած շատ երևոյթներ՝ արտացոլում են երկրի քաղաքական կեանքի և մշակութային զարգացման վիճակը: Այդ ամենով որոշուած է Հին ու միջնադարեան Հայաստանի դրամական շրջանառութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան անհրաժեշտութիւնն ու նշանակութիւնը, ինչպէս նաև. Հայաստանի Մուշեղեանի մեն վաստակը, Դմիտրի Շելյու Ռուսաստանի Գիտութեան Ակադեմիայի Անգլոսլոնիական Ինստիտուտի Գ. Գ. Դ. Պ. դրամագէտը»:¹⁰

«Առեւտրադիտութեան զարգացման արդի էտապում Հաղի թէ անհրաժեշտ է յատուկ մէկնաբանել աղբիւրագիտական այն դերն ու նշանակութիւնը, որ ունեն դրամագիտական բնոյթի է հետազոտութիւնները Պէտք է նշել, որ Խ. Մուշեղեանի գործը, ըստ էութեան, սկզբնաւորում է գիտական մտքի շատ կարևոր ասպարէզներից մէկի՝ դրամագիտութեան զարգացումը Հայաստանում: Այն կարևոր է հայ-իրանական, հայ-արաբական, հայ-սելջուկեան ու հայ-մոնղոլական առեւտրիկներին բացալատման տեսակէտից»՝ գրեց ակադեմիկոս Գաղիկ Մարգարեանը:¹¹

Այդ նույն միտքը շարադրեց պրոֆեսոր Զարեն Պտուկեանը, Նիւ Եորք: «Ազգի մը պատմութիւնը կարելի է գրել առանց ուսումնասիրելու անոր դրամագիտական անցեալը: Եւ ուրախ եմ ըսելու, որ Դուք կցեցա՞ծ էք այդքան հմտօրէն կատարել Զեր աշխատանքը: Մեր դրամագիտական բարակնութեան մէջ Հայաստանը Մուշեղեանի գիրքը կը բարձր կարևոր տեղ դրն»:¹²

Արաբական այլ դրամների հարուստ նիւթերի հիման վրայ Ռայատուր Մուշեղեանը կարողացել է գրել մի ուսումնասիրութիւն, որի կարիքը հայագիտութիւնը շատ ունի: Նրա շրջանառութեան մէջ մտցած նիւթերը հնարաւորութիւն են տալիս ստուգելու պատմիչների յաճախ իրարամբօ տուեալները: Ահա այսպիսի խօսքեր և մտքեր ծածուկեցին Մուշեղեանի աշխատութեանը: Իրապէս այդ աշխատանքը հայ պատմա-հնագիտական մտքի միակ անկրկնելիս եղաւ:

1979 թուականին Վիեննայում, կազմուեց Մխիթարեան մատենադարանի 224 հատորը: Հատորում էին գտնուում Մուշեղեանի գրչին պատկանող աշխատութիւնները: Այո, Մխիթարեանները հաւաքեցին և մի բերեցին գիտականի վերջին տարիների կատարած քննութիւնների արդիւնները և հրատարակեցին դրույկ: Աւելի թանկարժէք և գնահատելի վերաբերմունք է՞ր կարող նա ստանալ քան այն, որ Մխիթարեանները արեցին հայ դրամագիտի համար:¹³

Մուշեղեանի պրպտուն միտքը է՞ր կարող հանգստանալ, նա գտնուում էր անընդհատ որոնումների մէջ: 1980 թ. Յունուսի 25-ին Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի արահներում, կազմակերպուեց ցուցահանդէս, որը իր ընդլիճով առաջինն էր Հայաստանում: Մուշեղեանի նախաձեռնութեամբ որոշուեց և ցուցադրուեց սփիւռքահայերի կողմից նուիրաբերուած դրամագիտական այն մատուցները, որոնք մեն զեղեւին դասալուծից փրկուած իրենց ծնողների կողմից պահուած դրամական նշխարները յանձնեցին աշխատութեան ըստ ին, ուր գիտէին, որ սրբութեամբ կը պահուեն այդ անգին նշխարները: Եւ ի գուր է՞ր Ա. Շահնազարեանի այն խօսքերը երիտասարդ գիտնականի վերաբերեալ, որ ասեց ուսումնական. «Այն

⁹ Տես վերև նշուած հատարակութիւնը:

¹⁰ Տես վերև նշուած հատարակութիւնը:

¹¹ Տես վերև նշուած հատարակութիւնը:

¹² Տես վերև նշուած հատարակութիւնը:

¹³ Խ. Ա. Մուշեղեան, Դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում սկզբից մինչև Ժ. դար Յ.Ք.ի (Վիեննա, 1979), Ազգային մատենադարան ՄԻԴ., 280 էջ:

տուեանները, որ ունի այս երիտասարդը, միայն ինք կը կարողանայ տնօրինել, զարգացնել և գիտական հիմքերի վրայ դնել այս բաժինը»:

Մուշեղեանի մուտքը դրամագիտութեան բաժին բացեցին բաժնի ղուները սփիւռքի համար: Այն գիտական ազնիւ միջոցառումը, որ ստեղծուեց այդ բաժնում, մատահանութիւն առաջադրեց սփիւռքում: Եւ զայն էին Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարան դրամագիտութեան բաժնի ինչպէս որ Մուշեղեանի մօտ, նուիրելու Հայաստանին սրբութեամբ պահուած պատմական այդ նշխարները:

Ծուցահանդէսը ոչ միայն ճանաչողական նշանակութիւն ունէր այլ վկայեց սփիւռքահայութեան կապը մայր Հայրենիքի հետ, և երբ տեսաւ ու լսեց որ Հայրենիքը զնահատեց և շնորհակալութիւն յայտնեց սփիւռքին, որի վաստակը այնքան մեծ էր, որ պէտք էր կորստից փրկէր մեր պատմութեան ու մշակութիւն առնչուող ամէն մի մասունք, որը ապահովէ հանգրուան գտնէր Հայաստանում:

Այս ցուցահանդէսում ամէն մի նուիրատուի համար, մօտ 130 հոգու համար, լուսապատկերով յուշատախտակ նուիրուեց իր կենսագրականով: Այստեղ կային նուիրատուներ ԱՄՆ-ից, Իտալիայից, Գնադալիայից, Աւստրալիայից, Այս ցուցահանդէսում ներկայացուած հազարից աւելի դրամագիտական ցուցանմուշներից, ամենահինը մ.թ.ա. ի. դ. թողարկուած դրամն է, թալ նոյա-գայնը վերաբերում էր Բ. դարին Դրամները հետաքրքրութիւն էին ներկայացնում արուեստական առումով, դրամական շրջանառութեան առումով:

Նախաձեռնել և իրականացնել նման ցուցահանդէս մեծ ֆանասիրութիւն էր պահանջում: Սփիւռքահայ նուիրատուների կողմից թանգարանին նուիրուած դրամագիտական մասունքները դիտելով Հայ երիտասարդները կը վերլուին, որ Հայերը հին ժամանակներում էլ ունեցել են հզօր պետականութիւն և կը լեցունեն նոր հպարտութեամբ Հայրենիքի հանդէպ իսկ սփիւռքում ապրող մեր հայրենակիցները շոյուած կը լինեն, որ Հայրենիքում խնամքով պահպանուած են իրենց ուղարկած նուշները ներկայացնելով ամէն մի նուիրատուի իր կենսագրականով:

Ծուցահանդէսի բացումը լուսաբանուեց հանրապետութեան թերթներում և ամսագրերում, այն իր արձագանքը գտաւ նաև արտասահմանում: Զարթօնք թերթը 1980 թ. Նոյեմբերի 27-ի տեղեկութիւն էր յայտնել ցուցահանդէսի ստեղծման, բացման արարողութիւնների մասին: Այդ լուրը մեծ ուրախութիւն և հետաքրքրութիւն առաջադրեց աշխարհով սփռուած ամենայն Հայ ժողովրդի մէջ:

Անցաւ որոշ ժամանակ և Մուշեղեանին անհանգստացրեց այն միտքը, որ անհրաժեշտ է քննել Հայոց Անի քաղաքի պեղումների շնորհիւ, ինչպէս նաև նրա տարածքի ու շրջապատի մէջ պատահականորէն գտնուած հին և միջնադարեան մետաղէ դրամների ու դրամական զանաւորի ծագման հարցերը:

Ակադեմիկոս Յ. Օրբելու ձայնը նրա ականջներում էր, որը վկայակոչելով Նիկողոս Մառնի յայտնել էր, գիտութեանը անյայտ է ըստ էութեան Անիում գտնուած դրամագիտական նիւթերը: Այդ դրամները չէին քննուել, չնայած Հայաստանի թանգարանում դրանք խնամքով պահուած էին:

Մուշեղեանը որոշեց իրազողծել Մառնի և Օրբելու ցանկութիւնները, Մէկ առ մէկ որոշեց այն բոլոր դրամները, որոնք պեղուած էին Անի քաղաքում և պահուած Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանում: Մուշեղեանը ոչ քիչ ֆանքեր տուեց որոշելու և հրատարակելու այդ նիւթերը: 1884 թ. Փարիզում լոյս տեսաւ Փրանսերէն յօդուած, նուիրուած Անիում գտնուած մետաղէ հին ու միջնադարեան դրամների մասին: Խնայատուր Մուշեղեանի կողմից, հրատարակուած հայագիտական հանդէսի մէջ¹⁴ Հեղինակը ներկայացրել էր ընդհանուր ցուցակ Դուռնում գտնուած դրամների մասին և դրանց կից ցոյց տուեց, թէ ինչպիսի դրամներ են ի յայտ եկել Անի քաղաքի տարածքում ու նրա շրջապատում: Այդ ձևով դիտուած էր համադրութիւն երկու նշանաւոր հայկական միջնադարեան քաղաքների դրամագիտական նիւթերի միջև, որ առաջինն անգամ էր հանդէս գալիս մասնագիտական որոյմամբ Փրանսերէն հրատարակութիւնից ոչ ուշ կալիֆօրնիայում, Լոս Անջելոս քաղաքում, հայերէն լեզուով լոյս տեսաւ Մուշեղեանի երկրորդ

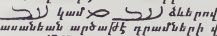
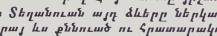
¹⁴ Խ. Ա. Մուշեղեան, «Bilan comparé des découvertes numismatiques à Ani et à Duins», Revue des Études Arméniennes, նոր շրջան, հատոր ԺԸ: (1984), էջ 461-469:

յօդուածն այդ մասին¹⁵ Այսպիսով դրամագէտը իր պարտքը կատարեց հայ ժողովրդի դրամագիտական մտքի, Անի կենտրոնի նկատմամբ:

Այնուհետև ոչ քիչ ֆանքեր տուեց դրամագէտը, որոշելու արաբական շրջանի նախառեֆորմեան դրամական միաւորների շարքերը: Տիրապետելով դասական արաբերէնին, փուֆիական գրեկանին, որոշեց հազարաւոր դրամներ և դրամական ժողովածուներ: Արևելեան դրամների նշանաւոր հաւաքածուներից լուսայիշատակ դրամագէտ Պենք Կարապետեանի կողմից էր ստեղծուել, որը վաճառել էր մեծահարուստ Ղազարոսեան եղբայրներին, որոնք զենել էին ու նուիրել Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանին, ուր դրանք հիմա արդէն մշտապէս պահոււմ են անբուկղներին համար: Արևելագիտական բնոյթի այդ ճոխ դրամագիտական հաւաքածուի Ձեռք բերումը մեծապէս բարձրացուց Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի հեղինակութիւնը համաշխարհային առումով¹⁶ Այդ հաւաքածուն ցոյց է տալիս արաբական երկրների միջին դարերից պահպանուած դրամական միաւորներ, թողարկուած Սիրիայում, Իրաքում, Եգիպտոսում, Իրանում և այլ վայրերում, որոնցից շատ խոշոր Թանգարաններ գտւել են:

Կարևոր նպաստ էր Մուշեղեանի աշխատանքը հայ դրամագիտութեան համար: Հայաստանում տարածուած սասանեանի դրամների մասին նրա մտքերը, կապուած դրամների վրայ նշուած արքայական անունների պահպանելն ձեռքի, ինչպէս նաև հիմնական միաւորների կշռաչիւն չափերի հետ Հիմք ունենալով խոշորագոյն ժողովածուներում հաւաքուած սասանեան դրամները, խաչատուր Մուշեղեանը ցոյց տուեց, որ Հայաստանում սասանեան դրամների թողարկուել են արծաթից, Իրանի ներդրելէալ զհաւակներին իշխանութեան տարիներին:

Ցագկերտ Ա.	399-420
Պերոզ	459-483
Վալիաշ	484-488
Կաւառ	488-497 և 499-531
Խոսրով Ա.	531-579
Որմիզդ Դ.	579-591
Խոսրով Բ.	591-628
Արտաշիւր	628-630

Պահպանելն անունների համառոտ ձևերով Հայաստանը իշխատակոււմ էր դրամների վրայ, կամ ձևերով: Տեղանուան այդ ձևերը ներկայացուած են Միւնիքի գանձի սասանեան արծաթէ դրամների վրայ ևս քննուած ու հաստատուած խաչատուր Մուշեղեանի կողմից¹⁷ Մուշեղեանի և նրա խուհերին մտերիմ աշխատանքի մարդկանց համար անմոռանալի եղանակներնայի Սիւրբարեան Միաբանութեան ուսումնաթերթի Խ. Ա. Մուշեղեանի շարադրանքը¹⁸ Դրամագէտը բարի եղաւ ի մի բերելու եղածը և հակիրճ ներկայացնելու ոսկէ, արծաթէ, ու պղինձէ բոլոր այն դրամական միաւորները, որոնց վրայ նշուած էր մեր հինաւուրց երկրի անունը, իշխատակելով ըստ տարեթուերի: Մինչ այդ այդպիսի ամփոփում դրամագիտութեան մէջ Հայաստանում չէր արուած:

Գտնուելով անընդհատ որոնումների մէջ՝ միայն գիշերներն էր, որ հոգնած նստում էր իր գրասեղանի մոտ ու մտովի Լենինգրադեան օրերն էր յիշում և մնալով ակնածանքով իր ուսուցիչների նկատմամբ, դրամագէտը իւր տքնութեան ժամերին մխիթարում էր նրանց աշխատութիւններով, որոնք դարձել էին նրա գրասեղանի հոգեւոր լույսերը: Անցեալի նամակաները թերթի լիս գտնուեց իմիտատից ստացուած մի բացիկ, որում գրուած էր. «Իմիտատի և Հայաստանի Թանգարանի ամուր կապերը հանգչում են երկու սիւների վրայ՝ Իմիտատի և Պիտրովսկի, Երևանում՝ Մուշեղեանը», վերջում նշուած են ստորագրութիւններ, ովքեր լարւել են հայ դրամագէտին: Դրամագէտը երբեք չմոռացաւ այն նուիրելու վերաբերմունքը, որ իմիտատը ցուցաբերեց իր նկատմամբ:

¹⁵ Խ. Ա. Մուշեղեան և Անի և Դուին քաղաքներում տարածուած դրամները և նրանց համարդրութեան տուեալները, Հայ Դրամագիտական Հանդես, հատոր 2Ե. (1989), էջ 113-125 (անգլերէն ամփոփումով):

¹⁶ Խ. Ա. Մուշեղեան, Դրամագիտական վկայութիւններ Արևելքի պատմութիւնից, Հայրեն-Գիթի քաջ, հատոր Է. (24 Դար 1971), թիւ 12 (296), էջ 6-7:

¹⁷ Խ. Ա. Մուշեղեան և Պետրովսկի դրամական գանձը, Պատմա-քանադիտական Հանդես, հատոր ԼԲ. (1989), թիւ 2 (128), էջ 123-132 (ռուսերէն ամփոփումով): Նաև Միւնիքի դրամատան գանձը, Հանդես Ամսթրալ, հատոր 2Դ. (1990), էջ 140-183:

¹⁸ Խ. Ա. Մուշեղեան, Հայաստանի անունը հին աշխարհի դրամների վրայ, Հանդես Ամսթրալ, հատոր 2Ա. (1987), էջ 745-758:

1987 թ. Հոկտեմբերին էրմիտաժը մեծ հանդիսաւորութեամբ նշելով դրամագիտութեան բաժնի 200-ամեակը, բացի գիտնական նստաշրջանից կազմակերպել էր ցուցահանդէս նուիրուած դրամագիտական մտքի զարգացմանը անտիկ շրջանից մինչև մեր օրերը:

Մուշեղեանը լինելով էրմիտաժի դրամագիտութեան բաժնի աշակերտը, պատահական չէր որ նախկին Յէ հանրապետութեան ներքին միաշին էր յատկացուած յատուկ անկիւն, որտեղ ցուցադրուէին նրա յիշատակաւոր էփանստէրսիւնի, ինչպէս նաև այն գրքերը, որով նա հարստացրեց դրամագիտական միտքը: Էրմիտաժը գնահատեց և իր զգաւակի նման սիրեց Մուշեղեանին, որի ապագայը եղաւ այդ անկիւնը նաև երեք շտապաւ այդ ուղարկութեանը:

Մուշեղեանի գրքերը ոչ միայն հեղինակի նուիրական փանքերի արտացոլումն էին հանդիսացան գիտութեան հանգէպ, այլև նրա լուսահոգի ուսուցիչների յիշատակների յանրածացումը: Նրա գրքերը պարծանք են ամէն մի պաշտարարի համար և զարդ իւրաքանչիւր դրամագէտի սեղանի: Իրար նրա սիրահանութեանը հարապատեցրին հայոց միջազգային դրամագիտական միտքը:¹⁹

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ
Երևան

Eulogy

DR. KHATCHADOUR A. MOUSHEGHIAN

(20.IX.1919—+5.XI.1992)

In 1971, shortly after the Armenian Numismatic Society was established, we communicated with Dr. Khatchadour A. Mousheghian in Armenia, who mailed us a copy of his article, "Monetary Circulation in Armenia. 9th through 14th Century." For the rest 22 years, a steady stream of offprints (more than 100), pamphlets, and books arrived at our address.

An extremely close relationship by correspondence, personal visit, and telephone calls followed between Dr. Mousheghian and myself. He was a very humble, modest, well-educated professional, and above all, a gentleman. He was very knowledgeable on ancient Greek, Islamic, and Armenian coins.

He was born in Alexandropol into the family of a physician. Dr. Mousheghian studied history, and during the World War II served in the Red Army. After the war he continued his education. In 1950 he went to Leningrad to study numismatics at the State Hermitage Museum. In Leningrad he not only specialized in numismatics but also studied classical Arabic. In 1958 he defended his dissertation on coin hoards excavated in Dvin.

In 1956 Mousheghian had returned to Yerevan and was appointed curator of the numismatic section of the State Museum of Armenian History. He published his first book, *Monetary Circulation in Dvin Based on Numismatic Evidence* (Yerevan, 1962). Later, he authored *Coin Hoards of Armenia* (Yerevan, 1973), *Monetary Circulation in Armenia from the Beginning to the Tenth Century A.D.* (Vienna, 1979), *Coins Circulated in the History of Armenia* (Yerevan, 1983), and numerous papers as pamphlets. Although he retired in 1990, he continued to work on new projects.

His many scholarly articles are scattered among numerous scholarly periodicals: *Armenian Encyclopaedia*, *Armenian Numismatic Journal*, *Ashkhatut'yunner Hayastani Patmut'ian Petakan T'angaran*, *Bibliotheca Classica Orientalis*, *Banber Erevani Hamalsarani*, *Epigrafika Vostoka*, *Etchmiadzin*, *Gitut'yun ev Tekhnika*, *Handes Amsorya*, *History of the Armenian People*, *Kratkie Soobshcheniya*, *Laber Hasarakani Gitut'yuneri*, *Palma-Banasirakan Handes*, *Revue des Etudes Arméniennes*, *Sovetakan Hayastan*, and many others.

With Dr. Mousheghian's departure, the ranks of already too few Armenian numismatic scholars has received a mortal blow. Dr. Mousheghian was the only living Armenian scholar whose in depth education and practice was in numismatics. Armenological periodicals as well as *Armenian Numismatic Journal* lost a faithful contributor. It will be a long time before he can be replaced in Armenia by a scholar of his caliber, talent, and productivity.

Dr. Mousheghian's memory will last forever near his numismatist brothers due to his extremely close and intellectual relationship and numismatic literature he created during his lifetime. Dr. Mousheghian's widow, son, daughter, and other relatives can be justly proud of the scholarship he left behind. God rest his soul and keep his memory unfading.

Y. T. NERCESSIAN

¹⁹ Թշուառէլ էմ դրամագէտի արխիվից:

Book Review

PARTHIAN COINS & HISTORY: TEN DRAGONS AGAINST ROME, by Fred B. Shore. Quarryville, PA, CNG, Inc., 1993, clothbound with dustjacket, 188 pp., \$35.00.

In the year 53 B.C., avarice and ignorance combined in the person of the Roman general Marcus Crassus. Leading an army of seven legions (42,000 men), he boldly advanced eastward in pursuit of the riches of Asia. King Artavasdes II of Armenia, respecting the pact between his father Tigranes the Great and Pompey, advised his Roman allies to choose a route through Armenia, where they would enjoy the advantages of terrain. Instead, Crassus decided to proceed across open country, along the northern fringe of the Syrian desert.

His opponents were the Parthians, a people apparently (since there are so few written records, it is difficult to be certain) of Scythian origin, who ruled the Iranian plateau from about 250 B.C. to 229 A.D. The main Parthian force awaited Crassus at the Armenian border; the Romans were thus able to cross the Euphrates and advance unopposed to Carrhae (near Rakka in northern Syria). Here Crassus was met by 10,000 Parthian horsemen, who circled the Roman legionaries and fired myriads of arrows into their ranks, "in much the same way as American Indians in Western movies attacked a wagon train." The Parthian strategy was to attack and retreat, firing arrows over their shoulder as they withdrew (hence the term "Parthian shot").

Since Crassus had ignored the advice of Artavasdes, Armenia disengaged from the confrontation, leaving the Romans, despite their numerical superiority, hopelessly outclassed. Crassus was trapped and his army decimated, and the defeat at Carrhae went down in history as the greatest disaster ever suffered by Roman arms.

In the struggle, Crassus was captured and killed. Artavasdes, ever the diplomat, immediately established a pact with King Orodes of Parthia, marrying his daughter to Pakoros, the son of Orodes and crown prince. The historian Plutarch describes how the severed head of Crassus was carried to the wedding ceremony in Artaxata, where it was used as prop during a recitation from Euripides' *Bacchae*.

This episode is recounted because it illustrates the important role which the Parthians played in Armenian history and vice versa. Shore mentions the Armenian role in his book at the appropriate points, in less detail than I would have preferred. Nevertheless, Armenian readers will find this study to be worthwhile for the light it sheds on their own history.

Regarding the Parthian influence on Armenian history, Shore writes: "It is probable that many Parthians retreated to Armenia, formed part of the Armenian army, and mixed with the native population. The Arsakid family ruled until 428 A.D. and kings from the Armenian branch of the Arsakids ruled Iberia until the fourth century. If we are to look for the nation with probably the most Parthian ancestry, it is Armenia. A dynasty of Patriarchs of the Armenian Church was descended from Saint Gregory who was a Parthian noble. These monks are still remembered by the Armenian Church as 'Parthian'. Many Armenians to this day have Parthian names."

An understanding of Parthian coinage can help shed light on ancient Armenian coins. For example, the drachm was the principal silver coin struck on the Iranian plateau, whereas in the southwestern district of Mesopotamia, tetradrachms were much more prevalent. Similarly, it seems that during the reign of Tigranes the Great of Armenia, drachms were predominantly struck in Armenia proper, whereas most tetradrachms were struck in Antioch and Damascus in Syria.

The best book on Parthian history is by Debevoise, which is now nearly impossible to find. The best book on Parthian coinage is by Sellwood, which because of its script lettering is nearly impossible to read. So collectors and students of history are indebted to Shore for this well-illustrated, eminently readable work combining the history and coinage of this interesting and poorly-known people.

Reviewed by Levon A. Saryan, Ph. D.
Greenfield, Wisconsin

- 14 SARYAN, Levon A. Armenia on the Threshold of Independence: Commemorative Coins Reflect Past Heritage, Present Difficulties, by Levon A. Saryan. *Centinel*, Vol. XLI (Spring 1993), No. 1, pp. 18-24, illus.

An historical background is given and three Soviet Union commemorative coins are described: 1. 3 ruble 1989 coin marking the earthquake of Armenia, 33 mm, 14.45 grams; 2. 5 ruble 1990 coin depicting the building of Matenadaran (repository of ancient manuscripts), 35 mm, 19.73 grams; 3. 5 ruble 1991 coin displaying the statue of epic hero David of Sassoun, 35 mm, 20.41 grams. All coins are made of copper-nickel alloy and struck at the Leningrad mint.

YTN

Ուղղակիորեն է պատմական անցելով մեր և կկարգվում են նորագույն Միության երեք լուսանկարները: 1. 3 արկիվից 1989 թ. լուսանկարում հայտնաբերված Հայաստանի երկրաշարժի, 33 մմ, 14.45 գրամ; 2. 5 արկիվից 1990 թ. լուսանկարում, որտեղ վրայ պատկերվում է Մատենադարանը, 35 մմ, 19.73 գրամ; 3. 5 արկիվից 1991 թ. լուսանկարում, կրտսերում դիտարկվող հերոսի Դավիթ Սասունի Գաթիկ արձանի նկարը, 35 մմ, 20.41 գրամ: Բոլոր դրամներն ալ պղնձային կերպով արտադրվում են և կերտվում Լենինգրադի դրամահատարանին մէջ:

ԵԹՆ

- 15 SARYAN, Levon A. Fourteenth Century Armenian Silver Hoard Discovered, by L. A. Saryan. *Cedator*, Vol. VII (May 1993), No. 5, pp. 34-37.

A hoard of 58 silver coins is examined. The coins are assigned to Cilician Armenian kings Levon III (1301-1308), Oshin (1308-1320), and Levon IV (1320-1342). The hoard is composed of 14 takvorins of Levon III, 1 coronation tram and 42 takvorins of Oshin, and 1 takvorin of Levon IV.

YTN

Բնութագրվում է 58 արծաթեայ դրամներով կազմված մի դրամները լատկացում են Կիլիկիան Հայաստանի թագավոր Լևոն Գ-ի (1301-1308), Օշինի (1308-1320) և Լևոն Դ-ի (1320-1342). Դրամագիրքը բաղկացած է Լևոն Գ-ի 14 թագավորիննրեն, Օշինի 1 օծման դրամից և 42 թագավորիննրեն, և Լևոն Դ-ի 1 թագավորինն:

ԵԹՆ

- 16 SARYAN, Levon A. Paris Auction Features Coins of Armenia, by L. A. Saryan. *World Coin News*, Vol. XX (26 April 1993), No. 9, pp. 26, 28, 37, illus.

Saryan discusses the Armenian coin collection of Nadia Kapamadjian which was auctioned on 27-29 October 1992 in Paris. The author comments about the prices realized as.

YTN

Մարեան կը բնարկէ Նուարդ Գափամաջեանի հայկական դրամներուն ժողովածուն, որ անուրդով վաճառուեցաւ Փարիզի մէջ 27-29 Հոկտեմբեր 1992 թ. Հեղինակը կ'արտայայտէ իր աւուր պատշաճի մեկնարանութիւնները դրամներու գնահատումներուն մասին:

ԵԹՆ

- 17 SARYAN, Levon A. Kapamadjian Armenian Coins Bring \$100,000 at Paris Auction, by Levon A. Saryan. *Armenian Reporter International*, Vol. XXVI (27 March 1993), No. 25, pp. 17, 20; *Armenian Mirror-Spectator*, Vol. LX (27 March 1993), No. 3280, p. 3, illus.

See abstract of No. 16.

- 18 TEKIN, Oğuz. The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger, by Oğuz Tekin. *Epigraphica Anatolica*, Vol. XX (1992), pp. 43-54, 2 maps, pls. 5-6, Summary in Turkish.

During the excavations carried out at Üçtepe mound (50 kms south-east of Diyarbakir), 23 coins were found between the years 1988-1991. Five of the coins are assigned to "Armenia," 12 "Greek Imperials," and 6 "Roman coins." Armenian copper coins are attributed to Tigranes the Younger: the obverse portrays the head of king left, wearing long tiara, countermark "APK." The reverse displays a tree and the legend BACIAEQC MEFAAOY at left, and TITPANOY at right. Metrological data is given.

YTN

Իւլիէէի սարին (Տիգրանակերտին) 50 կմ հարաւ արեւելք) 23 դրամ գտնուած է 1988-1991 տարիներուն: Դրամներուն 5 հարաւ տրուած է Հայաստանին, 12՝ Հունի կայսերականներուն, 6՝ Հռոմէական դրամներ: Հայկական պղնձեայ դրամները տրուած են Երիտասարդ Տիգրանին երեսին վրայ պատկերուած է թագաւորին զուխը դէպի ձախ՝ բարձր խոյր մը զվառն, կրկնադրոշմուած՝ ՀԱՔԻ: Կոնակին վրայի դրոշմը ունի ծառ՝ յունաստար խորագիրը ձախին՝ BACIAEQC MEFAAOY, աջին՝ TITPANOY: Տրուած են չափանշանական տուեալները:

ԵԹՆ